zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 17. travnja 2,,8., godište X, broj 229
cijena 12,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

ISSN 1331-7970

Bush u Zagrebu

Ivona Juka - Istina na filmu

Kiran Desai - Preveliki za sreću

Suvremena ibero-romanska poezija

Mihail Ryklin - Između Putina i filozofije

cmyk

Gdje je što?

***Info i najave* 2-3**

U žarištu
Niko ne sme da vas bije! *Srećko Horvat* **4-5**
Riječko proljeće 2008. *Branko Cerovac* **6**
Rasprave u Europskoj godini interkulturnog dijaloga *Biserka Cvjetičanin* **7**
Razgovor s Ivonom Jukom *Hrvoje Pukšec* **8-9**
Svet vaginine lepote i patnje *Biljana Kosmogina* **9**
Razgovor s Kiran Desai *Nenad Perković* **10-11**
Svi zagrebački urbanizmi *Davorin Stipetić* **11**
Istinu Bushove politike pokazale sindikalne demonstracije *Srećko Pulig* **14-15**

Esej
Kako vrednovati politiku *Goran Pavlić* **12**

Film
Prilozi za novi mediteranski brevijar *Nataša Petrinjak* **13**

Vizualna kultura
Arhetipski umjetničko *Boris Greiner* **16-17**
Vještina kao zarobljavanje sebe *Boris Greiner* **27**

Arhitektura/urbanizam
Projekt Zagreb **18**

Glazba
Kreativni potencijal različitosti *Trpimir Matasović* **19**
Sraz kultura *Trpimir Matasović* **19**
Autokrat i njegovi poslušnici *Trpimir Matasović* **20**
Psalam sjekire *Ralph Djavi* **20**

Socijalna i kulturna antropologija
Kina i Tibet ili kako je "vuk pojeo magare" *Tomo Vinšćak* **28-29**

Kazalište
Razgovor s Ksenijom Kordić *Suzana Marjanić* **30-31**
Pijanke, uspavljivanja i budnice *Nataša Govedić* **32-33**

Kritika
Kristali okrutnosti *Dora Golub* **34**
Antimodernistička ezoterija za umjetnike *Dario Grgić* **35**
Kad bih ja bila Vlado Bulić *Boris Postnikov* **36**
Protiv struje *Bojan Krištofić* **37**

Proza
Jasmina nestaje *Kruno Čudina* **38-40**
Mrtvi mogu plesati *Ilja Stogoff* **40-41**

Poezija
Utovar *Bruno Glavić* **42**
Ibersko-romanski jezici i kulture – U četiri glasa *Pau Sanchis i Ferrer* **43-44**
Ibero-romansko pjesništvo *Gonzalo Navaza, Berta Piñán, José Daniel Espejo, Maria Josep Escrivà* **44-45**

Riječi i stvari
Hrčki *Neven Jovanović* **47**

TEMA BROJA: *Oprez, Putin!*
Priredili Ivo Alebić i Srećko Horvat
Nitko ni od čega nije zaštićen *Ivo Alebić* **21**
Razgovor s Mihailom Ryklinom *Ivo Alebić i Srećko Horvat* **22-23**
Logika terora – moskovski metro *Mihail Ryklin* **24-25**
Potemkinova sela nove Rusije *Srećko Horvat* **26**

impressum

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
adresa uredništva: Vodnikova 17, Zagreb
telefon: 4855-449, 4855-451, **fax:** 4813-572
e-mail: zarez@zg.htnet.hr, **web:** www.zarez.hr

uredništvo prima: radnim danom od 12 do 15 sati
nakladnik: Druga strana d.o.o.
za nakladnika: Andrea Zlatar
glavni urednik: Zoran Roško
zamjenice glavnog urednika: Nataša Govedić i Katarina Luketić
izvršna urednica: Lovorka Kozole
poslovna tajnica: Dijana Cepić
uredništvo: Dario Grgić, Srećko Horvat, Maja Hrgović, Silva Kalčić, Trpimir Matasović, Suzana Marjanić, Nataša Petrinjak, Marko Pogačar, Srećko Pulig, Gioia-Ana Ulrich

grafičko oblikovanje: Studio Artless
lektura: Dalibor Jurišić
priprema: Davor Milašinčić
tisak: Tiskara Zagreb d.o.o.

Tiskanje ovog broja omogućili su:
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
Ured za kulturu Grada Zagreba

zarez

Klub studenata etnologije

Mario Katić

Kratka povijest Kluba studenata etnologije "Domaći" Filozofskog fakulteta u Zagrebu

Prvi pisani trag Kluba studenata etnologije vodi nas u davne osamdesete, točnije 11. studenoga 1985. kada prvi put, koliko je poznato, Klub studenata etnologije, bez nekog posebnog imena, organizira gostujuće predavanje. U to vrijeme predsjednik je Kluba bio Jugoslav Adamović, a gosti predavači bila su dva docenta s bratskog Filozofskog fakulteta u Beogradu. Mirjana Prošić-Dvornić govorila je o *Etnologiji savremenog života* te o *Tradiciji i modi odevanja u Beogradu u 19. stoleću,* dok je Ivan Kovačević održao predavanje *Semiologija rituala.* Nakon tih ranih početaka dolazi do prestanka rada Kluba ili barem do nedostatka pisanih izvora o njegovu radu. Klub se "ponovno" osniva tek 2001. godine, ali ovaj put pod imenom "Domaći", te je registriran u Gradskom uredu i Ministarstvu znanosti i tehnologije. Donosi se i statut Kluba a tadašnja je predsjednica Tihana Rubić. Uz predsjednicu, Klub ima i tri potpredsjednika i tajnika, Ivanu Vuković, Anu Rajner, Ivu Bulić te Lidiju Dokuzović. Klub je tih godina dosta aktivan; 2001./2002. ima tridesetak članova, radi se web-stranica, surađuje se s Etnografskim muzejom u Zagrebu te s Klubovima studenata i Odsjecima za etnologiju (i antropologiju) na Filozofskim fakultetima u Ljubljani, Beogradu, Skopju i Sofiji. Klub je 2003. organizirao etnološko-lingvističko istraživanje u Posavini, organizirao je tribinu *Etnološki razgovori* s temom *Kustos/ica u Etnografskom muzeju i Muzejski pedagog/inja u Etnografskom muzeju* te je sudjelovao s desetak studenata na *Roaming Anthropology seminaru IV.* održan u travnju 2005. u Novoj Gorici (Slovenija) pod nazivom *Tito – stara ikona v novih konteksti*.

Od tradicije do web stranice

Nakon toga plodnog razdoblja djelovanje Kluba ponovno stagnira sve do 2006. kada novo predsjedništvo na čelu s Koranom Radman te Krešimirom Bermanecom, Sandrom Urem te Tomislavom Orozom, kao tajnikom, ponovno oživljava Klub. Organizira se terensko istraživanje u Pirovcu od 19. do 22. listopada 2006. pod vodstvom profesora dr. sc. Tome Vinšćaka i dr. sc. Marijane Belaj. Terenskim istraživanjem obrađene su teme antropologije religije koja obuhvaća procesije kroz prošlost i osobnu pobožnost, te teme tradicijske medicine, načini liječenja te istraživanje tragova slavenske mitologije u prostoru. Ovo istraživanje rezultirat će objavom znanstvenih radova. Klub izdaje i bilten *Mogut* te organizira *Roaming Anthropology seminar V.*, koji se održao u Zagrebu od 17. do 21. srpnja 2007. s temom *Kultura mladih* i sudionicima iz Slovenije, Slovačke, Velike Britanije, Srbije i naravno Hrvatske. Radovi koji su bili prezentirani obuhvaćali su teme kao što je glazba, supkulturni životni stilovi, identiteti manjina, odnos politike prema mladima, "menstrualnog folklora" itd. Krajem 2007. dolazi do smjene generacije i bira se novo predsjedništvo; novi predsjednik postaje Krešimir Bermanec, a uz njega su Inja Cahun, Anastazija Cvitković, Mario Katić te Matija Koružnjak kao tajnik. S novim predsjedništvom Klub ima i novu "politiku"; naglasak se stavlja na aktiviranje studenata nižih godina uz veliku potporu starijih kolega, čime se želi osigurati dugogodišnje neprekinuto funkcioniranje kluba. Predsjedništvo je izabralo i peteročlano uredništvo časopisa koji je u planu za 2008. godinu pod imenom *KULT*.

Druga radna grupa od tri člana prišla je izradi web-stranice Kluba (http://www.domaci.my-webs.org) na kojoj se mogu naći sve informacije vezane za Klub, njegov rad i razne korisne stvari za studente. Tijekom 2008. organizirat će se nekoliko predavanja kolega studenata ali i profesora s raznih fakulteta te znanstvenih djelatnika iz raznih znanstvenih ustanova kao što je Filozofski fakultet u Zagrebu, Etnografski muzej u Zagrebu te Institut za etnologiju i folkloristiku. Klub je pokrenuo i terensko istraživanje pod nazivom *Za križen* koje je trajalo od 19. do 22. ožujka 2008. na Braču i Hvaru. Uz financijsku i organizacijsku potporu Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog Fakulteta u Zagrebu autobus studenata uputio se na Brač i Hvar gdje su podijeljeni u radne grupe proveli istraživanje procesija "za križen" koje se već stoljećima održavaju na tim otocima. Postoji i mogućnost da se na osnovi tih istraživanja napišu i objave znanstveni članci u suradnji s profesorima Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju FF-a u Zagrebu.

Promocija Hrvatske kroz suradnju

U planu je i organizacija međunarodne konferencije interdisciplinarnog karaktera s temom *Mitovi, bajke i narodne pripovijesti* od 21. do 25. svibnja 2008. u Ogulinu. Održavanje konferencije omogućit će Filozofski fakultet u Zagrebu, Filozofski fakultet u Zadru, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju FF-a Zagreb te Hrvatsko etnološko društvo, na čemu im zahvaljujemo. Razlog odabira te teme jest naše mišljenje da se "moderna" etnologija i kulturna antropologija u Hrvatskoj sve manje bavi takvim temama za koje postoji velik interes i kolega u struci i kolega iz drugih znanstvenih disciplina. Ogulin kao mjesto održavanja konferencije izabran je prvenstveno zbog Ivane Brlić-Mažuranić, koja je živjela i stvarala u Ogulinu te je taj grad posljednje dvije godine postao domaćin Festivala bajke; uz to, područje koje okružuje Ogulin prepuno je predaja vezanih uz određene toponime, što nam omogućuje i istraživanje i obilazak terena. Cilj nam je bio i posvetiti pozornost području koje inače nije u centru nekih značajnijih kulturnih događaja, osim već spomenutoga Festivala bajke, te upoznati kolege studente koji dolaze iz drugih europskih zemalja s gorskom Hrvatskom, koju će rijetko kad imati priliku posjetiti. Osim predavanja studenata potrudit ćemo se u program uključiti i znanstvene djelatnike/ice i profesore/ice s raznih institucija (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Institut za etnologiju i folkloristiku iz Zagreba, Etnografski muzej iz Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zadru...), a koji se bave tim temama. Želja nam je objaviti i zbornik radova, na hrvatskom i engleskom jeziku, koji bi obuhvatio sva predavanja održana na konferenciji te nekoliko radova koji su vezani uz ovu temu, a nisu bili dio konferencije. Zbog raznovrsnosti sudionika Konferencije zbornik će na jednom mjestu skupiti usmene pripovijetke i predaje različitih europskih zemalja i regija.

Sve informacije vezane za konferenciju bit će dostupne na web-stranici Kluba, a ovim putem pozivamo sve zainteresirane da u što kraćem roku kontaktiraju predsjedništvo Kluba. Veselimo se suradnji i druženju.

Sve informacije vezane za konferenciju *Mitovi, bajke i narodne pripovijesti*, koja će se održati od 21. do 25. svibnja 2008. godine u Ogulinu, bit će dostupne na web-stranici Kluba studenata etnologije "Domaći", a ovim putem pozivamo sve zainteresirane da u što kraćem roku kontaktiraju predsjedništvo Kluba

Komunikacija

Grozdana Cvitan

Uz događanja *Excentar ili slike vremena,* organizatori Jasmina i Darko Bavoljak, suradnik na projektu: Mario Kovač; sudionici: Alfred Pal, Željko Malnar i ekipa emisije *Noćna mora*, Ivica Malčić, Vladimir Dodig-Trokut, nizozemska umjetnica Pépé Smit i sudionici ispovjedaonice posljednjeg događanja; u Galeriji Josip Račić, Zagreb, od 11. do 29. travnja

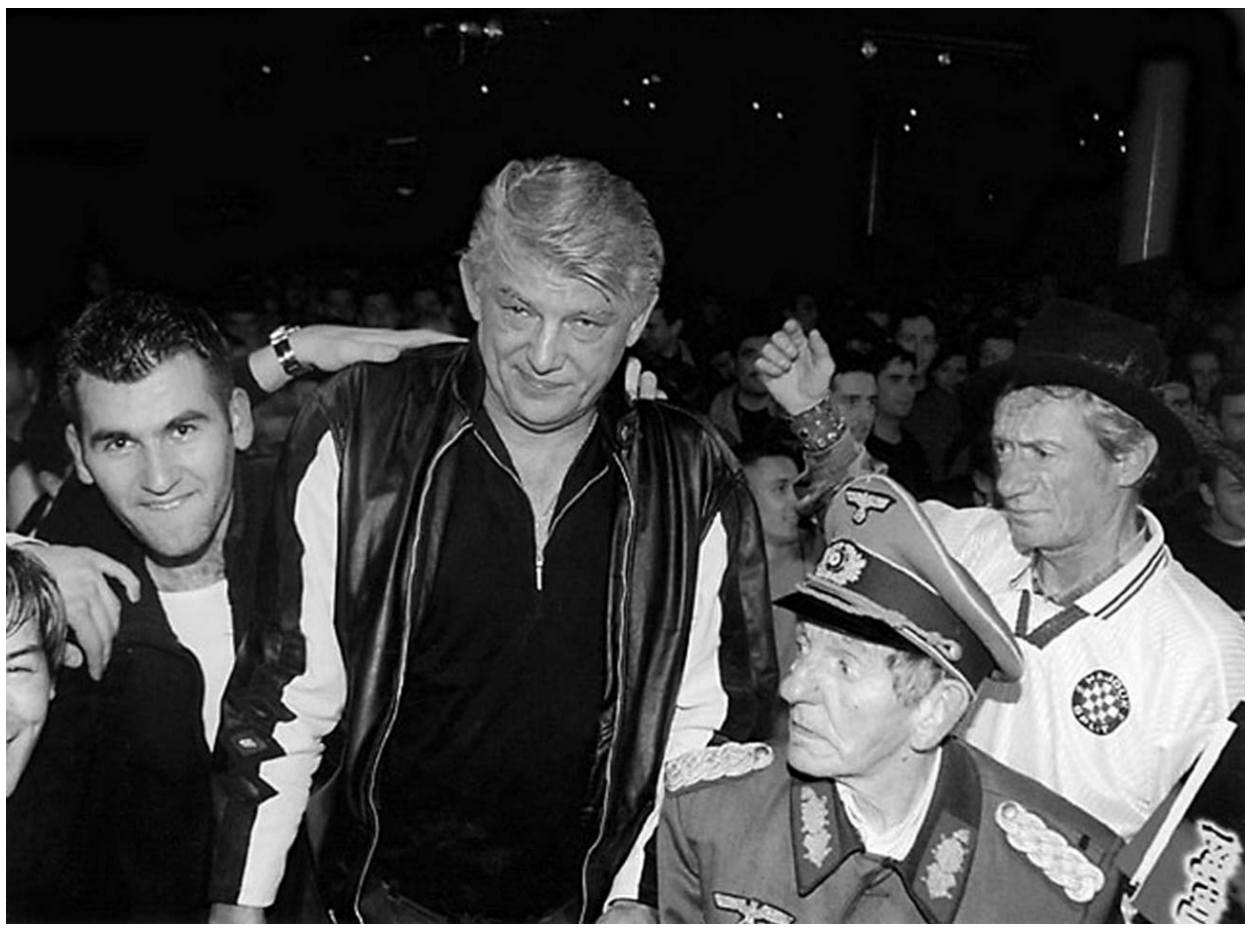

N*isam smio u Otok gledat* – glasi rečenica ribara koji je život proveo u blizini Golog otoka a da na njega nije smio stupiti 40 godina. Štoviše, nije ga smio ni gledati. Ni on ni bilo tko drugi. Oni koji su ga gledali mogli su samo to jer su tamo dospjeli po više-manje imaginarnoj kazni koja se bez suda i pravnih odredbi mogla produžavati onoliko dugo koliko se to sviđalo tamničarima. A njima se sviđalo. To im je sviđanje bilo i honorirano.

U kontekstu kulture komunikacije Goli otok je mjesto dokidanja, promjene i uništenja komunikacije. Nekoliko je razloga tome: načini mučenja bili su toliko teški da ih se nitko ne sjeća rado, stigma onih koji su se vratili s Golog bila je toliko snažna da je većina s njima izbjegavala komunikaciju, sve žrtve vlast je pokušala pretvoriti u suradnike tajnih službi... U prvim godinama na Otok je dovedeno oko 25 000 ljudi kojima je trebalo promijeniti mišljenje. Alfred Pal smatra da su to unaprijed izabrani ljudi i njih nije u taj odsječeni logor okružen morem, logor čiji je simbol kamenolom, doveo neki već završeni čin: njihov čin i krivnja tek su se trebali dogoditi. Naime, očekivalo se da nitko neće izdržati mučenja i oni koji prežive imali su malo šansi: mogli su vlastitom ludošću biti izuzeti od plana ili pokolebani pred mučenjem pristati na suradnju s tajnim službama (i sam Pal ponekad govori o OZNI, ponekad o UDBI). Otok koji slikar naziva "Duhovna samica" bio je stvoren da bi od određenog broja časnih ljudi proizveo nečasne. Iz tog vremena on dijeli ljude na "dvije vrste: Oni koji čuvaju obraz, za razliku od onih koji samo čuvaju vlastitu guzicu". Nitko nije smio izići "čistih ruku" ili kako je poručivala jedna parola: "Mi vjerujemo tebi samo onda kad ti sam sebi više ne vjeruješ". Oni koji su izgubili dostojanstvo postali su još veće žrtve od onih koji su kao Alfred Pal postali "ponavljači preodgoja" na Golom otoku. Uostalom, Goli otok ne prestaje u određenom akvatoriju otoka. To je prostor koji se prostire cijelim životom, svim putovima i kontaktima što ih pojedinac koji je na njemu preživio određeno razdoblje trpi – na različite načine – do kraja života.

Goli otok 1951.

Jasmina i Darko Bavoljak osmislili su niz događanja pod zajedničkim nazivom *Excentar ili slike vremena*. Suradnik na projektu im je Mario Kovač. Sudionici su brojni: Željko Malnar i ekipa emisije *Nightmare Stage*, Ivica Malčić, Vladimir Dodig-Trokut, nizozemska umjetnica Pépé Smit te sudionici ispovjedaonice posljednjeg događanja. Fragmentima Bavoljakova dokumentarnog filma (koji bi trebao biti završen do jeseni) o slikaru Alfredu Palu događanja su počela u petak, 11. u Galeriji Josip Račić i izmjenjivat će se svakog utorka i petka do 29. travnja. *Excentar ili slike vremena* autorski su nastavak ciklusa *Intime* prezentiranog u podrumu Galerije Klovićevi dvori 2006. godine. Umjetničke ispovijesti ovom prigodom "izranjaju" iz podruma na trg, tj. u Galeriju Josip Račić koja bi prolaznike i ljude s trga, dakle život s trga uvukla u intimističko događanje umjetničkog čina koje svojom otvorenošću trgu postaje i univerzalno događanje.

Nastojeći potvrditi vlastito nadanje kako život ipak i još nije postao samo umjetna slika života, Jasmina i Darko na tragu maksime "Estetika umjetničkog događaja je sam događaj" i naslanjanjem na *Intime* iz 2006. pokušavaju zamijeniti teze: "Ono što je na trgu umjetna je slika stvarnosti, a ono što je u Galeriji njezina je stvarna slika". Zamišljene kao slike vremena, događanja u Račiću utorkom i petkom nude susrete s različitim umjetničkim osobnostima, ali i marginalcima koji bi raznovrsnim izričajem pokušali ispitati mogućnost komunikacije/umjetničkog čina ljudi s trga. Vrijeme prošlo u tim je zbivanjima podsjećanje na nešto što već nosimo u memoriji, znanje različita porijekla te emocionalne i intelektualne obojenosti koje bi novom komunikacijom trebalo pronaći mjesto u sadašnjosti, ponekad parafrazom prepoznatljivog u neočekivanom ili pak u cinizmu na svakodnevno.

Stalno prisutan fotoaparat i kamera u funkciji su nove bilješke o događanjima koja bilježe novu komunikaciju, nov čin. Mogućnost komunikacije uvijek je neizvjesna, a njezino postojanje ili izostanak dokument. Pa i umjetnički čin, nadaju se autori Jasmina i Darko Bavoljak. U slučaju događanja *Excentar ili slike vremena* to nije samo ostvarivost interakcije, nego i mogućnost da se ne nađu ljudi koji bi trebali komunicirati. Tako bi posljednji dan događanja publika mogla – poželi li – komunicirati s izloženim sudbinama. Kako će se pronaći sudbine i posjetitelji galerije, možete isprobati sami ili čekati neko buduće izvješće o tome. Želi li to publika uopće ili ne želi, ostat će neizvjesno do kraja. Ali ono što bude rezultat tih događanja i želja bit će i prilog kulturi komunikacije, nov događaj i vrijeme u kojem se svatko odazvao iz osobnog konteksta pojedinca na trgu smještajući se u kontekst (tuđeg?) ispovjednog prostora.

Protiv političke korektnosti

Niko ne sme da vas bije!

Srećko Horvat

Hrvatska je danas drukčija nego prije desetak godina i Amerikanci se dive vašoj hrabrosti i ustrajnosti. Ako ikakva opasnost zaprijeti vašem narodu, NATO i Amerika će stajati uz vas i nitko vam nikada neće oduzeti slobodu.
– George W. Bush, Zagreb, 5. travnja 2008.

Samo želim da znate, kada govorimo o ratu, zapravo govorimo o miru.
– George W. Bush, Washington, D. C., 18. lipnja 2002.

Mitologija nije ništa drugo nego stvaranje povijesti, odnosno konstrukcija. S još friškim dolaskom Busha u Zagreb ostvarile su se naše dugo poricane fantazije: onaj svijet "tamo" konačno je došao "ovamo", Bush je postao naš saveznik, i ne samo to: on nam je i namignuo, davši time konačni znak da je Hrvatska spremna za NATO, i da nam nitko više neće oduzeti slobodu

Ako ste od onih koji su za vrijeme Bushova dolaska u svoj *inbox* dobili šalu s pitanjem "Zašto se vrtići u Zagrebu zatvaraju ranije?", sigurno ste se od srca nasmijali kad ste ugledali fotografiju Busha koji uz nevjerojatno izdeformiranu facu drži dijete čiji izraz lica odaje iskonsko zaprepaštenje: ruga li se Bush djetetu ili je i on jednako zaprepašten kao i dijete samo? Nebitno. Sada je i tom veselju došao kraj.

George… Walker? Bush!

Prvo što osjetimo kad Bush ode iz Hrvatske jest da svijet opet mora dalje. Evo, 7. travnja 2008. na Monitoru čitamo vijest pod naslovom *Bush i Putin bez dogovora oko proturaketnog sustava*. Početak vijesti izgleda ovako: "Američki i ruski predsjednik, George Bush i Vladimir Putin, na svom sastanku nisu uspjeli usuglasiti stajalište oko postavljanja američkog proturaketnog sustava u Europi". E sad, stvar je u tome da mi svi znamo tko je George Bush i tko je Vladimir Putin, ali svejedno igramo igru, odnosno koristimo se oznakama tipa "američki predsjednik". To je veoma slično onom briljantnom potezu Inoslava Beškera, koji nam je netom prije Bushova dolaska napokon poželio otkriti što znači ono W. između George i Bush, pa početak njegova teksta glasi ovako: "Vijest o dolasku Georgea Walkera Busha, predsjednika Sjedinjenih Država Amerike, prilično je loša".

Upravo taj "višak informacija" je simptomatičan: zašto reći da je Bush američki predsjednik ili da mu je srednje ime "Walker"? O takvoj vrsti fascinacije predsjednika govori u svojoj lakanovski nastrojenoj knjizi *This is Not a President: Sense, Nonsense, and the Political Imaginary* (NYU Press, 2008) Diane Rubenstein. Njezina teza, doduše, nije bogzna kako nova, ali se ipak može primijeniti i na naš specifično hrvatski kontekst. Rubenstein kreće od uvida da ljudi sve više konzumiraju biografije i publicističke knjige o predsjednicima (sjetimo se da je i kod nas prije nekoliko godina objavljena Clintonova autobiografija koja je harala po top-ljestvicama). Štoviše, čitava popkultura vrvi predsjednicima. "U tržišnoj niši za omladinu postoje punk-grupe (Dead Kennedys) i pop-glazbenici (The Presidents of the United States) i većina mojih dodiplomskih studenata zna pjevati riječi o 'mediokritetskim predsjednicima iz *Simpsona*' ("We are the mediocre presidents / You won't find our faces on dollars and cents"). Predsjednici se pojavljuju u animiranim crtićima, poput *Simpsona* ili *Beavisa i Buttheada*. Njihove prave kopije, i kandidati i odabrani vođe, sudjeluju na okruglim stolovima ili glume u holivudskim filmovima, poput Billa Cintona u *Kontaktu* Boba Zemeckisa. U posljednje vrijeme pojavljuju se u *reality-showovima* poput *Extreme Makeover: Home Edition*, Laura Bush se pojavila nakon uragana Katrine ili oba Busha u *Američkom idolu*. Obitelji na odmoru u Disneylandu, u Kaliforniji, mogu 'podijeliti veličanstvene trenutke s gospodinom Lincolnom'". Sve filmove u Hollywoodu koji portretiraju fiktivne ili realne američke predsjednike ili u kojima predsjednik ima čak presudnu ulogu u narativnoj strukturi filma (poput *Dana nezavisnosti* recimo) uopće nema smisla nabrajati: ima ih naprosto previše.

Kad Hollywood stigne u Zagreb

I tu dolazimo do Bushova dolaska u Zagreb. Ako bolje promislimo, čak je i taj Događaj na neki način bio "filmski". Uzmimo samo sljedeću scenu: Savska ulica je potpuno prazna, mirna i tiha, na okolnim krovovima su snajperisti, na svakih desetak metara je policajac. U jednom trenu dolazi kolona od trideset blindiranih automobila, dugačkih, crnih, američkih… džipovi kao iz Hollywooda, osiguranje uvijek spremno itd. I čitavo to vrijeme čini nam se kao da nismo u Zagrebu. No pravi moment "očuđenja" (znao je dobro stari Šklovski) dolazi tek u idućem trenutku: nakon što je kolona skrenula pred hotel Westin, nakratko tišina, a onda… iznenada je grad opet u pogonu. Kao da se zaustavljeno vrijeme opet pokrenulo i sada je na Savskoj odjednom 2.000 ljudi koji prelaze cestu. (Ono što nas je fasciniralo u toj sceni, dakle, nije sâm dolazak kolone, koliko "povratak ljudi".)

A i vijest s Monitora, kao i sve druge vijesti koje će sada nakon dolaska Busha doći, zvuči upravo tako: kao da je vrijeme opet krenulo i sada je Bush opet "američki predsjednik" i kako već to ide u novinskim izvještajima gdje se nas čitatelje podcjenjuje kao da ne znamo tko je Bush. I to je točka na kojoj možemo prepoznati da je došlo do transfera. Nekako smo se "vezali" za tog Busha, bio je ovdje dva dana, očekivali smo demona ili barem onog Busha sa standardnim gafovima, a sve što smo dobili bio je itekako smiren, opušten i jednostavan Bush koji namiguje na večeri i koji se Hrvatima pokušao dodvoriti pošalicom o "velikom košarkaškom timu".

Kad bismo bili fer prema Bushu, ovdje bismo trebali upotrijebiti onu njegovu frazu i ne bismo ga smjeli *misunderestimate*: naravno, možemo reći da je Bush počinio još jedan gaf i tipičnom pošalicom koju valjda uvijek rabi na svojoj "turneji" pred malim narodima htio održati "atmosferu" i razbiti ozbiljnost, ali zašto ne bismo zamislili da se Bushov nesvjesno genijalni mozak zapravo referirao na Barcelonu 1992. i ljetne Olimpijske igre, kada je Hrvatska imala priliku igrati protiv *Dream Teama*. Zanimljivo je da je i tada to bio jedan posve filmski događaj, kada su "naši" Dražen Petrović, Toni Kukoč, Dino Rađa i Stojko Vranković igrali protiv Njih: Michaela Jordana, Scottieja Pippena, Charlesa Barkleyja i Magica Johnsona.

I u tome je stvar: danas nam se to čini tako daleko, kao što je već i Bushov dolazak postao mitski. Štoviše, Bushov dolazak je bio mitski prije nego se faktički i dogodio. Naprosto smo u njega punili sve naše imaginacije, a tome su, naravno, pridonijele i spekulacije o tome kojim će putem "američki predsjednik" doći, hoće li odsjesti u Westinu ili nekom drugom hotelu, hoće li jesti pravo dalmatinsko jelo (ribu i bijelo vino koje se, kako to kaže tv-voditelj, "sljubi" zajedno s ribom) ili će njegov *security* ipak odlučiti da nismo dovoljno pouzdan "saveznik" da bi predsjednik Bush jeo našu hranu. A kad se onda sve to ostvarilo,

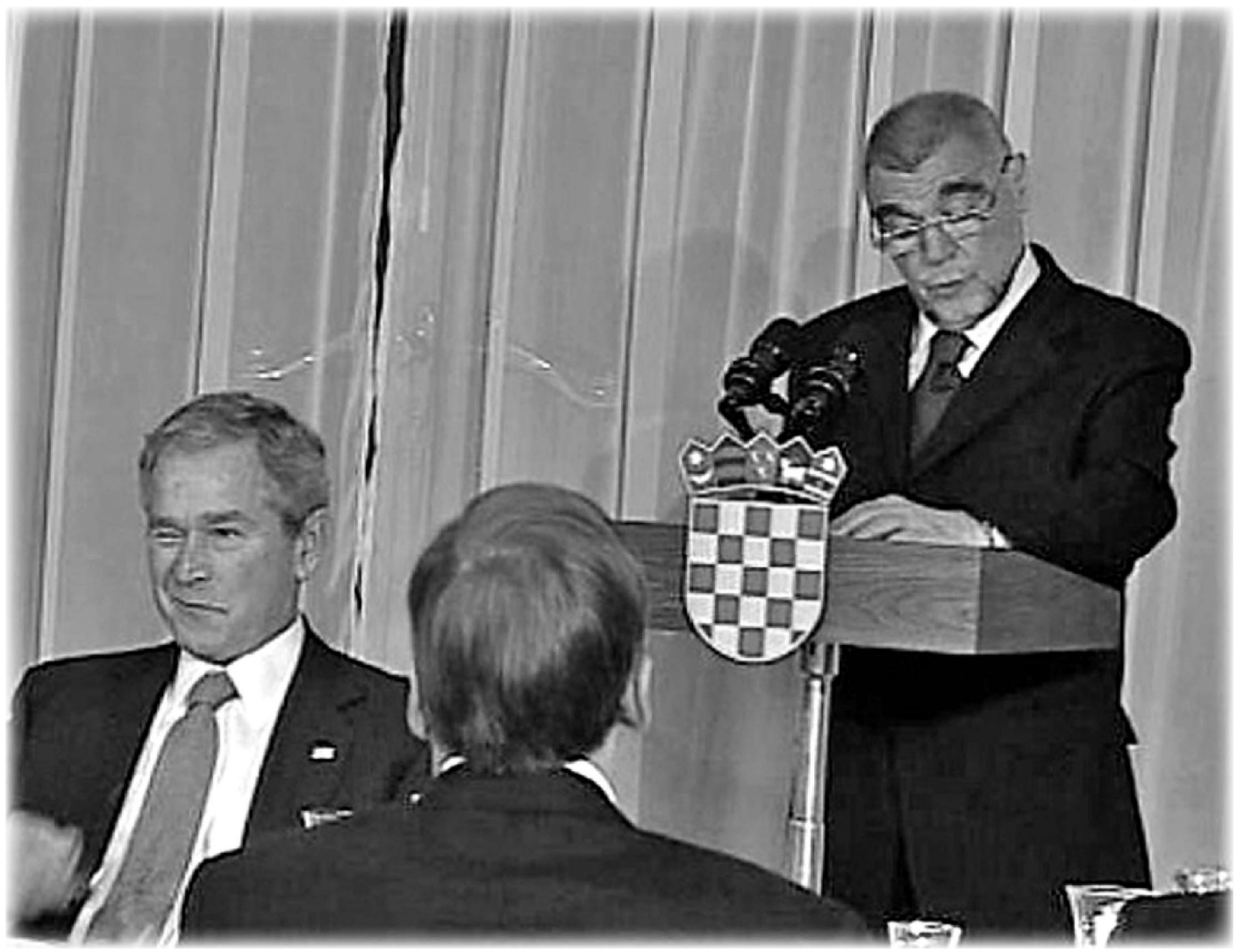

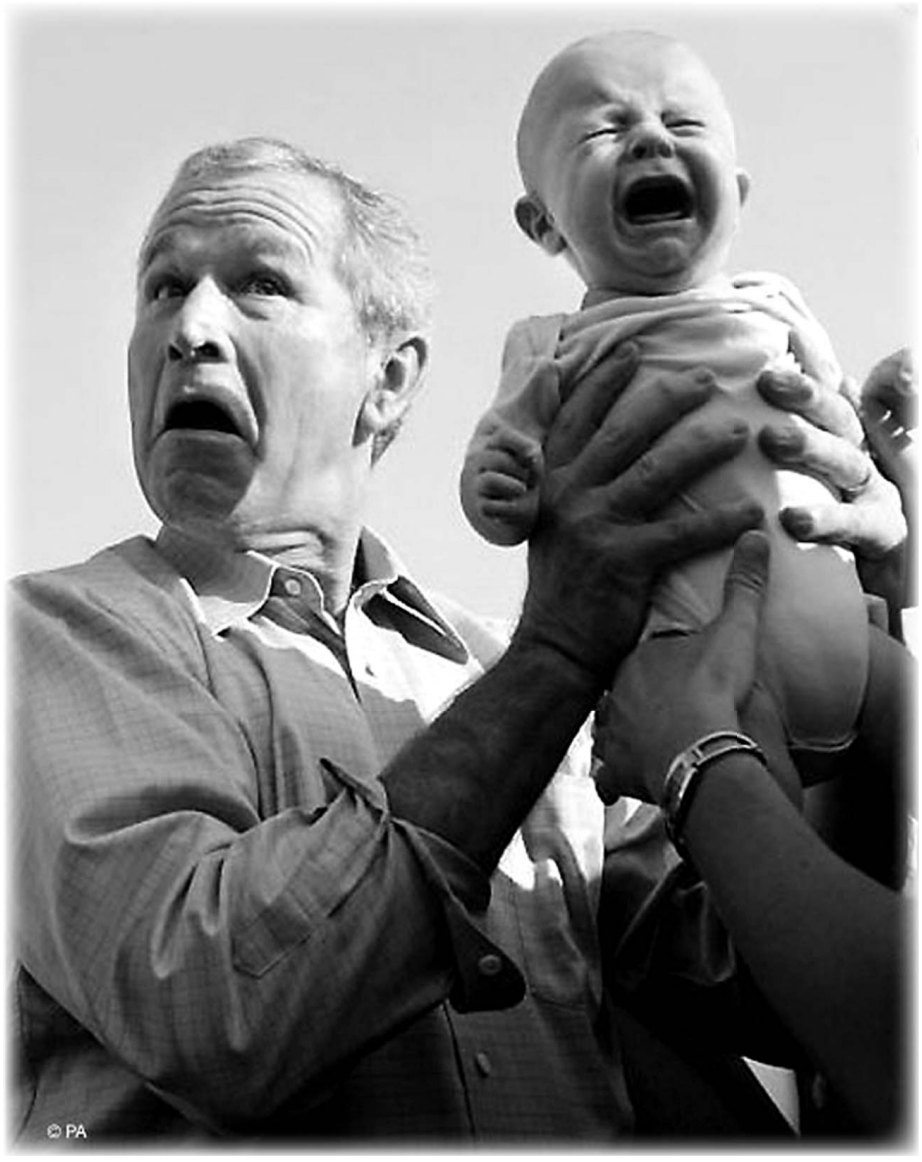
© PA

Nekako smo se "vezali" za tog Busha, bio je ovdje dva dana, očekivali smo demona ili barem onog Busha sa standardnim gafovima, a sve što smo dobili bio je itekako smiren, opušten i jednostavan Bush koji namiguje na večeri i koji se Hrvatima pokušao dodvoriti pošalicom o "velikom košarkaškom timu"

pa je Bush pojeo i zagorski specijalitet, onda je hrvatski narod konačno bio na koljenima. Kao šećer na kraju, Bush je u svojoj zdravici i eksplicitno potvrdio da smo "dobar saveznik": "Čast mi je da ste naš dobar saveznik, dižem čašu vama i divnim hrvatskim ljudima". I naravno da sad, kad je Bush opet daleko, nekako imamo osjećaj da je on na kratko ipak bio "naš". Da je onaj svijet koji je tamo negdje daleko, o kojem čitamo u novinama i gledamo na filmu, neko vrijeme bio i "kod nas".

Protokol, protokol, protokol

Ipak, fascinaciji kad-tad mora doći kraj, a pažljiva je kamera čak uočila da je Bush netom prije odlaska zapravo požurivao svoju Lauru koja je još uvijek mahala publici (nekako ju je silom ugurao u taj avion). Pritom je zanimljivo da kamera u tom trenu nije skrenula na "razdraganu" gomilu (jer te gomile, naravno, nije ni bilo, kao što nije bilo ni krcatih ulica poput onih kad je dolazio Nixon), već je bila zaustavljena na Lauri. Naravno, Bešker nam nije morao reći da se ona zapravo zove Laura Lane Welch Bush, i to upravo zato jer nam je samo "Laura" trebalo nekako približiti prvu damu SAD-a. A zar osobno ime nije najbolji način da se netko "približi" ljudima, da se opredmeti, odnosno da Laura postane prepoznatljiva? Lako je bilo s Hillary Clinton, kad su prve i druge dame iz drugih država suosjećale s njom u aferi Monica Lewinsky, ili njezine današnje predsjedničke kampanje gdje se ponovo iskazuje kao *though girl*. Laura nas naprosto nije fascinirala.

Ali i to smo spremni zaboraviti za ono namigivanje Busha tokom Mesićeva govora. Jer, što je Bush zapravo napravio? Bush je time barem nakratko "probio protokol". A kad bolje razmislimo, koje su uopće šanse da Bush ne napravi nešto takvo, kad se svaki njegov prdež shvaća po Protokolu. Međutim, zabrinjavajuće je da nije Bush žrtva svog Protokola, koliko smo svi mi žrtve njegova Protokola. U *Jutarnjem listu* od 4. travnja, dakle na dan kad je Bush sletio u Zagreb, možemo naći članak pod naslovom *Nixon se rukovao s građanima 1970., za Georgea Busha ulice prazne*. I naravno, ne moramo čekati dugo a već slijedi odlomak "Na izlasku iz Banskih dvora, nakon prijema na kojem je Nixon u zdravici izgovorio zapamćenu rečenicu *Živjela Hrvatska*, američki predsjednik ipak nije odolio. 'Probio' je protokol i došao u blizak kontakt s građanima". Zatim, svjedočanstvo izvjesnog Saše Zalepugina, koji je kao novinar Radiotelevizije Zagreb izvještavao s Markova trga, počinje ovako: "Prema protokolu, Nixon je trebao izaći iz zgrade i ići prema koloni automobila. Ali, on je ušao među ljude, vidjelo se da se želi malo pozdraviti". Dakle, ponovo imamo Protokol. Spominje ga čak i Savka Dabčević-Kučar u svojoj knjizi *71: Hrvatski snovi i stvarnost*, govoreći o Titovu kršenju protokola i o prijemu na Banskim dvorima.

Paket Bush i njegova putanja

Svaki put kad se govori o protokolu doima se kao da je američki predsjednik naprosto nekakav "paket" koji ide simo-tamo i onda ponekad pokazuje "slobodnu volju". Možda nije slučajno da se fiktivni američki predsjednik iz filma *Vantage Point* (Pete Travis, 2008.), čiji se dolazak u hrvatska kina poklopio upravo s dolaskom Busha, među osiguranjem naziva "paket". Specijalci pričaju na svoje voki-tokije i stalno čujemo frazu "evo paket stiže ovom i ovom ulicom", a čak će i teroristi kasnije preuzeti taj "diskurs", pa jedna konverzacija ide otprilike ovako: "Je li paket stigao", – "Upravo dok pričamo", "Savršeno. Javier će biti tamo" – "Jasno", "Felipe, učinit ćeš nas ponosnim".

Btw, sam sadržaj *Točke prednosti*, kako glasi hrvatski prijevod naslova filma, veoma je inspirativan i za iščitavanje Bushova dolaska u Zagreb. Naime, glavna je tema filma atentat na američkog predsjednika. Koliko god da je sam narativ filma možda simplificiran (ta ipak se radi o akcijskom trileru), zanimljivo je da i u film zapravo ulazimo iz perspektive kamera. Pa čak i čitav narativ nije ništa drugo nego "premotavanje vrpce", prisjećanje na *taj* događaj (atentat na predsjednika) iz različitih perspektiva.

Jednako je tako i dolazak Busha poslužio kao toliko žuđeni moment da i mi konačno, barem na čas, "premotamo vrpcu" naše ne toliko davne hrvatsko-jugoslavenske prošlosti. Čujmo opet *Jutarnji list* i odlomak koji glasi ni manje ni više nego ovako: "Više od tri desetljeća nakon Nixona, američki predsjednik danas ponovo dolazi u Zagreb. George W. Bush sletjet će u istu zračnu luku, vozit će se istim ulicama, posjetiti istu zgradu Banskih dvora, zadržati se na istom Markovu trgu kao Nixon. Sve je isto, ali sve je i drukčije. Onaj Nixonov uzvik 'Živjela Hrvatska' sada je realnost, bez dodatka 'Jugoslavija'". Naravno, novinaru taj odlomak služi za postavljanje kontrasta, te nastavlja da postoji bitna razlika jer ulice ovaj put neće biti preplavljene i ljudi vrlo srdačni, međutim, zanimljivo je da čitav članak završava temom kojoj se posvetila i *Točka prednosti*: atentatom. Naime, Marijan Kraljević King, koji "čuvao leđa Titu i Nixonu 1970." ne vjeruje da se američkom predsjedniku išta može dogoditi u inozemstvu. Štoviše, "američki predsjednik je sigurniji u Hrvatskoj nego kod kuće. Sve zavjere atentata na američke predsjednike nastale su i događale su se samo u Americi, nikad izvan SAD-a".

Niko ne sme da vas bije!

Atentat se, hvala bogu, nije dogodio. Čak nitko Bushu, kao što je to bio slučaj u Albaniji ("Ma gdje drugdje?" dobacili bi zlobnici), nije ukrao ručni sat. I dok je Hrvatska pokazala da se može mjeriti sa svim drugim zemljama u kojima je bio Bush, on je nama pokazao svoje prijateljsko-ljubavničko lice. Naravno, kako to biva u "vezama na jednu noć", već je drugi dan uslijedilo otrežnjenje: nakon nekakvog Sanadera, koji doduše ima *look* "jakog momka", uslijedio je pravi *though guy*: Vladimir Putin. Hrvatska je, dakle, bila samo međuigra (opet smo bili naivni: zar bi Bush samo zbog nas dovodio jednu Condolezzeu Rice!?). A upravo to dokazuje vijest na Monitoru gdje je Bush ponovo postao "američki predsjednik". Svijet, dakle, doista opet ide dalje. Što je, uostalom, u savršenoj rezonanciji sa slavnom parolom "idemo dalje!". Jer, dok se Laura Bush, kako to kaže tportal.hr, u subotu "upoznala s hrvatskim kulturnim raznolikostima tijekom damskog dijela programa posjeta Zagrebu" (Ima li politički korektniji termin od "kulturne raznolikosti"? Gdje je sad Goebbels da se uhvati za pištolj?), George Walker Bush je ipak govorio o ozbiljnijim stvarima. Odnosno nije ni morao govoriti: sam njegov dolazak *označava* dovoljno.

I iznova se nalazimo u nekoj sceni poput onih kada Jerry Seinfeld neuspješno pokušava zavesti svoje moguće partnerice: sve na kraju propada jer mu se ne da "igrati" (ne da mu se previdjeti činjenicu da neka žena doista ima prevelike ruke ili da mu ide na živce zbog neke svoje druge benigne karakteristike). A mi smo tokom Bushova dolaska i dalje igrali igru da je zapravo bitno što će on tu reći i kako će nam se obratiti. To je bilo apsolutno svejedno. Hrvatska ulazi u NATO i to još nije sve: "Poruke koje je američki predsjednik George Bush poslao tijekom posjeta Zagrebu iznimno su važne za cijelu regiju jer nude nova jamstva sigurnosti i stabilnosti". Tako, naime, prenose svi dnevni listovi u BiH. A naši se dnevni listovi jako trude da nam prenesu što prenose drugi dnevni listovi. Jer, naravno, važno je i kako izgledamo "izvana". Nije mala stvar da je Bush, taj ingeniozni "jezični akrobat", rekao da su Hrvati pokazali kako gorljiva želja za slobodom može otopiti čak i željeznu zavjesu. Jer time je ponovo zameten problem pristupanja NATO-u, kao i naše postrojbe u Afganistanu. Da parafraziramo upečatljiv novinski natpis iz nedavna Bushova "vikenda u Albaniji": Predsjednik Bush i u Hrvatskoj stvara povijest!

Bushovo "Nitko vam više neće oduzeti slobodu" u tom se smislu pretvara u čisti paternalistički usklik koji nije ništa drugo nego zapovijed da ne razmišljamo ni o čemu drugom doli o "našoj", slavnoj prošlosti. Jer tako ćemo, naravno, manje razmišljati o pravim problemima. Genijalnost Busha sastoji se u tome što bi on, kad bi to htio, u svakoj zemlji koju posjeti mogao upotrijebiti iste riječi: teško je zamisliti ijednu zemlju na svijetu na koju se ovo "nitko vam više neće oduzeti slobodu" ne odnosi (zar nisu sve zemlje svijeta u nekom djeliću svoje povijesti bile bez slobode?). A zar se i u drugim zemljama auditorij ne bi nasmijao na šalu o "velikoj košarkaškoj momčadi", ma koja to bila? "Hrvatska je mala zemlja, ali mi želimo prijatelje širom svijeta", kazao bi Bush. *A beginning of a beautiful friendship*?

Riječko proljeće 2008.

Branko Cerovac

Svi skupa i pojedinačno trebamo se zapitati nije li "vrijeme" da se nojeve glave fingirane "naivnosti" indie-protagonista izvuku iz pustinjskoga pijeska ili pak "močvarnog blata", svejedno, te da se pripremimo za malo radikalnije Proljeće od ovoga kako je pesimistički, letargično, melankolično započelo ožujka 2008.

Manje-više jedina "revolucionarna" stvar koja se u socijalističkoj Rijeci "davne 1968." desila (tj. i jest i nije se još tada "desila") jest otvorenje kluba, koji se onda još nikako nije mogao nazvati Palachom jer se Jan P. u Pragu samozapalio tek u siječnju sljedeće, 1969. godine. Slična je situacija nastala, odnosno umjetno je režirana, dakle "kreirana" od "više sile" (čitaj: komunalno-kulturne Politike) prošle, odnosno ove "jubilarne" 2008. godine. Klub Palach, tj. deset godina umjetničko-akcionističkog organizatorskog djelovanja Multimedijalnog centra d.o.o. Rijeka s Galerijom O.K., istodobno je i "slavljen" (u suorganizaciji s riječkim MMSU-om) i upropašten u istoj "suorganizaciji", od iste više Sile (skraćenica: K-KP, vidi gore).

Kaotično stanje

U isto vrijeme udijeljen je otkaz višem kustosu MMSU-a, slučajno istoj osobi koja je bila jedan od utemeljitelja i voditelja "slavljenog" aktivizma MMC-ove Galerije O.K., naime potpisniku ovog priloga B. Cerovcu, od kolege koji će od 26. ožujka, odnosno od 16. travnja "i biti i ne biti" novoimenovani (po drugi put) ravnatelj riječkog MMSU-a, ali istodobno i zagrebačkoga HDLU-a, što cijeloj priči daje diskretno metafikcionalan, "borgesovski" štih (začin). Btw, sustav je prešao u blago determinističko-kaotično stanje i zahvaljujući notornoj zbrci u gradiću Rijeci stvorenoj od Instancija oko inauguracije, žiriranja i dodjele Nagrade Ivo Kalina (2007.-2008.), po krajnje protuslovnim, odnosno proizvoljnim "kriterijima" i pravilima, o čemu je u kulturnoj rubrici *Novog lista* objavljen članak *Umjetnik i/ili kustos* 18. ožujka 2008. Nadežde Elezović.

Tzv. nepodobni MMC-akcionisti

I tako, dok se u blizini čuvenog zagrebačkog Purgeraja, na *romantičnom* Ribnjaku, slave rođendani uz kapljicu mladalačke krvi, početak riječkog proljeća 2008. protječe u konspirativno-komornoj atmosferi kabala, intriga, političkih podvala i gušenja tzv. "Slobode Medija": objavljeno je, napokon, da gradske vlasti, političari nastoje diktirati jednoj nezavisnoj novini, riječkom *Novom listu*, koga se smije, a koga ne smije spomenuti uz priču o autoru ("laueratu") nagrađenih izložbi u sezonama 2007./2008. Pri tom su, naravno, "strateški eliminirane" iz igre sve izložbe, pa tako i slavljenička, jubilarna *10 godina MMC-a*, to jest sve što smo u Palachu u ciglih deset godina realizirali ("Mi", nepodobni MMC-akcionisti, performeri, suradnici, voditelji, savjetnici… u razdoblju 1997.-2007.), s obzirom na to što je ta izložba realizirana "u suorganizaciji s MMSU-om", pa nije red da predsjednik Komisije za Nagradu bude slučajno "ista osoba" kojoj upravo istječe mandat na mjestu ravnatelja MMSU-a kao potencijalnoga kandidata za Nagradu. Elegantno, nema što!

Zbog čega uopće spominjem Borgesa? Pa, samo stoga što se dotični prvi veliki simulacionistički književnik (prije J. Ballarda s prvim simulacionističkim romanom *Crash*, po Baudrillardu) volio igrati "zabludom dekadnog računanja vremena", a niz famoznih "jubilarnih" transestetskih manifestacija u kojima sam 2007. ovako ili onako i sam sudjelovao flagrantan su primjer do kakva "artificijelnog kaosa" dovodi naivno "dekadno računanje" značaja pojedinih društvenih i, posebice, umjetničkih fenomena na domaćoj art sceni. Palach – kao sad novoinaugurirana betonska kutija za cipele na riječkoj Delti ("Molekula" kao koncepcijski apsolutno indiferentan konglomerat politički valjda "podobnih" udruga?) ostao je ponovno ispražnjenom ljuskom desetogodišnjeg MMC-ova aktivizma.

Palach, Močvara…

Pustinje, močvare, parkovi, ribnjaci i nasadi… Početak burnog proljeća 2008. neodoljivo nas upućuje na ponovno iščitavanje *Tisuću platoa* (Deleuze, Guattari), Beyevih "TAZ"-ova i teksta Andreje Zlatar o *Ne-imaginarnom Zagrebu*, objavljenom u *Zarezu* broj 227, odmah nakon URK-ova *Priopćenja / Najave zatvaranja Močvare*..

Naime, aktivizam MMC d.o.o. kao "poduzeća" te Močvare u posljednjih devet godina nema više smisla strogo vezivati za "mjesto", ukoliko ne želimo upasti u patetično beznadnu *site-pecific* situaciju. Ne radi se o tome da "Gradovi", da, pisani velikim, a ne malim početnim slovom (instancije političke vlasti i vlasništva nad prostorima), "ne mogu", "ne znaju" iznaći modele financiranja i strategije/taktike ispravnijeg kulturnog iliti, uže, artističkog djelovanja ili, općenito, osviještenijeg, kreativnijeg, kritičnijeg, radikalnijeg društvenog djelovanja, neovisnog od Sustava vladavine (NGO-i, klupska scena, indie udruge, mreže…) nego o nečemu puno gorem i perfidnijem.

Sustavu – kako je galopirajuću sustavno-stihijsku brutalizaciju društvenog stanja u povodu "slučajeva" Močvara, Maksimir, Ribnjak…, a ja dodajem i jednako poznat i znakovit "slučaj" ex-kluba Palach – kritički izložila Andrea Zlatar u spomenutom članku očevidno odgovara periodična devastacija/dekadencija klupskih, klupsko-galerijskih te suburbanih "žarišta" otpora, ustanaka ili najobičnijega uličnog "folklora" – koji Politika loše prikriveno instrumentalizira u stranačke i egoistične svrhe uspostave (ponovne) kontrole nad situacijom i pučanstvom: "Podijeli, zavadi, vladaj" model.

MMC je "samoinicijativno" raskinuo ugovor s Vlasnikom, kao što je 1969. Jan Palach jednako "samoinicijativno" raskinuo ugovor "samozapalivši se", a Isus "dopustivši" da bude razapet na križ. Jer T.A.Z.-kraljevstvo nije "od ovoga svijeta", već nebesko. Dakle, pokretljivo, nomadsko, rizomsko, sveprisutno poput nebosklona, oceana i, *last but not least* – pustinje (močvare).

Poziv na akciju

Kao što Warholova *Factory* nipošto nije "mjesto", nego prije jedinstven fenomen, kao značajno "žarište", poprište i rasadnik artističkog i transartističkog djelovanja čije "iskre" i posljedice ("idealne utjecaje", po Leibnizovoj *Monadologiji*) itekako osjećamo i mi, danas, "ovdje i sada", tako, manje-više analogno, ni desetogodišnje djelovanje MMC d.o.o.-a na riječku i šire, hrvatsku indie-scenu 2000-ih nije svedeno na topos Kluba Palach. MMC se pripremio za izlazak iz te prostorne "kukuljice", uskoro će biti objavljene prve informacije o "TAZ-ovskom" programu Udruge MMC za sezonu proljeće-ljeto 2008. jer je MMC legitimni "slijednik" vlastitoga Programa 97-07, koji je realiziran i na drugim lokacijama, ne samo kroz prostor već i kroz vrijeme: otud Beyev tehnički termin: Temporary Autonomous Zone (T.A.Z.).

MMC ima svoju *site-specific* adresu i u riječkom neboderu, gdje trenutno stanuje/stoluje Damir Čargonja Čarli. Ovih dana MMC će upriličiti press konferenciju; najavit ćemo skora umjetnička dešavanja, okupljanja, akcije i, naravno, novo izdanje Festivala nove umjetnosti (FONA) ljeta 2008.

Palach je samo kao "ex-klub" privremeno "zatvoren", "raseljen", no MMC nije, niti može biti "spriječen" da legitimno nastavi s vlastitim djelovanjem – neovisnim o "slučaju Palach".

Sad je pitanje postoji li i unutar-i-oko Kluba Močvara skup/mreža URK-ovskog (indie, naravno) aktivizma koji će i nakon eventualnog – neželjenog – zatvaranja Močvare kao "toposa" biti u stanju (sposoban) nastaviti sa specifičnim "močvarnim", odnosno "trans-močvarnim" djelovanjem – i u Zagrebu i općenito, u "TAZ-ovskom" dosluhu s neformalnom "mrežom" srodnih žarišta djelovanja, bunta, slobodoumnih i slobodarskih ideja i odgovarajućih praksi.

Brutalni gard Polit-Gradova (bili oni Gotham City, Sin City ili pak Shit City) upućuje nas na zaključak veoma blizu onoga koji je Andrea Zlatar precizno artikulirala u *Ne-imaginarnom Zagrebu*; naime, pokazalo se slijedom nemilih dešavanja u posljednjih nekoliko mjeseci da postojeće strategije i taktike *clubbinga*, suburbije, neovisnog umjetničko-organizacijskog djelovanja i umrežavanja nipošto nisu "dovoljne" za korjenitu promjenu "društvenih snaga i odnosa" na relaciji vladajućih (vlasničkih, komunalnih, "zakonodavno-izvrsnih", pravosudnih, pa i "policijskih" i, opet *last but not least!*, "civilnih" a opet profitabilnih) i neovisnih, ali nasilno marginaliziranih i ekonomski poraženih "močvarno-samozapaljivih" klupskih, supkulturnih, "alter-" artističkih potencijala, udruga, bilo etablirano "umreženih" bilo neumreženih, "TAZ-ovski" neovisnih i nomadskih, "neispruganih" i neispeglanih nekom globalizirajućom platformom interakcija (hijerarhije). Ta svi skupa i pojedinačno trebamo se zapitati nije li "vrijeme" da se nojeve glave fingirane "naivnosti" indie-protagonista izvuku iz pustinjskoga pijeska ili pak "močvarnog blata", svejedno, te da se pripremimo za malo radikalnije Proljeće od ovoga kako je pesimistički, letargično, melankolično započelo ožujka 2008: "Proljeće je otpočelo s kišom, s vlakovima koji kasno stižu…". E da, i sa "suburbanim" aktivizmom na našim čemernim kružnim ulicama, ribnjacima, pokraj naših sub-limb-purgatorija, diljem naše Doline suza. A sve u iščekivanju D-day susreta s "Bush snagama".

Kulturna politika

Rasprave u Europskoj godini interkulturnog dijaloga

Biserka Cvjetičanin

Europska komisija prihvatila je prijedlog da se 2009. proglasi Europskom godinom stvaralaštva i inovacije. U dokumentima EU-a ističe se da "Europa poduzima napore da do 2010. postane prva ekonomija u svijetu, bazirana na znanju" pa je potrebno poticati Europljane na otvorenost novim idejama i promjenama u različitim područjima, neophodnim u ostvarivanju kulturno raznolikog društva zasnovanog na znanju

Ovu godinu Europska unija proglasila je Europskom godinom interkulturnog dijaloga (*Zarez* toj temi češće posvećuje pozornost) i u okviru njezina obilježavanja potakla je niz aktivnosti na međunarodnoj, regionalnoj i nacionalnoj razini, od konferencija i obrazovnih seminara o osnovnim pitanjima što je interkulturni dijalog do istraživanja i rasprava. Europska komisija u suradnji s Centrom za europske politike (EPC) i civilnim društvom, predvidjela je održavanje sedam rasprava tijekom 2008. u samom sjedištu, Bruxellesu, sa širokim rasponom tema kao što su međureligijski dijalog i uloga civilnog društva, višejezičnost, obrazovanje, uloga medija, a cilj je rasprava pridonijeti oblikovanju strategije i politike za interkulturni dijalog u Europi. Niz debata već poznatih pod imenom *Bruxelleske rasprave* predstavlja središnju aktivnost Europske godine interkulturnog dijaloga na razini Europske unije. Prva rasprava održana je početkom ožujka na temu utjecaja migracija na interkulturni dijalog, a druga, organizirana početkom travnja, nosila je naslov 'Pregovaranje raznolikosti: odgovornost umjetnika i kulturnih institucija'.

Odgovornost umjetnika i kulturnih institucija

Sudionici u raspravi složili su se da su "kultura i umjetnost prirodna područja u kojima se događa i razvija interkulturni dijalog, u borbi protiv neznanja i netolerancije". Istaknuta je odgovornost umjetnika u tim izazovima. Razmotreni su pojedini aspekti, na primjer uloga fotografije u boljem razumijevanju Drugog/Drugih; važnost umjetničkog obrazovanja, od prvih školskih koraka, za shvaćanje raznolikosti; aktivna, stvaralačka participacija u dijalogu. Rasprava se koncentrirala na identitet kao dinamički proces, vezan uz tradiciju i povijest, ali i sa stalnom potrebom prilagodbe multikulturnim elementima koji su rezultat modernih migracijskih kretanja i mobilnosti. Kulturne institucije moraju biti svjesne svoje dvostruke uloge, zaštite tradicionalnog kulturnog nasljeđa i otvorenosti prema novim umjetničkim izrazima koji nastaju u sve složenijim multikulturnim društvima. Kulturne institucije prolaze proces prilagodbe novim obvezama koje nameću kulturno raznolika društva.

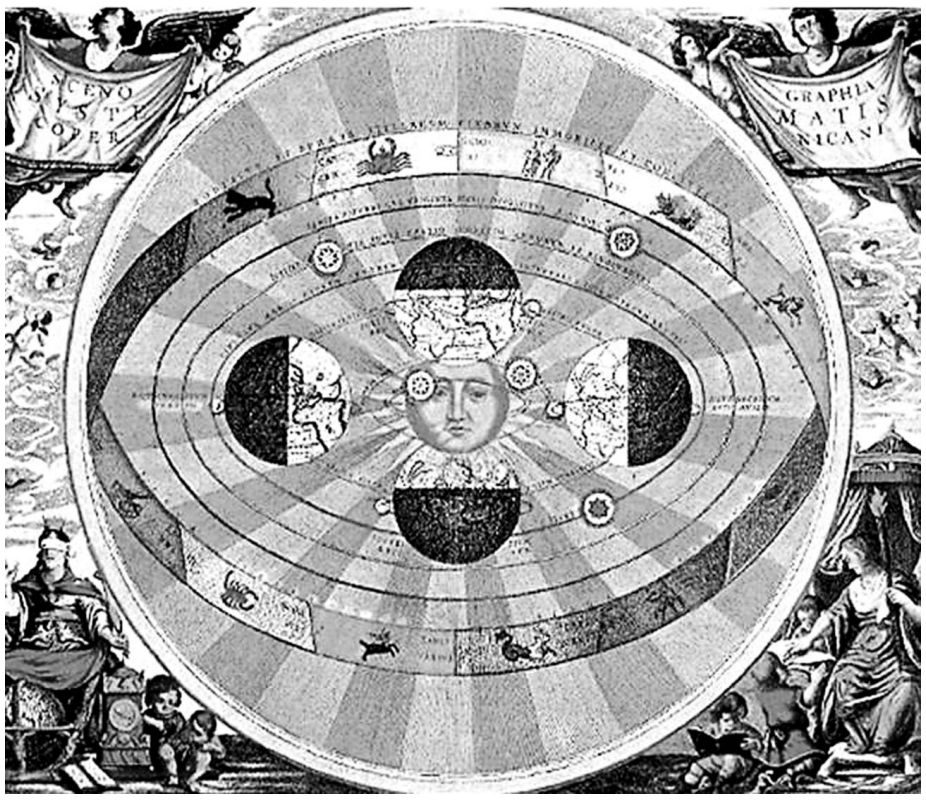

Stvaralaštvo i inovacija

Prema novijim rezultatima Eurobarometra dvije trećine Europljana izražava zanimanje za aktivnosti u okviru Europske godine interkulturnog dijaloga. Potaknuta ovako senzibiliziranim javnim mnijenjem, Europska komisija prihvatila je prijedlog da se 2009. proglasi Europskom godinom stvaralaštva i inovacije. Suvremeni svijet stavlja naglasak na bolje korištenje znanja i brze inovacije. U dokumentima EU-a ističe se da "Europa poduzima napore da do 2010. postane prva ekonomija u svijetu, bazirana na znanju". Stoga je potrebno poticati Europljane na otvorenost novim idejama i promjenama u različitim područjima, neophodnim u ostvarivanju kulturno raznolikog društva zasnovanog na znanju. S obzirom na važnost kulturnog sektora u ekonomiji, u 2009. godini promicat će se umjetničko stvaralaštvo i novi pristupi kulturi kao nastavak Europske godine interkulturnog dijaloga, odnosno dugoročni prioritet politike EU. Europska godina stvaralaštva i inovacije shvaća se kao umrežena inicijativa koja će pokrivati ne samo kulturu i obrazovanje već i druga područja politike kao što su poduzetništvo, istraživanja, mediji, socijalna i regionalna politika te ruralni razvoj. Obuhvatit će promicanje dobrih praksi, rasprave, konferencije i širok spektar projekata na regionalnoj, nacionalnoj i europskoj razini. Ovaj prijedlog Europske komisije razmatrat će Europski parlament i Europsko vijeće ove godine, u skladu s procedurom koja se odvijala za Europsku godinu interkulturnog dijaloga.

Hrvatska u programu *eContentplus*

Dokumenti EU-a navode značaj informacijskih i komunikacijskih tehnologija koje otvaraju nove puteve komunikacije i promiču specifične oblike stvaralaštva. Stoga je razumljivo raspisivanje poziva za višegodišnji program *eContentplus* (prijedlozi se primaju do 12. lipnja 2008.) kojim Europska komisija nastoji poticati digitalizaciju podataka kulturnih i znanstvenih sadržaja, digitalne mreže i knjižnice, sve one projekte koje bismo mogli nazvati digitalnom kulturom. Za Hrvatsku je važno da, uz Tursku i Makedoniju, može (pod izvjesnim uvjetima) sudjelovati u ovom programu. Sredinom ožujka ove godine Hrvatska se također pridružila programu *Media 2007* koji obuhvaća 31 europsku zemlju s ciljem razvoja europske audiovizualne industrije. Za Hrvatsku to znači lakši pristup financiranju prijelaza na digitalnu tehnologiju u promicanju i širenju audiovizualnih djela, naročito u filmskoj industriji (na primjer, suradnja između filmskih škola). *Media 2007* je četvrti višegodišnji program EU-a od 1991., a prioritet mu je razvoj filmske industrije.

Novi smjerovi europske politike trebali bi naći mjesto u nacionalnim politikama, prije svega u kulturnoj politici. Ubrzan razvoj informacijskih i komunikacijskih tehnologija usložnjava pristup transnacionalnim i nacionalnim kulturnim politikama. I dalje se postavlja pitanje mjesta digitalne kulture u kulturnim politikama te će se u budućnosti veća pozornost morati osobito posvetiti "novoj konfiguraciji" kulturnih politika u korist digitalne kulture i partnerstva na svim razinama.

Europska godina stvaralaštva i inovacije shvaća se kao umrežena inicijativa koja će pokrivati ne samo kulturu i obrazovanje već i druga područja politike kao što su poduzetništvo, istraživanja, mediji, socijalna i regionalna politika te ruralni razvoj

Ivona Juka

Istinu ne možeš obuhvatiti jednim filmom

Hrvoje Pukšec

Redateljica dokumentarnog filma *Što sa sobom preko dana* govori o teškoćama privlačenja gledatelja u kina, važnosti pripremanja filma i prije snimanja, "artificijelnosti" dokumentaraca, snimanju spotova te o svojim novim projektima

Što sa sobom preko dana – često je pitanje barem dvije trećine populacije, no jedan dio iste o tome razmišlja bez prestanka; onaj o kojemu je Ivona Juka snimila dokumentarni film. Hrvatska premijera na 15. danima hrvatskoga filma bila je i više nego uspješna, a danas, dvije godine kasnije, film *Što sa sobom preko dana* prebačen je na 35 milimetara i igra u kinima. U međuvremenu su domaćim nagradama s Dana (*Oktavijan*, *Grand Prix*, najbolja montaža Ivora Ivezića) pribrojene i one iz Wiesbadena i Sarajeva, a film je prikupio i lijep niz festivalskih gostovanja (Montreal, Sao Paolo, Kalkuta, Sofija, ...). No koliko god film bio dobro prihvaćen, zapažen ili tražen u svijetu, domaća kino stvarnost uvijek je neumoljiva. Prvo pitanje onoga što će uskoro postati vrlo zanimljiv jednosatni razgovor u prostorijama 4Filma bilo je posve očekivano.

Ako nisi na televiziji, jednostavno te nema

Hrvatski film u hrvatskim kinima – je li to potez mazohistice?

– Apsolutno! (*smijeh*) Mislim, nisam od onih redatelja koji kažu da ih ne zanima publika. Ne razumijem, ustvari, ni što to znači. Kako te ne zanima publika? Ako te ne zanima publika, onda idi i snimaj kućni šaljivi video ili video za frendove.

Smisao je filma da ide u kina i pred publiku, ali posebna je priča to što su potpuno izopačena ta neka nova mjerila – što ljudi ne idu u kino ili oni koji idu u kino mahom imaju od 13 do 19 godina i filmovi za njih takvi su da mogu jesti kokice, ljubiti se i svako malo baciti pogled na film, a da se istodobno može shvatiti o čemu je na platnu riječ. Ono što se gleda su naslovi poput *Mrak* 53. dio.

Užasno je teško privući gledatelje, pogotovo na hrvatski film, za što naravno ne mogu posve kriviti ni publiku jer je, nažalost, bilo filmova koji su nam svima napravili antireklamu. Kao što je jedan kolega rekao: "Treba puno više reklamirati hrvatski film" – da, to je istina, ali situacija je takva da gotovo nema novca da se film snimi, a kamoli da postoji budžet za distribuciju i reklamu.

Ista je stvar i s ovim našim filmom. Mi nemamo novca da idemo s foršpanima na televiziju i budući da nam televizija nije koproducent, nema ni te opcije da će puštati foršpan iz vlastitog interesa. Tako da se mi, ustvari, trudimo promovirati film alternativnim načinima. Internet, kružni mailovi, You Tube, web stranica filma, no od toga ima malo pomoći – ako nisi na televiziji, jednostavno te nema.

Dobro, film se* isplatio *u osobnom smislu ako već nije u financijskom?

– Razlog zbog kojeg smo uopće krenuli u distribuciju jest *feedback* koji smo dobivali od ljudi na festivalima. Nije nam to bio prvi put da idemo na festivale, išli smo i s kolegama, pratili i druge projekcije i stvarno mogu reći da su ljudi super reagirali na naš film i manje-više svaki su me put pitali gdje ga opet mogu pogledati, hoće li igrati u kinima, hoće li ići u distribuciju, mogu li im dati DVD… Upravo taj neki interes ponukao nas je da krenemo u tu neku priču skupljanja novca za prebacivanje na 35-icu.

Što se tiče isplativosti, da, meni se svakako isplatio kao iskustvo kad sam ga radila, ali da i nije postigao nikakav uspjeh, jednako bi mi se kao iskustvo isplatio. Što se nagrada tiče, da, bila sam beskrajno sretna kad sam ih dobila, ali je na neku foru to veći uteg nego što ti je zamašnjak. Nemaš neki osjećaj da si sad zbog toga, ne znam, "moćniji" u svojoj poziciji među kolegama ili u onome što radiš.

Priprema kao za igrani film

Fascinantno je da je cijeli film snimljen u četiri dana, očito ste napravili jako dobru pripremu.

– Da, pripremala sam se 6 mjeseci. I inače sve što radim, radim dosta *papirnato*. Pišem scenarij radilo se o dokumentarnoj ili igranoj formi. Napišem scenarij koji ću možda na licu mjesta baciti, ili čak napišem scenarij u nekoliko smjerova u kojima bi me priča mogla odvesti. Ono što je također bitno jest da sam imala lokacijske pripreme, tražila sam bivše zatvorenike da mi nacrtaju Lepoglavu. I to prije nego što sam uopće otišla tamo. Tražila sam ih da mi nacrtaju tlocrte tako da kad uđem u zatvor, znam gdje se što nalazi i otprilike što bi mi bilo interesantno. Oni su mi nacrtali zatvorski krug, igralište, gdje se nalazi teretana, blagovaonica. Tražila sam ih da mi nacrtaju gdje se nalaze prozori, koji je raspored stolova. Stvarno sam znala lokaciju prije samog snimanja do mjere da kad sam ušla unutra, mogla sam reći da nisam ušla u nov, nepoznat prostor; baš suprotno.

To sam radila prvo da se zaštitim jer uopće nisam znala koliko ću dugo moći ostati u zatvoru, a s druge strane ja i ne znam drugačije raditi, volim biti spremna... ustvari, to je moj posao, tako se mora raditi i mislim da je već samo to dovoljno objašnjenje zašto sam tako radila.

Više ste puta izjavili da se dokumentarac itekako treba režirati.

– Priprema je bila kao da radim igrani film i ja sam s njima trojicom radila kao da snimam igrani film. Tretirala sam ih kao naturščike, i to radim u svakom svojem dokumentarnom filmu. Imala sam jednu kameru i, primjerice, kada je Tuljo pucao iz *miniwasha*, morao je to raditi četiri puta da ga mogu snimiti iz četiri različite pozicije kamere. Dakle, on radi jednako kao glumac. Jedina je razlika što se s glumcem, kad radiš igrani film, dogovoriš što i kako, a kad radiš dokumentarac, onda se ne dogovaraš s protagonistom kako i zbog čega jer će te on u tom slučaju krenuti zadovoljavati. Ali i od jednog i od drugog moraš dobiti istu stvar.

Jeste li u montaži mislili "E sad je pretjerao… ovo je ušminkano"?

– Da, svakako. Ma mislim, imala sam to već i na samom snimanju. Svi su oni na početku imali, što je posve normalno, užasnu potrebu dokazati da su se popravili. Razumijem to, ja i želim vjerovati u to da su se promijenili. Njihov stav je posve normalan, svaki put kad nekoga snimaš, čovjek ima neku svoju viziju kako se želi prezentirati i uvijek ti prvo ponudi tu priču. To radimo svi i to ne radimo nužno kalkulantski ili svjesno, ali vrlo često ne shvaćamo da je to na našu štetu. Prezentirati se u "boljem" izdanju čini nas antipatičnijim nego kad si ranjiv, kad si glup, nesposoban, šeprtljav ili slično. Ali to opet ne smiješ reći protagonistu jer će onda "pobjeći od tebe".

Sa svakim od njih trojice imala sam različit pristup. Neki su od njih tražili da ih uistinu tetošiš, a drugi su zahtijevali grublji pristup.

Nije dovoljno samo upaliti kameru

Goran Dukić je na Danima hrvatskog filma primijetio kako previše ljudi smatra da je za film dovoljno tek upaliti kameru.

– Da, ljudi to misle, ali da je to istina, onda bi *Big Brother* bio vrhunski dokumentarni film. A nije. Dokumentarni film ima svoju dramaturgiju, ne mora biti linearan i zato ne volim čuti ni od velikih dokumentarista kad kažu da je dokumentarni film istina. Oni tu lažu. Istina ne postoji, istinu ne možeš obuhvatiti jednim filmom. Već samim odabirom u kojem smjeru vodiš priču dolaziš do toga da je to samo tvoja istina. O istoj stvari šest autora može raditi šest filmova, i što je na kraju istinito? I sve i ništa. Prema tome, dokumentarni je film neka autorova istina, isto kao i igrani film. Da, ti više barataš životom samim u dokumentarnom filmu nego u igranom filmu gdje je sve umjetno stvoreno i gdje je sve zajednička manipulacija i dogovor. Ovdje koristiš elemente stvarnosti da bi gradio priču. Ali svejedno gradiš! Nije da je samo snimaš, to ne.

Krivo je misliti da je dovoljno samo upaliti kameru i da će se sve dogoditi samo od sebe. Kad bi tako bilo, onda ne znam zašto bi se itko time htio baviti. Barem je to kod mene tako. Bilježenje realnosti same po sebi kao koncept ustvari me i ne zanima.

Što je s junacima* Što sa sobom preko dana *danas? Gdje su, što rade?

– Premjestili su ih još kad je film išao po festivalima. Makija i Zaneta su prvo premjestili u Gospić, potom Makija u Pulu, a Zaneta u Lipovicu. Obojica su odslužila veći dio kazne i sada su otišli u blaže kaznionice, to je u skladu s našim sustavom polaganog privikavanja zatvorenika

Prezentirati se u "boljem" izdanju čini nas antipatičnijim nego kad si ranjiv, kad si glup, nesposoban, šeprtljav ili slično. Ali to opet ne smiješ reći protagonistu jer će onda "pobjeći od tebe"

na normalan način života. Tuljo je vani, na uvjetnoj i baš sam ga srela neki dan. Nažalost, za vrijeme premijere nikako nisam mogla doći do njega, nisam imala kontakt. Pokušali smo dovesti na premijeru i Makija i Zaneta, ali to im nije bilo dopušteno iz sigurnosnih razloga, što je s jedne strane potpuno razumljivo.

Snimate i promotivne filmove, spotove. Tu vladaju drugačije zakonitosti, više je zadataka, a manje slobode. Kako se u tome snalazite?

– Da, koji put mi je stvarno gušt kad mi daju slobodne ruke, kad mogu sve sama napraviti – i scenarij i kasting, sve. Ali moram priznati i kako mi je ponekad gušt kad mi postave puno limita i barijera jer i u takvim uvjetima možeš biti strašno kreativan. Zanimljivo je pitanje kako se snaći u okviru onoga što je netko drugi postavio. Mene to još veseli jer imam dojam da se u svakom tom poslu igram, nije mi još došao trenutak da kažem: "Dobro, ajmo to odradit". Ne bih ni voljela da do toga dođe.

Kod promotivnih spotova zgodno je što se koji put možeš stvarno zaigrati, možeš isprobati nešto što se kod filma nećeš usuditi jer film se i ne radi na taj način. U nekim se mojim spotovima vidi da sam se htjela što više tehnički isprobati, a neki su mi bili pak glumački vrlo interesantni. Taj se posao može shvatiti kao vlastiti poligon na kojem se možeš fino trenirati.

O parovima i trudnoći

Filmski projekti na kojima sada radite?

– Trenutačno imam dva projekta s produkcijskom kućom 4film. U Cottbusu sam *pitchirala* projekt radnog naslova *Drugi*, koji sam željela snimiti u Splitu, no bojim se da neću uspjeti. Ukoliko bih tamo snimala, sve višestruko poskupljuje. Čim se makneš iz Zagreba, sve je dvostruko ili trostruko skuplje, što mi je žao jer Split ima određenu energiju koja bi dala lijepu nijansu scenariju. Film se bavi parovima, no ne nužno ljubavnima. Ideja je da svi misle kako bi im bez ovog drugog bilo puno bolje, da bi sve bilo lakše, no na kraju vidimo kako bez jedne osobe u paru ne bi ustvari bilo ni druge. Ne na način na koji je znamo.

Drugi je projekt omnibus od pet priča s područja bivše Jugoslavije. Hrvatska je priča moja i lajtmotiv koji povezuje cijeli film jest trudnoća. Film će govoriti o tome kako se danas živi na ovim prostorima i nadam se da ćemo vrlo brzo krenuti u realizaciju jer ga već dosta dugo pripremamo.

Svet vaginine lepote i patnje

Biljana Kosmogina

U povodu međunarodnog praznika V-Day (Vaginin dan) u beogradskom Ateljeu 212 *Vaginine monologe* izvele su umjetnice i javne osobe koje su zdušno podržale borbu za žensku ravnopravnost u Beogradu, Zagrebu i Sarajevu

Vagina, inkrimisani pojam o kojem se otvoreno ne priča, zapostavljena, zloupotrebljena, zlostavljana i najčešće predstavljena u negativnom kontekstu, u svetu kojim vladaju muški principi, dobila je napokon pažnju koju zavređuje; rehabilitovana je u punom svetlu i postavljena na pijedestal ne samo umetničke scene, već i suštinskih vrednosti života.

Vaginini monolozi

Internacionalni praznik Vaginin dan (V-Day), Beograd je dostojno svetske metropole obeležio kampanjom *Dok nasilje ne prestane*, u organizaciji regionalnog V-trougla beogradskog Anti-trafiking centra (ATC), sarajevske Fondacije Cure i zagrebačkog Centra za ženske studije. Realizaciju beogradske predstave i kampanju ATC-a podržali su grad Beograd – Agencija za saradnju sa nevladinim organizacijama i evropsku harmonizaciju, Atelje 212, Ministarstvo inostranih poslova Kraljevine Norveške, CARE NWB u Srbiji, kompanije My Brand Doctor, Keprom, LUSH, Minaqua, ICPS, a medijski partneri bili su RTV Studio B, RTV B92, Radio 3, Vodič Trip, časopisi *Gracia* i *Lisa*.

V-Dan, pokret i zajednicu odlučnu da zaustavi nasilje nad ženama i devojčicama pokrenula je pre deset godina Eve Ensler, autorka knjige *Vaginini monolozi* (*Vagina Monologues*). Ovogodišnji jubilej u Beogradu je obeležila kampanja ATC-a za borbu protiv nasilja nad ženama i decom, kao i predstava u režiji Anje Suše. *Vaginine monologe* su pred prepunom salom Ateljea 212 izvele umetnice i javne ličnosti koje su zdušno podržale borbu za žensku ravnopravnost u Beogradu, Zagrebu i Sarajevu.

Uoči početka predstave, publiku je na proscenijumu dočekao nepregledan niz ženske obuće svih boja, oblika i veličina, kao metafora anatomske različitosti i raznorodnosti ženskog polnog organa, vaginine upotrebne vrednosti u različitim prilikama, vremenima i situacijama, ali i njene neophodnosti. Izvođačice su na scenu izašle bose i uoči nastupa, izabirale par obuće koji im najviše odgovara. Pogodak u metu! Performans u performansu!

U predstavu nas je uveo naizmenični plesni nastup Dalije Aćin i Ane Ignjatović *Peep Sorrow*, kojim su dočarale dihotomnu prirodu vagine – njenu suptilnu, pitomu, povredivu stranu, naspram divlje, neobuzdane neuništivosti. Zatim su se za stalkom za note kao za govornicom, sa različitim pričama, monolozima, smenjivale naše briljantne umetnice. Kao najbolje aktivistkinje i predstavnice rodnog diskursa, stale su u odbranu svih žena na planeti i zaštitu sopstvene/njihove/naše seksualnosti kao osnovnog prava i slobode da svojim telom raspolažemo kako mi odlučimo, a ne kako određuju drugi.

Intimistička proza kroz prizmu sopstvene vagine je koliko dirljiva, toliko i duhovita.. Sudbine su razne, a teme nepresušne. Scenom je dominirala Vagina s velikim "V". Svaka performerka bila je posebna i ubedljiva u predstavljanju te dominacije i sve su dobile buran aplauz.

Doajenke Vagininih monologa su Mirjana Karanović, Cvijeta Mesić, Ana Sofrenović, Mirjana Bobić Mojsilović, Luna Lu i Duška Jovanić iz Beograda, kao i harizmatične gošće iz regiona – Sanja Vejnović i Maja Posavec iz Zagreba, i Nensi Abel Saki iz Sarajeva.

Praznik za oči, dušu i sve vagine.

Predstave u čast Vagine

Multimedijalnost izvedbe pečatirana je snažnom porukom video rada Milice Tomić *Ja sam Milica Tomić*, koji razbija nametnute okvire ličnog i kolektivističkog. Rane koje se otvaraju na njenom telu svaki put kad izgovori svoje ime i nacionalnost na drugom jeziku, pokazuju da kod svih žena na svetu, osim vagine, postoji još mnogo toga zajedničkog – pretrpljena patnja, stradanje, žrtva, zlostavljanje, gubitak, stid... Zajednička je i rešenost da se afirmiše žensko pitanje i tako izleče ili bar ublaže ožiljci od patnji. Ponosan stav i nepromenljiv izraz lica, s telom koje krvari, hrabri i uliva nadu.

Anja Djorđević je izvedbom dela triptiha *Oglasi*, komponovanog za pozorišni komad *Opera je ženskog roda*, svojim glasom razoružala i poslednje skeptično, zaključano srce u sali Ateljea 212.

Predstava u čast Vagine upotpunjena je radovima velikih umetnica, koji su se smenjiivali na video bimu između monologa. Fotografije, slike, crteži i instalacije Marine Abramović, Sindi Šerman, Trejsi Emin, Luiz Buržoa, Tanje Ostojić, Fride Kalo i drugih, uputile su jake i otrežnjujuće poruke publici. U brzini kojom su se smenjivali, neki od tih radova delovali su kao cvetne latice s trešnjinog drveta razvejane po vrtu prolećnim lahorom, a drugi su kao udarci vojničkom čizmom u stomak, oduzimali dah i bacali u nokdaun.

Sinergičkom snagom svog postojanja i osobenosti, Njeno Visočanstvo Vagina – ogoljena ženska priroda, iz ženske pozicije, u ženskoj organizaciji, naraciji i izvedbi, potvrđuje sopstveni značaj, s aspekta koji nas uvodi u mnogo bolji, miroljubiviji i osećajniji svet. Prostor protkan istovremeno i potresnim i duhovitim ispovestima, suzama i smehom, patnjom i lepotom. Vagina simbolizuje žensku dušu, psihologiju, energiju i stvaralaštvo. Vagina je progovorila univerzalnim jezikom.

U obranu vagine

Ako u našem bližem i daljem okruženju postoje žene, bake, devojčice nad kojima je izvršeno nasilje – fizičko, socijalno, porodično, ekonomsko ili psihološko, dužne smo da na to ukažemo, da se solidarišemo, borimo i ne posustajemo. Dužne smo i da sprečimo novo nasilje i da lečimo ožiljke na duši zlostavljanih.

Antitrafiking centar, u svojoj viziji Vagine, jasno zahteva promenu položaja žene u društvu i poručuje nam da će, kada prestane nasilje nad ženama i devojkama biti dopušteno:

– da se rode u Kini, Indiji i Koreji
– da plivaju u Iranu
– da sigurno spavaju u svojim domovima u Americi, Evropi i Aziji
– da jedu sladoled u Avganistanu
– da sačuvaju svoje klitorise u Africi i Aziji
– da nose farmerke u Italiji
– da glasaju u Kuvajtu
– da noću šetaju parkovima u Americi
– da otvoreno flertuju u Jordanu
– da budu sigurne na zabavama u univerzitetskim kampovima
– da se igraju (igračkama) i ne budu prodate kao igračke u Aziji, Americi i Evropi
– da voze automobile u Saudijskoj Arabiji
– da nose pantalone u Svazilendu
– da slobodno pešače kući vraćajući se s posla u Huarezu
– da uživaju u seksu
– da slave svoje želje
– da vole svoja tela
– da upravljaju svetom

Vizija Kosmogine, podrazumeva i:

1. da Skupština Srbije donese Zakon o zaštiti lika i dela Njenog Veličanstva Vagine
2. da u crkvenim kalendarima 14. februar (ili 8. mart) bude označen crvenim slovom kao Dan Svete Pičke ili Picindan
3. da prolećni mesec u kojem se obeležava međunarodni praznik 8. mart – Dan žena bude nazvan MARTA – kao jedini mesec ženskog roda u godini
4. da sledeći *Vaginini monolozi* budu organizovani na Marakani, uz vatromet i prisustvo predstavnika vlasti.

P. S.

Izveštavam one koji nisu bili na koktelu posle predstave u foajeu Ateljea, da je wiskey tekao potocima i demantujem glasine zlonamernih muških izvora da "fine žene ne piju, ne znaju da piju, ne podnose alkohol i padaju posle dve čašice".

Kiran Desai

Preveliki za sreću

Nenad Perković

Indijska književnica i dobitnica najprestižnije britanske nagrade Booker za roman *Nasljeđe gubitka* govori o razlikama između zapadnih društava savršenog multikulturalnog make upa ali velike usamljenosti, i manjih sredina, poput Indije ili Hrvatske koju je nedavno posjetila, u kojima život bruji na drukčiji način

Ovdje ste već pet dana, što ste do sad naučili o Hrvatskoj?

– O, jako je lijepo. Posjetila sam obalu, stvarno spektakularno! I čitava je zemlja, zapravo neobično inspirativna, vjerujem da je pravi raj za svakog vašeg pisca. Toliko raznolikosti! Za razliku od, recimo, Amerike, o kojoj sam pisala, tamošnji krajolici su zastrašujući, surovi, pusti. Svi su mi ukazivali na njihovu veličanstvenost, ali mene su prestrašili. Mislim da okolina ozbiljno utječe na način pisanja. Nikakvo čudo da su im glavne teme usamljenost, neispunjenost... Ovdje sam osjetila nešto što je bliže mojoj domovini, Indiji. Osobne priče više su isprepletene, povijest je uvijek i osobna priča; a kad povijest i nije vesela, u svakoj je ljudskoj priči puno humora, vedrine...

Tekstura života i pripovijedanje

Sam početak vašeg prvog romana* Halabuka u voćnjaku guave *zapravo me odmah podsjetio na tipičnu srednjoeuropsku malu zajednicu s njezinom specifičnom atmosferom, mislim da čak i vaši likovi u razgovoru spominju mađarskog flautista koji želi skrenuti monsune. Također, likove poput Chawle i njegove obitelji možete pronaći na gotovo svakom jadranskom otoku, u Italiji, ili pak u Macondu...

– U Splitu sam sjedila na obali i odmah sam osjetila tu atmosferu o kojoj govorite. Radi se o neobičnoj užurbanosti, ali intimnoj, ne otuđenoj, na malom prostoru događa se tisuću naoko nepovezanih detalja: mirno sjediš na rivi, na suncu, i baš pristaje brod s Hvara, netko mi kaže kako oni neobično govore, otraga se čuje kako netko pjeva, a sa strane stoje neke djevojke za koje mi objašnjavaju kako su prostitutke iz Ukrajine, poštar ulazi kroz neka vrata, zapravo izravno u nečiji stan... sve to obuhvaćate jednim pogledom. E, to je ta posebna tekstura života koja kao da sama pripovijeda, nije uopće potrebno izmišljati fikciju.

Ali s druge strane, kad je pisac pretjerano senzibiliziran za teksturu o kojoj govorite, i ako je dovoljno vješto reinterpretira, često će mu reći da pretjeruje, karikira, odnosno da ima bujnu maštu i izmišlja. Ali rezultat je, što je zagonetno, realniji dojam nego da je pisao realistično.

– Često me zaskaču s pitanjem što je stvarno, a što nije u mojim romanima. Što da im kažem? Kažem im: ljudi, to je fikcija! To je to što ja pišem! Proza. Čitala sam i Marqueza i Calvina, neke indijske autore, vidjela sam da su stvari o kojima oni pišu često sasvim obične i svakodnevne sitnice koje svatko lako prepozna unutar svoje teksture života. To je univerzalno!

Zapadni make up

Pitao bih vas o globalizaciji, preciznije, o globalizaciji publicističke industrije za koju ste jednom rekli da je pozitivan učinak opće globalizacije?

– Da, to je svakako dobra strana globalizacije. U Indiji, na primjer, to je promijenilo kompletan kulturni krajobraz, izdavaštvo je procvjetalo jer sve više ljudi iz novostvorene srednje klase želi čitati. To je, svakako, vrlo ohrabrujuće. Mladi ljudi željni su čitati domaću literaturu, željni su vlastitih priča iz vlastitog okruženja. To opet potiče i domaće pisce i izdavače. Bio je to zanimljiv i neočekivan obrat kad sam se nakon dvadeset godina vratila u Indiju. Ugodno iznenađenje, nešto kao obrnuti kulturalni šok.

To nas dovodi do zanimljivog pitanja multikulturalizma, vi ste možda ponajbolji sugovornik za to. Sigurno ste primijetili kako taj jedan te isti pojam nema isto značenje u različitim dijelovima svijeta?

– To je teško pitanje. Kad se prisjetim što rasprava o tome znači u Indiji, onda mi padaju na pamet stvari poput rasprave u parlamentu o pravima manjina, istovremeno u pojedinim državama manjine su većina, i obrnuto. Nadalje, svatko ima svoju ideju o tome što su čija prava, pa sve do pitanja razgraničavanja. Jezici u školama. Ako kao većinac živite u manjinskom području, možete se osjećati kao stranac, i to može trajati generacijama. S druge strane imate Ameriku gdje državljanstvo možete zaslužiti preko noći. Kao Hispanoamerikanac možete se prijaviti u vojsku i odraditi vojni ugovor nakon kojeg vas čeka državljanstvo, otputujete na drugi kraj svijeta u neki rat i postanete Amerikanac, a da niste morali ni nogom kročiti u same Sjedinjene Države. Ipak, prisjećam se mnogih Indijaca u Americi koji bi na trijem izvjesili američku zastavu kako bi pokazali da su Amerikanci. To su bila nezgodna vremena kojih se sjećam. Tako funkcionira američki *melting pot*. Indija nikada ne može postati melting pot. Prestara je za takvo što. To je zapadnjački način shvaćanja globalizacije, i u tome ima nešto licemjerno. Naoko dobra slika, dobri argumenti za toleranciju i jednake šanse, a zapravo samo *make-up*.

Pohodi u Treći svijet

Ali ispod tog zapadnjačkog savršenog* make-upa *krije se neobična popratna pojava visokotehničke civilizacije. Teško objašnjiva usamljenost pojedinca, usamljenost potencirana do stadija svojevrsnog očaja. I s time ste se također susreli. Kako to usporediti s atmosferom male, povezane zajednice o kojoj smo prije govorili?

– To je također jedan od šokova s kojima se imigrant susretne kad dođe na Zapad. Brzo shvati kako je taj savršeni zapadni svijet vrlo bolestan na mnogo zastrašujućih načina. U jednom trenutku palo mi je na um kako bih mogla napisati knjigu o usamljenosti zapadnog svijeta. U Sjedinjenim Državama postoji kriza usamljenosti. Depresija, ispraznost života. Oni sve više i više pohode zemlje Trećeg svijeta, odlaze po bebe i djecu da ih usvoje, odlaze učiti, gledati, volontirati kao humanitarci, kao turisti upražnjavati seks, odlaze upijati život koji sami nemaju. Tragični ljudi koji spavaju uz televiziju, jedu iznad sudopera i vode ljubav preko interneta. Često letim na relaciji New York – Delhi i obratno. Zanimljivo je to. Kad dođem u Delhi, kao da se smanjujem, nalazim kako sam sve manja i manja. Život me okupira, tisuću je stvari za koje se treba pobrinuti i koje treba obaviti, bez puno prenemaganja. A u New Yorku kao da rastem, postajem sve veća i veća. Svaki i najsitniji osjećaj, raspoloženje, svaki najmanji emocionalni uspon ili pad, sve registriraš. A znate kakva je zapadna psihologija: za svaku najmanju sitnicu ljudi trče na terapiju i bave se nevjerojatnim beznačajnostima analizirajući sami sebe. U Indiji se jedva možete izboriti za malo privatnosti u brojnoj obitelji, u Americi ste sami od toga koliko ste veliki i koliko prostora imate samo za sebe. Preveliki ste. Preveliki za sreću.

Šok imigracije

Izgleda da smo onda mi ovdje u Hrvatskoj taman u nekoj zlatnoj sredini... Govorimo o globalnim problemima pa me to podsjetilo na još jednu zanimljivu stvar kod pisaca. Mnogi vole o sebi misliti kao o svojevrsnim kartografima, i vi isto. Tako se uz vas veže pojam emocionalne geografije.

– Kad govorimo o multikulturalizmu i sličnim fenomenima, ne možemo o tome govoriti samo akademski, kao o nekakvim apstrakcijama koje se ne tiču stvarnih, živih ljudi. Mi možemo razgovarati o tome što se događa na nekoj drugoj strani svijeta, o vanjskoj politici naše vlade, možemo zamišljati idealizirane slike u kojima se svi slažu i lijepo izgledaju zajedno. Ali kad se netko odseli preko pola svijeta zato da bi prehranio obitelj, kad se rastaje od te obitelji da bi negdje

Kiran Desai rođena je u Indiji 1971. Do svoje petnaeste godine živjela je u Indiji, kada se preselila u Englesku kako bi nastavila svoje obrazovanje. Tamo je provela godinu dana, a nakon toga s obitelji se preselila u Sjedinjene Države. Školovala se u Massachusettsu, a zatim pohađala Bennington College, Hollins University i Columbia University, gdje je studirala kreativno pisanje. Pauzirala je dvije godine kako bi završila svoj prvi roman, *Halabuka u voćnjaku guava*. Kći je poznate književnice Anite Desai. Pozornost književne javnosti prvi je put skrenula 1997. objavljivanjem radova u prestižnim časopisima *New Yorker* i *Mirrorwork* u sklopu promocije antologije prigodom 50. obljetnice Indijskog pisanja koju je uredio Salman Rushdie. Za roman Nasljeđe gubitka Kiran Desai dobila je 2006. prestižnu nagradu Booker kao najmlađa spisateljica-laureatkinja u povijesti te nagrade. Kiran Desai kasnije je izjavila kako možda nikada ne bi uspjela osvojiti Bookerovu nagradu, jednu od najprestižnijih književnih svjetskih priznanja da George W. Bush nije američki predsjednik. Činjenica da se na čelu najmoćnije države na svijetu nalazi čovjek poput Busha spisateljicu je odbila od prijave za američko državljanstvo. Nagrada *Man Booker* dodjeljuje se, naime, isključivo piscima iz Britanije, Irske i zemljama Commonwealtha, odnosno bivšim britanskim kolonijama još od 1969. godine. Spisateljica živi na relaciji New York – New Delhi.

Imigrant, kad dođe na Zapad, brzo shvati kako je taj savršeni svijet vrlo bolestan na mnogo zastrašujućih načina. U SAD-u postoji kriza usamljenosti. Depresija, ispraznost života. Oni sve više i više pohode zemlje Trećeg svijeta, odlaze po bebe i djecu da ih usvoje, odlaze učiti, gledati, volontirati kao humanitarci, kao turisti upražnjavati seks, odlaze upijati život koji sami nemaju

rintao u nekakvoj kuhinji od jutra do sutra bez puno nade i mogućnosti da mu ikad postane bolje, a pritom je pobjegao iz društva strogo podijeljenih klasa i kasta, to je sasvim druga stvar. Najizglednija stvar koju ćete doživjeti jest – šok. I onda se treba nositi sa stalnim osjećajem stida i bijesa jer si siromašan i zbog toga potpuno odbačen. A napustio je društvo u kojem još uvijek postoji kasta nedodirljivih i još uvijek čitava sela bivaju masakrirana radi nekakve krvne osvete ili kastinskog delikta.

A to su pitanja kojima ste se bavili u drugom, nagrađenom romanu?

– Da.

Vi ste vrlo vrijedan radnik. Ne mislim samo zbog teških tema, nego i zbog onih tisuću i petsto stranica bilješki koje ste navodno ispisali radeći na knjizi. Lako je zamisliti da bi drugi pisci od tolike količine materijala napravili i tri romana...

– Hahaha, istina, ali ja sam i vrlo spora. Najprije ispisujem različite slojeve radnje, dijaloga, odnosa likova, kasnije sve to spajam brojnim sićušnim vezama, pa onda opet ispočetka, i ispočetka... O bože, uistinu se nadam da iduću knjigu neću pisati na taj način!

Svi zagrebački urbanizmi

Davorin Stipetić

Gradska urbanistička tangenta: Radić-Bandić-Fanjek-Biškupić...

Kad bi netko neoprezno pokušao ustvrditi da Zagreb više nema urbanizma – grdno bi pogriješio. Ima on "urbanističkog blaga" čak i na pretek. (Premda je grad po statusu Hrvatske još "mlada" europska metropola. No uz ovako živahnog gradonačelnika, kojim su Zagrepčanci već zapravo predugo obdareni – nije to nikakvo čudo.) Kako sada stvari stoje, ima ta varoš najmanje nekoliko "urbanizama". Krenimo bez nekog posebnog reda.

Jure za sva vremena

Imamo ovog časa najprije dominantno "inženjerski" urbanizam Jure Radića i njegova moćnog Instituta građevinarstva Hrvatske (IGH). Radića svi poznamo po Masleničkom i Pelješkom mostu, po "jabuci razdora" ubačenoj domišljato među građane Zagreba s cirkusom oko Dinamova stadiona, po "pobjedničkom" Trogirskom mostu itd. Na predstavljanje tog "vizionarskog zagrebačkog urbanizma" došao je čak i predsjednik Vlade u pratnji gospođe Dropulić, svoje ministarske ekspertice za prostorno uređenje i gradnju. Vjerojatno su svojim dolaskom željeli dati podršku talentima i idejama vrlog i poslovno uspješnog člana svoje stranke. Uz to, naravno, sugerirati javnosti, kako će upravo "naš Jure" riješiti većinu problema, koji muče čak i Vladu, a svakako i građane Zagreba. Taj "urbanizam" shvaća grad prvenstveno kao skup "tehničkih uređaja" u kojemu će se većina problema riješiti mostovima, tunelima, vijaduktima i ostalim skupim i "efikasnim" napravama, koje je u stanju smisliti kvalitetan inženjerski mozak. Gdje je u tom urbanizmu mjesto čovjeku i građaninu (osim na sjedalu njegova osobnog automobila) – za sada još nije podrobnije objašnjeno. (Poznato je da gradovi pripadaju najkompliciranijim tvorevinama što ih je smislio ljudski rod. U njima već danas živi velik dio stanovništva planeta, a uskoro će nas vrlo malo biti izvan njih. Stoga predstavlja svakako nadljudsku hrabrost ovaj cijenjeni pokušaj da urbanističke probleme Zagreba riješi pretežno samo jedna struka. Jer inače u kvalitetnijoj verziji urbanističke radinosti ima mjesta i posla barem još za desetak, dvadesetak raznih struka i profesija!)

Bandić, Dakić, Fanjek

Idemo dalje. Imamo u Zagrebu u posljednje vrijeme i urbanizam jedne mlade ekipe, iza koje, kažu, stoji narudžba Dakićeva (Bandićeva) Odjela za strategijsko planiranje razvoja grada. Taj je urbanizam (vidi čuda!) nekako blizak viđenjima razvoja Zagreba, što ih pokušava sugerirati urbanistički savjet Zelene akcije i Prava na grad. I kome sad povjerovati? (Treba biti oprezan. Moglo bi se raditi o istom receptu, koji je u igri oko stadiona: dok vi, mili građani, imate naivan osjećaj da se vas nešto pita – mi ćemo obaviti posao…)

Postoji, naravno, i "operativni urbanizam" Milana Bandića. Onaj svakodnevni. Koji vas ujutro može iznenaditi informacijom da će se vaša kuća u Trnju za nekoliko dana rušiti u vezi s gradnjom nebodera. A taj će neboder s još nekoliko drugih naš dragi Zagreb za godinu dana pretvoriti u grad koji ni u čemu neće zaostajati za njujorškim Manhattanom. (Mi se naime u gradogradnji ravnamo po svim najnovijim, a posebno preživjelim dostignućima suvremene civilizacije.)

Postoje najzad i nedvojbeno genijalna arhitektonsko-urbanistička rješenja gospodina Podrecce, doduše ovaj put na pogrešnoj lokaciji. Njih nedavno hvali u *Globusu* i gosp. Kuljiš. On podržava i ideju o raspisu međunarodnog natječaja za prostorni plan razvoja hrvatskog glavnog grada. Pa zašto ne? U tom bi natječaju, sasvim razumljivo, trebale sudjelovati i domaće "snage". A njih nam očito na manjka. Pa krenimo, dečki. Treba se nadati da pred očima Europe i svijeta naše "družine" neće imati petlje da treniraju svoje svinjarije (i neukosti). I što bi sad zapravo htjeli građani Zagreba? Jedino možda da saznaju koji je od svih tih silnih urbanizama pravi i za grad najbolji. I što zapravo čeka u budućnosti njih i njihovu djecu.

Bože, sasvim sam zaboravio. Pa imamo mi još urbanizama! To je na primjer urbanizam gospodina Fanjeka, gradonačelnikova šefa za "operativni" i dnevni urbanizam. On, čini se, radi i za zagrebački Kaptol, jer je upravo dovršio prijedlog natječaja za Crkveni grad (kako je projekt nedavno deklariran u *Metro expressu*). Nije naime sasvim nemoguće da se u ovom urbanističkom izobilju povijesni Kaptol ukida pa bi Zagreb opet mogao biti podijeljen na dva grada. (Svaka, pa i suluda podjela među nama Hrvatima je kroz povijest već postala gotovo uobičajena.)

Ne zna se samo još kako bi se u nastavku ovog crtića zvao Gornji grad. U obzir dolazi nekoliko mogućnosti: Sanaderov grad, Bebićev grad, Saborski grad. Jasno, ukoliko se Vlada u međuvremenu ne preseli na Savu, pa dođe do neke podvarijante Radić-Sanaderova urbanizma, koji bi tunelom povezao aerodrom i buduće "Kockice", kako se strani državnici ne bi morali u paradnoj koloni dugo probijati kroz raskošnu zagrebačku prometnu gužvu.

Vražja baština

Tu je onda i Biškupićev "zaštitarski" urbanizam, rezerviran doduše samo za onu vražju povijesnu jezgru Zagreba. Premda, treba pošteno priznati, taj urbanizam ministru kulture zapravo teško pada. U našem je neopreznom Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara glupo navedena i zadaća da se – osim potpisivanja rješenja o zaštiti – ta silna baština mora još i očuvati. Pa tko će sad na sve to stići? Najprije potpisuj rješenja o zaštiti pa onda još i – čuvaj! A život ide dalje i život svašta traži. Treba otrpjeti da se na Cvjetnom trgu sruše one dvije podrtine, pa "pritisnuti" članove Vijeća za kulturna dobra da se s tim slože, treba nekako (najbolje šutke) preći preko Kerumovih bagera kod stare tvornice Nada Dimić. I tako redom.

Pa onda sa strepnjom očekuj što će sve ona ženska iz "ekskluzivnog" zagrebačkog Zavoda za zaštitu spomenika kulture poduzeti, nastavljajući provoditi svoju stručno naprednu koncepciju modernizacije kulturne baštine Zagreba (koja očito više nije "in"). I – gdje je tome svemu kraj?

A tako je lijepo i za svaku pohvalu donijeti rješenje o zaštiti "nematerijalne" kulturne baštine. Dečki sastave rješenje, ti potpišeš, zaštićeni napjev snimi se na kasetu, spremi u sef i sljedeća zasluga upiše se u nacrt za biografiju. Ili, npr. jestvine: pribilježi se recept, klopa se konzumira, recept se arhivira i ti si opet nešto zaštitio. I premda naš gotovo već kronični ministar kulture ima u svom djelovanju i dobrih poteza, on očigledno zna da s ovom vražjom "nepokretnom baštinom" – nikad mira. Najbolje je – na sve se to (nakon donošenja i potpisivanja rješenja o zaštiti) – naprosto više ne obazirati. Najgore što se može dogoditi to je da se podrtine same od sebe sruše. Pa smo skinuli brigu s vrata. (A do tada treba staloženo i dalje ubirati "Spomeničku rentu", "našminkati" poneku fasadu i tako makar malo povećavati budžet resora.)

Eto. Ima tih urbanizama u Zagrebu zaista dosta. Ali, vidite i sami: što je previše – previše je! Bilo bi čak i zabavno da nije tragično. A i cijena je malo previsoka: cijena je naime čitava budućnost povijesnih, a i svih novijih dijelova najvećeg grada u Hrvatskoj.

Kako vrednovati politiku?

Goran Pavlić

Etičko rezoniranje u području (hrvatske) politike nužno se zapliće o prebrojavanje grijehova/zločina, pa se politički sustav/program ne vrednuje inherentno politički, već deriviranim nepolitičkim mjerilima. No takav pristup uglavnom ne vodi ničemu i treba ga napustiti

Da je politički profil uvaženog teatrologa, cijenjenog distributera lascivnih magazina, vrsnoga poliglota te kolekcionara visokovrijednih aksesoara, ukratko našeg aktualnog premijera, u stanovitom smislu avangardan, može se razabrati i ne samo iz snishodljivih panegirika njegovih pobočnika. Štoviše, prozirna nas ništavnost i plitkost tih iskaza divljenja zacijelo može odvratiti od realnog vrednovanja njegovih dosega.

Jedan u sijasetu *novuma*, koji je svojim stupanjem na scenu Dr. Ivo inaugurirao, jest i uspješno apsolvirana početnica uvijek umjesnih žargonizama. Harry bi Frankfurt rekao kako je grandiozni repertoar sranjâ uspješno usvojen. Jedno od najpropulzivnijih takvih mjesta, a koje iritantnom učestalošću zakrčuje bespuća medijske zbiljnosti uvijek negdje oko pravoslavnog Božića, jest i koncept Drugog. Em nas, kako kaže premijer, Drugi obogaćuje, em sami (prvi?) stasamo tek realizacijom kroz Drugog, em je Drugi naše bogatstvo. Budući da je legitimno pretpostaviti kako, uslijed historijski važnih zadaća koje ga dopadaju, naš premijer ne uspijeva studiozno pročešljavati aktualne rasprave u domeni postmodernističke epistemologije, bit će da je taj Drugi nešto uistinu posebno. Nešto što nadilazi spoznajne diskrepancije umnika, prolazne trendove politikantstva ili prijepore partikularnih interesa raznoraznih društvenih grupacija. Da stvar ne ostane na razini šupljih (frankfurtovski rečeno: sranjastih) fraza, premijer se potrudio uvrstivši u sastav svoje vlade Srbina, u sastav (kako se pokazalo: svog) parlamenta Roma, dok su pripadnice slabijeg, pardon, Drugog spola još i ranije legitimirane kao dobrodošao ukras za tamo neka europska zanovijetala. Ukratko, da iskoristim omiljeni političko-žargonski frazeologizam, još malo će i iz paštete početi iskakati Drugi.

Osporavanje principa iz kontingentnih okolnosti

No, u sveopćem konsenzusu naših uljudbenih dosega, nekako postrance, perzistentno iritira taj jedini, još-neuprvljeni Drugi. I ustraje, iako gotovo nezamjetan, ni po čemu toliko upečatljiv, realno obesnažen do kraja, al' opet potencijalno ugrozben. Parafrazirajući britki uvodnik antologijskog izdanja (koje upravo stošezdesetogodišnjicu objave slavi), može se konstatirati kako su sve sile ustale i sjedinile se u hajci protiv tog bauka: i progresivni liberali i utučeni revizionisti, i pristojni građani i nepristojniji, više fizikalni glasnici njihove latentnosti, i (dežurni) intelektualci i "narodski ljudi". Idilično suglasje gotovo da mora natjerati suzu na oko jer dočekasmo konačno eshaton: nikad više Hrvat na Hrvata (o Hrvaticama, pak, drugom prilikom). Bauk je, dakako, komunizam, i to napose kao historijsko utjelovljenje Zla samog koje je u spletu usudbenih povjestica "nažalost" dopalo i naš narod.

Unisona osuda tog Zla nadrasla je i mediokritetsku žalopojku o naprosto anakronosti lijeve ideje. U obranu (treba li Zlo uopće braniti, zavapit će pravednici) ustaje rijetko tko. A i tad je artikulacija uglavnom nemušto statistička, i kao takva uglavnom neukusna: licitacije desecima tisuća mrtvaca uzrokuju više probavnih, nego interpretacijsko-vrednujućih problema. Ako se, i kad, netko s Druge strane udostoji štogod prozboriti, iskaz automatski poprima oblik isprike, po prilici tipa: možda bih eventualno smio dometnuti da je nešto u tom nesretnom periodu bilo dobro, ALI dakako da ne smijemo zaboraviti tisuću, milijun, milijardu (potencije umetnuti po izboru) žrtava tog gnusnog režima. U takvoj se situaciji ikakva perspektiva doli pokajničke naprosto ukazuje nemogućom.

Takvo pokajničko stanje stvari nije, dakako, problem gore pobrojanih jurišnika historijske (ne)pravde. Ono jedino pogađa, kako se to emfatički običava reći, one kojima srce stoji lijevo. Pa ti i takvi u situacijama prozvanosti nastoje, uglavnom neuvjerljivo, pledirati za kompleksniji uvid, u konačnici opet posežući za statistikom i ostalim oruđima ne bi li se Zlo nekako ublažilo, kad je već povijesni fakticitet velikog broja žrtava komunizma neosporiv. A bilo bi dostatno da samo virnu u bilješke iz lektire i pronađu Lenjinov uzvrat na Kautskyjevu *Diktaturu proletarijata*. U tom komentaru Lenjin pregnantno i gotovo vidovnjački dalekosežno Kautskyjev nastup označava otpadničkim (od prave linije mišljenja) jer potonji argument napada izvodi iz taktičke okolnosti (loše situacije u Rusiji), nastojeći iz kontingentne povijesne situacije osporiti sami princip.

Da pristup nije ni približno nov, svjedoče i reci iz Platonove *Države* gdje Sokrat ne vidi prepreke ustrajavanju na osmišljavanju dobrog uređenja države, unatoč maloj vjerojatnosti praktičkog ozbiljenja tog koncepta. Na to se mjesto kod Platona poziva i Badiou u ekstenzivnom pokušaju koncipiranja autonomije političkog mišljenja. Dok je njegov izvod isuviše kompleksan za neposrednu aplikaciju na aktualnu (sad već gotovo i kroničnu) hrvatsku situaciju, nekoliko postulata će, smatram, poslužiti za dobru skicu jednog mogućeg pristupa. Taj bi, pak, pristup omogućio postavljanje rasprave o evaluaciji (hrvatskog) komunizma na kvalitativno bitno drukčiju razinu, a koja bi potom delegitimirala unedogledna natezanja oko broja pobijenih, zatvorenih, obespravljenih, estetički zakinutih ili sl.

Autonomija politike

Prva Badiouva teza kazuje kako je politika autonomno područje koje stoga treba uživati i refleksivni legitimitet te samostalnosti i autonomnosti. Ili, Badiouovim riječima, zalog velikih tekstova politike jest upravo identificiranje politike kao mišljenja iz nutrine političkog mišljenja. S takvom svojevrsnom imanentnom samodovoljnošću, ona zavređuje jednak status kao i druga autonomna diskurzivna područja: filozofija, znanost, religija, pravo. Uz nešto manje žargonskog žara, mislim da sljedeća ilustracija dobro skicira rečeno. Rijetko će se tko odvažiti na "kritiku" glazbenog djela zato što ono kompozicijom ne odgovara pravilima za oblikovanje pravnih normi. Zacijelo bi jednako egzotično djelovala i zamjerka slikaru kako u svom *revivalu* realističkog portreta nije bio dosljedan proceduri falsifikacije znanstvene hipoteze. Primjera, grotesknih ili suptilnih, takva iskoračenja iz kategorije (Ryleovim terminom: kategorijalne pogreške) moglo bi se nabrajati beskonačno, ali to uglavnom ne bi obezvrijedilo postignute rezultate u domeni pojedinih kategorija.

Kao jedan od suvremenih filozofskih trendova Badiou prepoznaje i tendenciju da se politika oslobodi mišljenja, odnosno da se ona obznani kao neka objektivna činjenica, u konačnici podvrgnuta etičkim normama. Budući da bi, na neki način, bilo nepristojno referirati na hrvatsku "refleksiju" u pitanjima politike, vrijedi podsjetiti na empirijsku pojavu tragično besperspektivne (i shodno tome, očekivano propale) inicijative Ivana Grubišića i Ivana Supeka kojom su pledirali za nekovrsnu etizaciju politike. Na taj način i mi (nekakva bastardnog) konja za trku u novim disciplinama ima(s)mo. No u tome upravo i jest problem. Kako bi gore, nadam se, uspješno ilustrativni primjeri trebali i ukazivati, etičko rezoniranje u području (hrvatske) politike nužno se zapliće o prebrojavanje grijehova/zločina, pa se politički sustav/program ne vrednuje inherentno politički, već deriviranim nepolitičkim mjerilima. U takvu pristupu tek konačna bilanca leševa (po algoritmu "zločin je zločin") treba pokazati koji je sistem bolji: komunizam, nacizam ili liberalizam. Kao što neprestano i svjedočimo, takav postojani pristup uglavnom ne vodi ničemu.

Gore navedeni Badiouovi uvidi, ako se uzmu ozbiljno u obzir, mogu pružiti polazište za osmišljavanje iole konzistentne političke konceptualne platforme koja će omogućiti novo, adekvatnije vrednovanje (hrvatskog) komunizma. Nadilazeći neproduktivno etiziranje politike, takvo bi vrednovanje bilo u stanju (pro)cijeniti mnogobrojne aspekte komunističkog/socijalističkog funkcioniranja za vrijeme njegova četrdesetpetogodišnjeg obnašanja vlasti. Primjerice, je li *Obiteljski zakon* iz '46. visok civilizacijski doseg; je li stupanj emancipacije žena bio slučajan ili strateški učinak; je li progresivna sekularizacija javnosti bila primjerena nadoknada zatiranju vjerskih sloboda; je li radikalna modernizacija agrara opravdala izvlaštenja zemljoposjednika itd.? Tek tada, sudeći o stvari iz nje same, postaje mogućim zaokružiti političko polje, koje tek potom može biti refleksijom raznih disciplina (etike, ekonomije, prava). Takav bi pristup bio višestruko plodan. S jedne bi se strane stekli minimalno pouzdani kriteriji specificiranja stvari o kojoj se raspravlja, dok bi s druge strane bilo moguće odmaknuti se od jedino preostalog cinizma (pa što ako su ubijali, neka su), ili osjećaja krivnje s tim (ubijanjem) u vezi. Beneficije takve novine, pored heurističkih, bile bi svakako i estetičke. Naime, svijet bi bio puno ljepši i za želudac manje tegoban, a i "ljubitelji" bi kazališta produktivnije mogli iskorištavati subotnja jutra. Z

Prilozi za novi mediteranski brevijar

Nataša Petrinjak

Mediteranske igre, Drugo more, 2. – 6. travnja, Rijeka/Zagreb

Iznimna selekcija

Dok su se, u sjeni Bushova posjeta Zagrebu i pozivnice za NATO, iz usta dužnosnika Hrvatske slijevala bujica hvale o Jadranskome moru i priobalju gdje, navodno, neće biti NATO baza, u sjeni se toj udaljenoj, u sjeni gdje se može gledati normalno, bez žmirkanja, održao treći filmski festival *Mediteranske igre*. Održao se paralelno u Rijeci, u dvorani HKD-a na Sušaku i u kinu Tuškanac u Zagrebu, ma koliko većina hrvatskih medija ignorirala tu činjenicu. I pokazala tako zavidnu razinu neznanja, jer malo kad se blaziranom događaju s područja dnevne politike, kakav posjet Georga Busha jeste, istovremeno i tako izravno supostavi kvalitetan umjetnički i kulturološki događaj koji, znamo, nosi i jaku političku poruku. Čestitke koje festival *Mediteranske igre* svakako zaslužuje idu dakako udruzi Drugo more kao organizatoru, no prije svega tiču se izbornika Dragana Rubeše. Zbog dosljednosti i tankoćutnosti u odabiru kada je o mediteranskom riječ, njegovim bitnim obilježjima – tijelu i riječima, "bujici riječi" – a iznad i prije svega nastojanjima da život ljudski, svaki, pojedinačni ostane vrijedan. Uz to, zbog dosljednog izbjegavanja nostalgičnog zazivanja "boljih" prošlih vremena i sukladno tomu izbora filmova koji govore o suvremenim zajednicama što obitavaju na rubovima tog mora i naposljetku zbog znalačkog odabira upravo onih djela koje krase sve odlike visoko vrijednih umjetničkih ostvarenja.

Raznolikost istosti

Ponajprije to je tzv. "marsejska kronika" režisera, producenta i scenariste Roberta Guédiguiana čiji je projekt snimanja isključivo u Marseilleu s istim glumcima započet prije 25 godina daleko od zanimljivosti za potrebe reklame. Riječ je o promišljenom stavu da istosti u sebi sadrže bogatu i visoko kvalitetnu raznolikost (u ovom slučaju okruženje, glumačke jedinke, redateljsku kreativnost), te da histerična proizvodnja "novih" proizvoda kakvoj je sklon holivudski *mainstream* jeste zapravo svođenje ljudi na jednu, istovjetnu razinu tupih potrošača vječno frustiranih nedostizanjem sreće i blagodati što ih nudi reklamna industrija. Retrospektiva Guédiguianovih filmova prikazana od 2. do 6. travnja obuhvatila je filmove *Moje je otac inženjer*, *Marius i Jeanette*, *Marie-Jo i njezine dvije ljubavi*, *Tamo gdje je srce* i *Grad je tih*, u kojima Ariane Ascaride, Gerard Maylan, Jean-Pierre Darroussin, Jacques Boudet, Pascale Roberts, Frédérique Bonnal i drugi iz skupine koji povremeno surađuju pokazuju iznimnu raskoš glumačkih sposobnosti, a koje će Ariane Ascaridi biti potvrđena i nagradom *César* za najbolju žensku ulogu. Bez sumnje i zato što ih redatelj cijeni, potiče da preuzmu film, a što je jedna o najosebujnijih karakteristika Guédiguianova umjetničkog potpisa. Jer u svim ostvarenjima stječe se dojam im više nudi (nego navodi ili naređuje) pažljivo oblikovane likove pedijatrice, građevinskog poduzetnika, nezaposlene samohrane majke, lučkog pilota, preživjele zarobljenice iz koncentracijskog logora, umirovljenog profesora, žene trajno zaljubljene u istog muškarca, kao i žene rastrgane između strasti za dvojicom muškaraca, narkomanke, maloljetnih trudnica, vjernike svih vjera, ateista, radnika, sve stanovnike najveće francuske luke svih rasa. Nudi im priču uvijek razmatranu iz više različitih pogleda, nudi im društveni kontekst koji htjeli – ne htjeli iscrtava tijek pojedinačnih sudbina i nudi im na izbor sva sredstva za realizaciju pojedinačnih života. Daje im patnju, radost, bijes, ravnodušnost, odlučnost, preplašenost, kolebljivost, zbunjenost… i potom ih slijedi, bilježi kamerom njihov govor, ponekad jasan, ponekad ometan bukom s dokova, gradskih prometnica, unutarnjim košmarima. Slijedi njihova bolna tijela koja se svijaju od neprestanog stajanja uz blagajnu, grče od hladnoće u utrobi marsejske ribarnice, slijedi propeta, sretna tijela uslijed erotskog užitka ili opuštena, nježna, prepuštena milovanjima valova Sredozemnog mora. Slijedi mlada, stara, muška i ženska tijela, različitih nijansi, različitih otisaka već proživljenih života i potom ih zaziva da ispričaju priču svih nas, naše živote, u tom globaliziranom svijetu koji na obalama svih mora, pa tako i Mediterana, najveći broj ljudi svodi na tek organizam za proizvodnju profita nekolicine i novih siromaštava brojnih drugih.

Okusi brižnosti

I da, angažirano, uporno, idealistički zaziva da riječima i tijelom pokažu argumente da brižnost za drugog ima smisla. Ne solidarnost, radnička, rodna, generacijska, rasna, čak ni ljubav niti prijateljstvo, nego brižnost za drugo ljudsko biće, drugo tijelo i riječi drugog kao jednakovrijednih, a kao nužan preduvjet uspjeha, ljubavi, prijateljstva, Guédiguianova je poruka na kojoj bez ikakva moraliziranja, prozivanja, nametanja ustraje u svim svojim filmovima. Bez obzira koliko razrješenje zapleta pojedinog filma bilo prihvatljivo ili ne, bez obzira u kojem se žanru kretao, ma koliko utopijski djelovalo - kontraargument se ne nalazi. Briga drugih, gurkanje trenutačno stabilnijih, jačih, nešto hrabrijih u svačije srce može vratiti glazbu. Ma koliko dugo da je tamo vladao muk ili plač. Na identično pogrešan način kao što će za Guediguianove tako će i za film *Okus kus-kusa* Abdellatifa Kechichea medijski robovi Prvosti upotrebljavati odrednicu – "druge Francuske". Srećom ona se neće pojaviti i u sklopu hrvatskog festivala jer majstor brodogradnje tuniškog podrijetla, u drugom braku s posvojenom kćerkom i brižnim odnosom s djecom iz prvog braka koji nakon 25 godina rada dobiva otkaz i kreće u nepoznat svijet privatnog biznisa (broda restorana na kojem će se moći uživati u specijalitetu - kus-kusu) nije Drugi. Sudbina radnika na pragu 60-tih koji ne želi odustati, prekrižiti nemoćno još gipke ruke i osigurati sebi i bližnjima dostojan život, sudbina je tisuće radnika od najsjevernijih luka poput Trsta ili Rijeke pa sve do Gibraltara, Bospora i Dardanela. Usprkos trudu, maru i volji članova brojne obitelji, prijatelja, bivših kolega te napose pokćerke, tragičan kraj izazvat će sin, najsuvremeniji predstavnik neodgovornog života, uveliko potpomognut nadmenošću moćnika te, valjda, Prve Francuske.

Snimajući ga u čast oca, tuniškog imigranta s početka šezdesetih godina 20. stoljeća, Abdellatif Kechiche krupnim planovima i pokretnom kamerom, gotovo tehnikom snimanja antropoloških filmova, ističe tijela i slapove riječi onih čiji je glas, postojanje samo, u stvarnom životu tako dugo bio sakriven, skučen, nevidljiv. Isključen. Posebno prijemčiv na opresije Kechiche će istaknuto mjesto i vrijeme dati povrijeđenoj snahi iz Rusije, mladoj majci koja će se slomiti ne uslijed prevare supruga, nego izdajničkog suučesništva obitelji. U prvom planu, kao glas života zatečenog, toliko godina ušutkavanog Slimana, postavljati Rym, vrijednu i srčanu pokćerku, jer njena (autorova) generacija više ne šuti, ali i zbog izuzetno osjetljivog položaja u koje se smještaju mlade, pametne djevojke, vanbračne kćeri u domovini sa zadrškom, a koje ne žele potpuno odbaciti ni ono što baštine iz zajednica iz kojih potječu. U maestralnoj sceni nagovaranja majke da pođu na svečanost otvaranja restorana, čela naslonjena na prozor, kroz suze i smijeh, u slengu što podsjeća na ugodno zujanje i grgoljenje mlinca za kavu, Hafsia Herzi, inače studentica prava, potvrdila je nevjerojatan glumački talent pred kojim se samo možemo pokloniti. A što je francuska kinematografija i učinila dodjeljujući joj u veljači ove godine i nagradu *César* za najbolju žensku ulogu. Puteni trbušni ples lukav je efektan kraj kojim Kechiche ismijava zapadnjačko erotiziranje Istoka. Dapače, odaje počast toj zdravoj ženskoj ritmičnosti, snazi govora tijela poduzeta zbog iskrene ljubavi za poočima, vjere u život i nakon njegove smrti u lučkom predgrađu.

Ključanje života na razvalinama ratova

Kao što se lako smještamo u sjenovitost marsejskog dvora između tri kuće, onakvog kakvima je obilovala i Dalmacija prije najezde trijemova iz meksičkih sapunica, tako i s olakšanjem bježimo u hladovinu poluzamračenog libanonskog frizersko-kozmetičkog salona. Susretište žena svih generacija čiji se prijelomni trenuci života razotkrivaju i nalaze rješenja pod mlazovima tople vode, u vreloj bujici rastopljenog karamele za depilaciju. Gotovo nevjerojatno zvuči da je dinamična, brbljava romantična komedija *Karamel* debitantski dugometražni igrani film Nadine Labaki koja potpisuje i scenarij te ostvarenje glavne uloge. Jer duhovitim dijalozima, kratkim scenama i nadasve strašću odigranih rola složen je kolaž bejrutskog suživota kršćanske i muslimanske zajednice, rušenje grubih ograničavajućih kanona tradicionalnog patrijarhata, tihih, pritajenih subverzivnih djelovanja žena koje svoje glasove i sve oblike seksualnosti žele realizirati usprkos važnijoj, neprestano prijetećoj muškoj temi – ratu. A na kontrolnoj stanici izraelske vojske, uspostavljenoj i održavanoj ubojitom silom najsuvremenijeg naoružanja, gdje se i najmanji zvuk ljudskog glasa može pretvoriti u smrt, rodit će se ljubav, dvostruko prezrena i zabranjena – jer istospolna je i ljubav pripadnika zaraćenih zajednica. Arapin i Židov nakon istovrsnog iskustva odrastanja u Jeruzalemu nakratko će ponovo dotaknuti željenu slobodu, dane bez ratne prijetnje, razigrane u bezbrižnom mladenačkom prijateljstvu. Tijela prepuštena glazbi, erotskom užitku, živim, veselim razgovorima, nažalost moguća su tek na tren, u *Mjehuriću*, u Tel Avivu, gdje se teško, ali još uvijek najlakše u Izraelu održava iluzija mogućeg, mirnog (su)života. Eytan Fox bez imalo obzira i lažnog uljepšavanja baca u lice istinu da predrasude, zlo i rigidnost svačiji život mogu rasprsnuti u sekundi, kao što nestane mjehurić od sapunice.

I posljednji film prikazan na festivalu, *Sklonište* Marca Simona Puccionija, radnje smještene u nama dobro znano presjecište Udine zanimljivo je, ali i po mnogo čemu dvojbeno ostvarenje autora nesumnjiva interesa za društvenopolitčke, rodne i klasne probleme današnjice. Začinjen i kratkometaržnim zapisima o "srpanjskom" libanonskom ratu treći festival Mediteranske igre posvjedočio je da dinamični procijepi, bolno, ali i neumitno oblikuju novi mediteranski brevijar. Ma koliko George Bush i njegovi domaći sljedbenici nadmenom šutnjom pokušavali bestjelesnim "tokovima kapitala" zamrznuti nepromjenjivost tla, suzbiti život. Što buja ispod svakog pješčanog zrnca i kamena pustinje. Zabilježili to mediji ili ne. ■

Istinu Bushove politike pokazale sindikalne demonstracije

Srećko Pulig

Zašto su zagrebački protesti, usprkos režimu osiguranja, i baš zbog njega, bili tako malobrojni i tako slabo politički artikulirani?

Shema društvenog života, kako je to već primijećeno ne samo u Hrvatskoj, danas je analogna manično-depresivnim duševnim poremećajima različitog intenziteta. Takva opservacija, naravno, ne znači da moramo završiti u organicističkim teorijama društva, koje govore da je ono, u potpunoj analogiji sa životom pojedinca, ili zdravo ili bolesno. U prijelazima s pojedinačne na grupnu, klasnu i dinamiku masa stvari se dodatno usložnjuju, ali i pojednostavljuju. No, ovdje hoćemo naglasiti sljedeće: socijalna imaginacija danas se, zahvaljujući i bitnom medijskom posredovanju politike, iscrpljuje u smišljanju prečaca do "konačnih rješenja", koja nikako da nastupe. Ta rješenja još su se osamdesetih godina prošloga stoljeća u nas olako obećavala, no ipak je u tzv. jednostranačju postojala veća unutar- i izvansistemska opozicija sistemu, koja je npr. još mogla pisati u javnosti zapažene knjige o olako obećanoj brzini. Za razliku od toga vremena, danas jedni te isti subjekti društvenog života, a to znači prije svega oni koje zovemo političari i oni koje zovemo medijski kreatori javnog mnijenja, ali i aktivisti civilnog društva, teoretičari itd. takoreći u jednom dahu proizvode svoju "poziciju" i "opoziciju". Sve većom imitacijom društva spektakla, odnosno debakla, kao naličja istoga.

Redovno izvanredno stanje u Centru

U tako iznova podijeljenim kartama pojedinci i grupe, naizgled bez obzira na ideološki predznak, troše se na izmišljanje strategije svoje "vidljivosti". Što u prijevodu znači naguravanje svim sredstvima kojih se domisle (to se zove marketing, PR, branding i sl.) u nekad samo ideološko-politički, a danas prividno sve-životo-dajni *centar*. A budući da izgleda kako je on jedini, da je izraz ako ne novog "jednoumlja", ono barem *nove ravnoteže* razlomljenih parcijalih postmodernih identiteta, u kojoj se ti identiteti bore za međusobno prepoznavanje i priznavanje, taj centar mora sebe prikazivati kao stalnu buru u čaši vode. U drugoj terminologiji kao *redovno izvanredno stanje*. U nekoj trećoj i kao oblik *pra-fašizma*, u smislu kako taj pojam upotrebljava talijanski semiotičar Umberto Eco. U tome je sva tajna tzv. radikalizma centra, osjećaja u društvu da se "situacija (i mimo naše volje) intenzivira", ne bi li sve ostalo isto. A da isto ostati ne može.

U terminima duševnog zdravlja, naše političko stanje je još pred ratove devedesetih najbolje u krilaticu sažeo tada sarajevski psihijatar Dušan Kecmanović, nazvavši ga niti normalnim, niti patološkim, psihijatri bi još rekli i "graničnim" ponašanjem. A nije li u nekom najdoslovnijem smislu baš patologija granica i razgraničenja sav sadržaj sukoba devedesetih? I nisu li iz njega, uz malu pomoć velikih svjetskih prijatelja, koji sada redovno svraćaju u naše krajeve, svi izašli kao (po samorazumijevanju) pobjednici?

Ako se u devedesetima politički prečac do "nacionalne normalnosti" u krajnjim oblicima zvao etničkim čišćenjem, kako nazvati situaciju kada vas vođa najmoćnije države na svijetu (i) zbog toga proglasi velikim borcima za slobodu? A nema sumnje da će to on ili neki njegov nasljednik reći ili je već rekao i ostalim narodima u našoj tzv. regiji. Na redu je dakle "čišćenje čišćenja" kao prilog novoj evro-atlantski integriranoj, političkoj normalizaciji.

No, ulozi su u toj igri s američkim predsjednikom dvostrani: on će pročistiti naše grijehe, a mi njegove. Štoviše: spram "svjetskog terorista br. 1", kako se Busha oslovljava na alter-globalizacijskim antiratnim skupovima, veliko je pitanje tko kome ima ponuditi više legitimiteta? Trgovci "malim prljavim ratovima" u tzv. regiji njemu ili veliki svjetski trgovac ratne pax americane na zalasku njima? I to se onda cinički iskreno zove: "Hrvatska se vraća kući". Zbilja, na djelu je, rječnikom menađerske ideologije, Win-Win situacija, u kojoj su vladajuće političke klase posvuda, a to znači u maloj tranziciji postsocijalizma i u velikoj tranziciji kapitalizma u nešto što će uslijediti nakon neoliberalizma, na dobitku. No, ne treba biti prorokom da se shvati kako je kratkoročna pobjeda već srednjoročno barem ambivalentna – jedna prava Win-Lose situacija. A i na dugi rok nismo svi jednako (Lose-Lose) mrtvi.

Ustaše, Teletubbiesi i netko treći

Vratimo li se uvodnoj tezi o manično-depresivnoj prirodi, ne samo našeg, političkog života i pokušamo li je primijeniti na doček Georga W. Busha u Zagrebu, kako od establishmenta, "gornjeg grada", tako i od "ulice", "donjeg grada", te od organizirane alternative, čini se kao da je uvodno inaugurirana teza zakazala. Nikakva manijačenja, ali ni ikakve velike depresije od posjeta Busha kao da za nikoga nije bilo. Prije bi se situacija mogla opisati pojmovima rezignacije, možda i nekog začudnog otrežnjenja, kao paradoksalne posljedice sve jačih "droga", koje se stanovnicima nude. A možda i mogućim iako nesigurnim stalno ponovnim začecima neke djelatne alternative?

Optimisti zaključuju: građani su odlučili da na ljutu političko-medijsku agresiju "dočeka" odgovore ljutom travom apstinencije i nesudjelovanjem u predstavi. Što je čudna inverzija u devedesetima navodno popularne ideologije "spremnosti" za dom. Pesimist bi pak zaključio da je sramotni izostanak velikih demonstracija dokaz već gotovo dovršene post-političke imobilizacije (*idiotizacije* u izvornom političkom smislu) ovoga društva.

Civilno društvo sada i u nas ne samo da nije radikalna kritika već je servis neoliberalne države. Zato ono imitira i sistem društvene promocije "centra

Politička ljevica pred RTL-om

(What's Wrong With) Love, Peace, Understanding

U ne tako davnoj, na sreću nepotpunoj, ali efektnoj, podjeli našeg političkog polja od strane Predraga Raosa, onoj na ustaše i Teletubbiese, ispalo bi da su, u povodu dolaska Busha, obje političke grupe zakazale. No, poslovični mislilac koji je s onu stranu optimizma i pesimizma, kao nemisaonih, nerefleksivnih stanja, ne bi trebao žuriti s kvalifikacijama. Pogotovo ako se ne misli uguravati u opisani "prazni" i "odsutni" centar današnje političke ontologije. Na nama je sada da držimo stranu moguće refilozofikacije i re-teoretizacije prakse, kao revolucijom već bremenit događaj. Jer i misaono tumačenje svijeta puno je važniji i potencijalno revolucionarniji događaj negoli to proizlazi iz Marxovih teza o Feuerbachu. U sasvim domaćoj, zagrebačkoj tradiciji, a u povodu Busheva posjeta, potrebno nam je pokušati ono što bi Gajo Petrović nazvao zadatkom mišljenja revolucije, koji nam ni danas, kao ni prije nekoliko desetljeća, nitko ne brani. Iz toga mišljenja stvari je moguće vidjeti barem manje crno-bijelo, a i to je nekakav početak izlaza iz skicirane kružne manično-depresivne sheme "epohalne izostalosti revolucije".

Loše artikulirane mirovne demonstracije

O Bushovom predsjedničkom protokolu kao simulaciji izvanrednog stanja, idealu u kome bi sve svjetske vlasti voljele vidjeti svoje podanike, sve su nam ovih dana rekli razni "sigurnosni eksperti". Ako je vjerovati toj komparativnoj svjetskoj policijskoj nauci, Zagrepčani su još dobro i prošli, s obzirom na to što su sve doživjeli razni gradovi u svijetu zbog posjeta američkog predsjednika. U nas oni koji su gledali na Bushov hotel i rutu kretanja predsjedničke kolone nisu smjeli otvarati prozore, u nekim drugim Bushovim posjetima nekim drugim zemljama nisu smjeli ni izlaziti iz kuća.

No, to je jedna strana problema. Druga je odgovor na pitanje zašto su zagrebački protesti, usprkos režimu osiguranja, i baš zbog njega, bili tako malobrojni i tako slabo politički artikulirani? Od tih dvaju pitanja, nazovimo ih pitanjima kvantitete i kvalitete demonstracija, više zabrinjava ovo drugo. Svi znamo kako su milijuni izašli na ulice evropskih gradova, a rezultat toga kolosalnog protesta ipak nije bio dovoljan da zaustavi početak rata u Iraku. Ono što bi dakle više trebalo zabrinjavati od malog broja sudionika protesta, jer stotinjak demonstranata dobrom artikulacijom može puno učiniti, ako već ne napraviti čuda, jest upravo slaba artikuliranost ljudi koji su se na protest već odlučili. Iako je, naročito na Trgu Francuske republike po transparentima, pa i po izgledu i raspoloženju sudionika, bilo očito da među njima prevladavaju socijalisti, marksisti, anarhisti i ekolozi vanparlamentarne opozicije, nitko od njih nije održao prigodan politički govor, već je sve prepušteno dežurnim glumcima i njihovoj sposobnosti estetsko-političke artikulacije. Za razliku od toga Cvjetnim trgom dominiralo je specifično shvaćeno, pseudo-religiozno mirovnjaštvo (svijeće za žrtve Bushove politike), što je sve jednog demonstranta koji je pristigao iz Belgije nagnalo da prizor usporedi s duhom Božića. Tako da je možda najautentičniji protest, birokratski neisplaniran, bio onaj, usprkos zabrani grupiranja, spontano formirane bučne povorke na putu od jedne do druge manifestacije.

Radikalni kritičari civilnog aktivizma reći će da se drugo od "profesionalnih" demonstranata i ne može očekivati. Dapače, da je paradoksalno što su mnogi od njih korisnici američkih fondova, između ostaloga i onih iz Hrvatske odlazećeg ureda USAID-a, pa ne mogu ozbiljno gristi ruku koja ih hrani. No, stvari se mogu postaviti, po hrvatsko civilno društvo, i lošije. Ili barem složenije: da na manifestacijama protiv Bushove politike nije bilo "stranih plaćenika" iz civilnog, NGO-sektora, kao i "stranih plaćenika" iz strancima uručenog komercijalnog medijskog sektora, malo bi "pravih" hrvatskih protestanata na njima i preostalo. A i pitanje je gdje bi sebe poslije u medijima vidjeli da nema komercijalnih medijskih kolonizatora. U tom smislu mogli bismo reći da globalna neoliberalna kolonizacija sama, kao po nekom automatizmu, u paket-aranžmanu proizvodi i lokalnu verziju otpora protiv sebe. Pa tako izgleda da neka "globalna država" kapitala već i u nas financira nekakvu svoju globalnu kritiku u izvedbi lokalne podružnice? No, možda preslabo da bi ta bila drugarska?

Sindikati snažniji od boraca za civilno društvo

Samo kao natuknica: interesantno je vidjeti kako je otpor spram globalnog kapitalizma, čega je Bush posvuda metafora, u svojoj manifestaciji u nas potpuno a-nacionalan. Nigdje ni jedne "hrvatske" svijeće za žrtve Bushovih ratova, nikakva "hrvatskog obilježja", ni grba, ni zastave, ni himne – nigdje u prosvjedu. Ni kao oblika poistovjećenja, ni kao predmeta, fetiša, kritike, imaginativne prerade

Trg Francuske republike tjedan kasnije

Najautentičniji protest, birokratski neisplaniran, bio je onaj, usprkos zabrani grupiranja, spontano formirane bučne povorke na putu od jedne do druge manifestacije, od zagrebačkog Trga Francuske revolucije do Cvjetnog trga

Između dviju manifestacija: trenuci pravih demonstracija

ili skrnavljenja. Očito: dug je put od eventualnog paljenja američke zastave (događaj je visio u zraku, kao moguć), do paljenja hrvatske (to čine samo neprijatelji Hrvatske, a ne kritičari Busha – oni se s tim simbolom još ne usude ni imaginativno suočiti). Usput, kod nas bi oba ova čina bili prekršaji, za razliku od predmeta kritike – SAD, gdje to ipak još uvijek nisu.

Jer, baš u povodu ovakve velike prilike za "vidljivost" civilnog društva, koja je propuštena, treba se upitati što je ono učinilo da ima svoju snažniju (i) medijsku infrastrukturu? Svaka grupica ima svoj bilten, glasilo, web-stranicu ili portal. Emisiju u elektronskim medijima. Ali želje za sinergijom su, provjereno, nikakve. No, to i ne treba čuditi uđemo li malo dublje u analizu današnjeg civilnog aktivizma, koji je i bez Busha, ali i zbog njega, u velikoj, ne samo organizacijskoj, krizi. Ljudi radikalnih svjetonazora već odavno ne pronalaze svoje političke stranke, ali sve više ni svoje nevladine organizacije, u kojima bi se mogli prepoznati. I to ne samo programski, već i organizacijski. Civilno društvo sada i u nas ne samo da nije radikalna kritika već je servis neoliberalne države. Zato ono imitira i sistem društvene promocije "centra". U (post)feminizmu je za to skovan i termin: *gender mainstreaming*. Samo što je od ideje utjecaja na politički mainstream u nas ostala samo slika aktera scene u mainstreamu. Tako se nedavno u ovim novinama jednu feministicu reklamiralo kao hrvatski izvozni brand. Vratimo li se demonstracijama protiv Busha, vidjeli smo kako jedan profesionalni aktivist ljudskih prava demonstrira kao "amater" politički ekolog, no mogli smo pročitati i da njegov šef ljudska prava brani na večeri s Bushom.

S obzirom na skicirano, onda nije čudno ni da se okrugli stol o rezultatima peticije za raspisivanje referenduma za (ne)ulazak u NATO održava u Salonu Matice hrvatske. A ne npr. u redakciji *Zareza*.

Ako svaka ozbiljna država financira svoju kritiku, za kritiku Busha i njegovih prijatelja nisu dovoljni cijeli marginalizirani Ujedinjeni narodi, a kamoli današnja hrvatska alternativa dominantnom načinu mišljenja i ponašanja financirana od hrvatske države. Zaključak koji iz toga treba izvesti ipak nije da je treba cinički ismijati, već da joj se treba priključiti. No, onda treba izabrati neki drugi put od manično-depresivnog naguravanja u centar. Npr. onaj koji su izabrale sindikalno organizirane mase tjedan kasnije. Istinu Bushove politike pokazale su sindikalne demonstracije. ■

Arhetipski umjetničko

Boris Greiner

Ispod gustog, dvostrukog niza crno-bijelih fotografija Sumićevi i Dokićevi komentari isprintani su na prozirnoj foliji. Prvotna Cvjetanovićeva ideja bila je da se taj materijal ukoriči i objavi kao knjiga, pa postav izložbe slijedi tu zamisao ostavljajući dojam listanja još neobjavljene knjige. A niz započinje karakterističnim splitskim lokacijama gdje su se akteri najčešće kretali: riva kraj Lučke kapetanije, Matejuška, Dioklecijanovi podrumi, te nas preko detalja krovova i pločnika postupno upoznaje s protagonistima

Izložba fotografija i dokumenata *...Ono što je prethodilo Crvenom Peristilu, putovanja Pave Dulčića i Slavena Sumića...*, izložbu priredio Boris Cvjetanović, Galerija Nova, Zagreb, od 6. ožujka do 9. travnja 2008./ Galerija Otok, Art radionica Lazareti, Dubrovnik, od 16. travnja do 4. svibnja 2008.

Famozna akcija, čiji odjeci u našoj sredini neprekidno odjekuju, iako nedovoljno glasno, dogodila se u noći između 10. i 11. siječnja, dakle na samom početku prekretničke 1968. godine. Jedina vizualna bilješka te umjetničke intervencije – bojanje Peristila, glavnog trga Dioklecijanove palače u crvenu boju – bila je fotografija splitskog pisca i fotografa Zvonimira Buljevića, koju je snimio rano ujutro, prije nego što je boja isprana a akteri uhapšeni.

O toj se akciji sljedećih dvadeset godina uglavnom šutjelo. Izostanku bilo kakvih informacija po svoj su prilici kumovale političke prilike, ali i tragični događaji koji su uslijedili. Kompletnoj mistifikaciji svakako je pridonio i Vladimir Dodig Trokut, koji se u međuvremenu proglasio liderom grupe, a akciji pripisao političko-subverzivne i magijske značajke.

Prekid dugogodišnje šutnje

Izložbu čini gusti dvostruki niz crno-bijelih fotografija ispod kojih su Sumićevi i Dokićevi komentari isprintani na prozirnoj foliji. Budući da je prvotna Cvjetanovićeva ideja bila da se taj materijal ukoriči i javnosti predstavi u obliku knjige, postav izložbe slijedi tu zamisao i posjetitelj stječe dojam listanja još neobjavljene knjige. Niz započinje karakterističnim splitskim lokacijama gdje su se akteri najčešće kretali: riva kraj Lučke kapetanije, Matejuška, Dioklecijanovi podrumi, te nas preko detalja krovova i pločnika postupno upoznaje s protagonistima, Dulčićem i Sumićem, zgodnim mladićima boemskog izgleda. Slijede snimke njihovih ranih autorskih pokušaja, zatim svjedočimo boravku na Venecijanskom bijenalu 1966. te putovanjima u Nizozemsku, Dansku i Švedsku, a najveći broj fotografija predstavlja posjete Parizu.

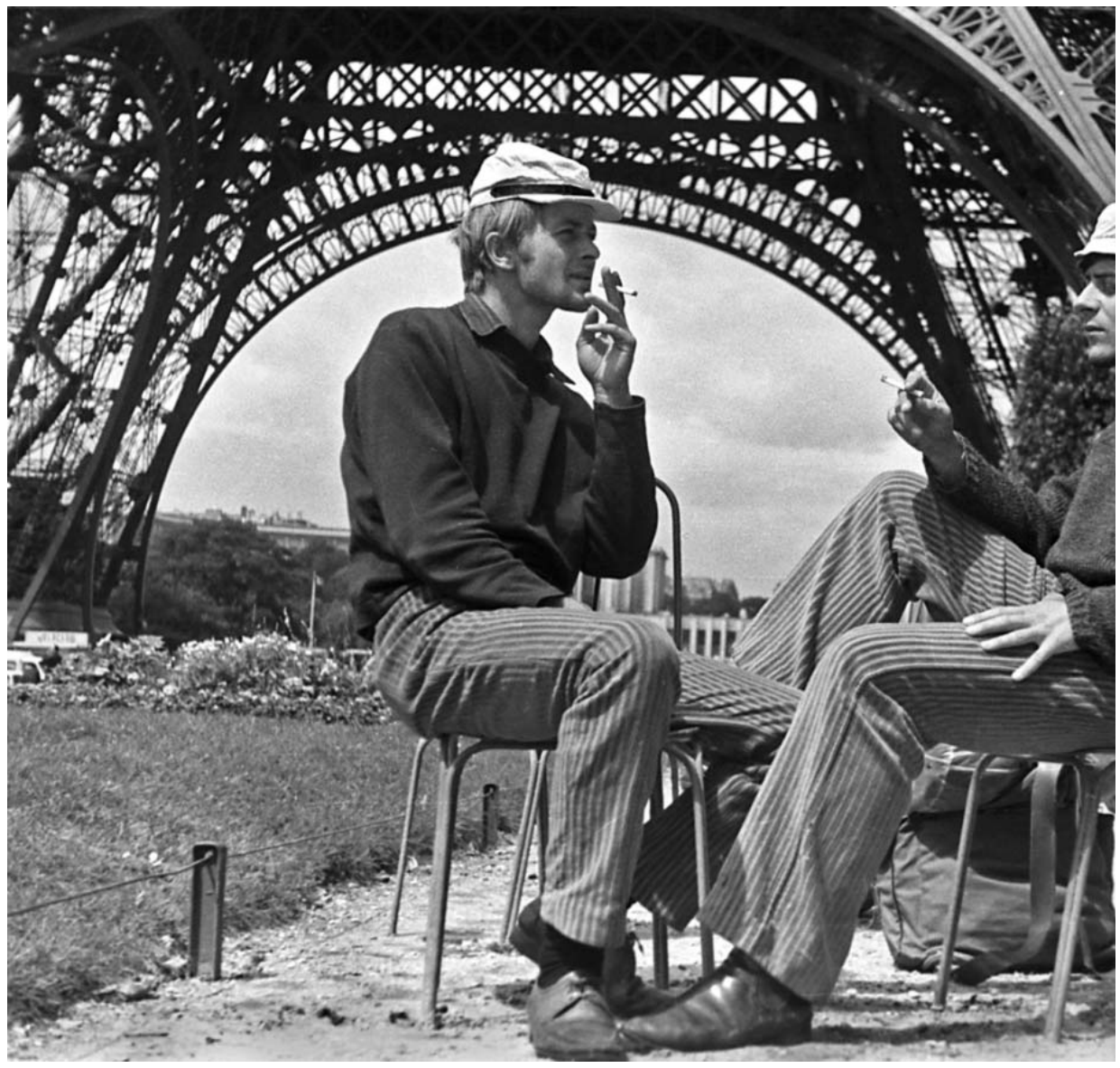

Sumić: *To smo nas dva! Bit će autoklik. Kako sam ja lipo pušija! Jeba te, e onda smo bili debeli, a!?*
Dokić: *Obojica.*

Prateći niz, između fotografija i teksta u posjetitelja se i nehotično uspravlja prostor vremenski određen. U pitanju je razmak od trideset i dvije godine. Međutim, taj vremenski period ima precizno postavljenu točku, koja se ne vidi i o kojoj se ne govori, a ona je locirana dvije godine nakon fotografija i trideset godina prije teksta. Jer zapravo sve što gledamo i čitamo doživljavamo kroz prizmu te ključne točke. U …*onome što je prethodilo*… tražimo odgovor onome što se dogodilo, trajalo svega nekoliko sati i ostavilo dalekosežne posljedice. Taj odgovor možda ponajprije nalazimo u fotografijama iz Pariza koje rekonstruiraju njihovo kretanje, to jest izbor lokacija na kojima se zatječu i na kojima će se slikati, te moguće utjecaje koji će ih učvrstiti u njihovu instinktivnom, unutarnjem odabiru izgleda, ponašanja i interesa.

Spekulacije oko poticaja za pothvat *Crveni Peristil* najčešće se vrte oko političkih motiva, s obzirom na korištenu boju. U svom nedavnom intervjuu Sumić niječe političke konotacije i ističe likovne, što bi moglo biti potkrijepljeno, s obzirom na afinitet vidljiv u njihovu izboru, fotografiranim eksponatima s Venecijanskoga bijenala.

Neočekivani posjed velike količine boje

Neki od njihovih suvremenika, pak, zametke akcije nalaze u svjetonazoru nevelikog broja istomišljenika koji su tih godina najveći dio svog vremena provodili na tom istom Peristilu, svjetonazora koji je nekim apstraktnim putevima bio povezan s trenutačnom univerzalnom idejom, a uključivao je negaciju ne samo konformističkog društva, bez obzira na politički sustav, nego i svega dotadašnjeg. Negaciju koja je zapravo tek jedna od manifestacija, a ne suština te ideje, s obzirom na to da je postojeći okvir kao takav smetao slobodnom protjecanju "nove vode" što je negdje u dubini već kolala, još bez imena i prezimena, tek tu i tamo izbijajući na površinu. Kao što možda i jest nezaobilazna dimenzija mladenačkog nastojanja u tome da ga se ne vrednuje dosadašnjim mjerilima (na što dotični trenutak najčešće ne pristaje), nego da se dozvoli slobodno protjecanje čiji će izlazak, van, biti neopterećen bivšim.

> Akciju *Crveni Peristil* moguće je uspoređivati s drugim sličnim potezima koji su se također napajali na istim izvorima, no koji se, nažalost, danas nalaze u udžbenicima, uredno obrađeni i klasificirani, kao važne etape razvoja konceptualne umjetnosti, kao njezine polazišne točke

Istomišljenika čiji je stav, bunt ili izgled, odnosno pripadništvo budućem pokretu prepoznavala tek šačica pozicioniranih intelektualaca, dok su za sve ostale, to jest ogromnu većinu, oni bili samo dugokosa lijena banda koja se vucara okolo. Banda koja je možda i češće od boce jeftinog vina popila batine od policajaca nesklonih pogledu na malo dužu kosu.

Govorkalo se nekoliko dana, kažu, o toj zamisli što je potekla od Dulčića, no to govorkanje nije bilo shvaćeno ozbiljno, kao što ništa i nije smjelo biti shvaćano ozbiljno. Niz raznih čimbenika, u koje je moguće ubrojiti i Dulčićevo prijašnje prebojavanje kombija, a zatim i u tim danima neočekivan posjed velike količine boje s kojom nije znao što bi, posuđivanje metli iz tzv. Fronte, improviziranog ateljea/skladišta njegova umjetničkog prijatelja koji je već tjednima sve predmete bojio u bijelo… Konkretna se odluka, moguće je, oblikovala momentalno.

Naravno, utemeljena ponajprije postojećim buntom, potrebom za

njegovom pojavnošću, za vidljivim ostavljanjem traga. Iz poriva lišena ideoloških pretpostavki, lišena možda čak i konceptualna predumišljaja odnosno osviještenosti, a svakako lišena dojma kako je u pitanju neki veliki i važan poduhvat po kojem će ih povijest pamtiti. Poriva u koji je, prirodno, bila ugrađena i želja za provokacijom, onoga koji ne mari za posljedice jer utjelovljuje istinu koja se taj čas ima dogoditi, jednom riječju, poriva u osnovi vrlo čistog, intuitivnog – bljeska ideje, dakle gotovo arhetipski umjetničkog.

Redefinicija povijesti

Fotografije Dulčića i Sumića u istim žutim nepoderivim samtastim hlačama širokih pruga svjedoče da oni u potpunosti pripadaju sceni buntovničkog Pariza. Ne racionalno, nego instinktivno stopljeni s atmosferom općeg pokreta. Uronjenost u tu apstraktnu, nevidljivu vodu omogućuje da struja jednog doba prolazi kroz pojedinca i ostavlja tragove.

Njihovu je konkretnu akciju moguće uspoređivati s drugim sličnim potezima, koji su se također napajali na istim izvorima, no koji se, nažalost, za razliku od njihova, danas nalaze u udžbenicima. Uredno obrađeni i klasificirani predstavljaju važne etape razvoja konceptualne umjetnosti, polazišne točke, ono na što se kasnije referira. Zadatak ubilježavanja postojećeg, a nepravedno zanemarenog, ono je što (primjerice) Zdenka Badovinac, ravnateljica Moderne galerije u Ljubljani, naziva "redefinicijom povijesti".

A to je konačno i razlog zbog kojega bi ova izložba morala biti pretpremijera knjizi. ■

Iz teksta emitiranog u emisiji Triptih *III. programa Hrvatskoga radija. Oprema teksta redakcijska.*

Zašto izložba ...*ono što je prethodilo Crvenom Peristilu, putovanja Pave Dulčića i Slavena Sumića*...?

Markita Franulić

Pišući o *Crvenom Peristilu* i afirmirajući ga, nakon dugogodišnjeg ignoriranja javnosti i kritike, u časopisu *Quorum* iz 1989. Željko Kipke za ilustriranje teksta dobio je hrpu negativa od Vladimira Dodiga Trokuta, a Borisa Cvjetanovića zamolio je da iz tog materijala napravi nekoliko fotografija koje su tom prilikom i objavljene. Negativi (njih 151) nakon toga su ostali kod Cvjetanovića, koji ih je očistio i konzervirao znajući da je riječ o dragocjenom materijalu. Kako godinama nitko nije pitao za njih, počeo je razmišljati kako ih pokazati javnosti. Poznato je, naime, da o djelovanju grupe Crveni Peristil, kao i pojedinih njezinih članova, postoji vrlo malo materijalnih tragova i dokumentacije. Sami članovi grupe nisu sustavno i planirano bilježili svoj rad niti su čuvali artefakte; Pave Dulčić, *spiritus movens* splitske konceptualne scene, i Tomo Ćaleta davnih su dana počinili samoubojstvo, a preostali članovi: Slaven Sumić, Denis Dokić, Radovan Kogej (te još nekoliko "fluktuirajućih" pojedinaca) o svojem su djelovanju godinama odbijali javno govoriti. Jedina vizualna bilješka umjetničke intervencije po kojoj je grupa dobila ime – bojanja Peristila, glavnog trga Dioklecijanove palače, spomenika kulture najviše kategorije, u crvenu boju – bila je fotografija splitskog fotografa i pisca Zvonimira Buljevića, koji ju je snimio u rano jutro 11. siječnja 1968., prije nego što je boja isprana, a akteri uhapšeni. Vladimir Dodig Trokut, koji je prikupio i sačuvao nešto od radova i dokumentacije Crvenog Peristila, dugo se predstavljao liderom grupe, a pripisujući joj političko-subverzivne i magijske značajke, pridonio je još većem stvaranju mita oko, ionako, mistificiranih protagonista i zbivanja.

Građa buduće knjige

Imajući u rukama doista rijetku građu vezanu za najznačajnije aktere grupe Crveni Peristil Pavu Dulčića i Slavena Sumića, prijatelje iz splitske "umjetničke" škole i, kasnije, studente likovnog smjera Pedagoške akademije, Cvjetanović je želio osvijetliti i demistificirati jedan segment njihova života i promišljanja umjetnosti u razdoblju koje je prethodilo Crvenom Peristilu, od 1966. do 1968. Planirao je objaviti knjigu fotografija, poredanih redom snimanja, koje prati komentar jednog od autora fotografija i/ili nekog od članova grupe. Splitski umjetnik Petar Grimani upoznao ga je sa Sumićem i Dokićem te su oni, prije nekoliko godina, komentirali svaku pojedinu fotografiju, što je zabilježeno diktafonom.

Iako su sredstva za realizaciju knjige višekratno tražena, nažalost, dosad nisu odobrena. No, u siječnju 2008. Grimani je uspio organizirati izložbu fotografija pripremljenih za knjigu, u Splitu, u povodu četrdesete obljetnice akcije Crveni Peristil. Fotografije koje su većinom snimili sami Dulčić i Sumić prikazuju ih kao dvadesetogodišnjake u društvu prijatelja, s likovnim radovima koje su u to vrijeme radili, uz nezaobilazne splitske *topose* kojima su se često kretali i u njima boravili: Matejušku, rivu pokraj Lučke kapetanije, Dioklecijanove podrume, restoran-brod Dioklecijan… Godine 1966. posjetili su Venecijanski bijenale i fotografirali izloške koji su im likovno bili bliski i zanimljivi. Fotografije s putovanja po Nizozemskoj, Danskoj, Švedskoj... te brojne fotografije iz Pariza rekonstruiraju njihovo kretanje, izgled, okruženje, aktivnosti i moguće utjecaje. Pratimo bojanje kombija prema Pavinu nacrtu, izradu vjetrenjače za arhitekta koji ih je povezao kao autostopere i ugostio u svom domu, Pavin rad s kalendarom za 1968. Tu su i djevojke u sarijima čiji izgled im je bio zanimljiv te poneka obiteljska fotografija. Izbor fotografija nije rađen, kao ni njihova interpretacija; fotografije prate Sumićevi i Dokićevi iskazi dani, doduše, nakon više od trideset godina. Koliko su putovanja bila bitna za njihovo formiranje, govori Sumićeva izjava Zlatku Gallu 1998.: "Pave Dulčić i ja smo prije 1968. u dva navrata bili u Parizu, no i drugamo širom Zapadne Europe (…) Vrativši se u Split, fascinaciju Parizom pokušali smo iskazati svojim nekonformizmom. U ponašanju – među prvima smo u Splitu nosili izrazito duge kose i brade te, naravno, bili jasno 'obilježeni' kao drugačiji – i u promišljanju života i umjetnosti. Iz Pariza smo donijeli ideju *squata* te čvrstu odluku da se splitskoj javnosti predstavimo radom koji će svi zamijetiti…" (*Jutarnji list*, 20. siječnja 2008.).

Likovnost *vs.* ideologija

Dulčićevi i Sumićevi radovi na fotografijama (moramo imati na umu da je riječ o učeničkim i studentskim radovima) pokazuju obilježja enformela, interes za likovno istraživanje materijala i forme te za neke aspekte optičke umjetnosti. Zanimanje za takva djela očituje se i u izboru fotografiranih izložaka na Biennaleu. Stoga ne čude Sumićeve izjave da je akcija Crveni Peristil bila primarno likovno motivirana te da nije imala ideološke konotacije. No, akcija je izvedena, a djelo izloženo interpretacijama – stoga ne smijemo osporiti legitimnost i onoj koja počiva na tezi da korištenje crvene boje teško može biti lišeno ideoloških konotacija.

Neosporno je da je dokumenata i tekstova o grupi Crveni Peristil premalo te da je potrebno istraživanje koje će otkriti činjenice, rekonstruirati djelovanje grupe i pojedinih njezinih članova, utvrditi njezinu poziciju u likovnoj umjetnosti, osobito na konceptualnoj i kontrakulturnoj sceni. Subverzivno, iako ne nužno i političnо, umjetničko djelovanje u javnom prostoru, u socijalističkoj državi revolucionarne 1968. godine, rad u grupi, formuliranje manifesta, neke su od značajki akcija Crvenog Peristila, ujedno i važni činitelji kasnijih umjetničkih praksi. Utjecaj Crvenog Peristila, da spomenemo samo onaj očigledan, očitavamo u ekološkome *Zelenom Peristilu* Ante Kuštre iz 1989. i *Crnome Peristilu* Igora Grubića iz 1998. U povodu obljetnice i izložbe u Splitu Petar Grimani je izveo performans paljenja četrdeset bengalki na Peristilu. Primjećujemo da su se u prezentaciji i afirmaciji grupe posljednja dva desetljeća angažirali ponajviše umjetnici.

Dok se donedavno na internetu moglo pronaći tek nekoliko tekstova u kojima se spominjao Crveni Peristil, danas o njemu postoji natuknica u Wikipediji, a blog s tekstom o četrdesetoj obljetnici akcije popraćen je brojnim komentarima. Nakon izložbe u Splitu Borisu Cvjetanoviću javile su se osobe koje svojim svjedočanstvom žele pridonijeti rasvjetljenju događaja, atmosfere i ljudi vezanih za Crveni Peristil. Snimljena je i emisija za HTV.

Izložba (i, nadamo se, knjiga) fotografija "koje su prethodile Crvenom Peristilu" žele biti jednim od segmenata slagalice koja će pridonijeti tome da taj važni segment hrvatske suvremene umjetnosti bude adekvatno istražen i obrađen te teoretski potkrijepljen.

Javnost, mediji i galerije motivirani su, no budućnost će pokazati hoće li umjetnička inicijativa prerasti i u povijesno-umjetničku i kritičku valorizaciju ili će sve zamrijeti gašenjem obljetničkih baklji. ■

Subverzivno, iako ne nužno i političnо, umjetničko djelovanje u javnom prostoru u socijalističkoj državi revolucionarne 1968. godine, rad u grupi, formuliranje manifesta – neke su od značajki akcija *Crvenog Peristila* i ujedno važni činitelji kasnijih umjetničkih praksi

PROJEKT ZAGREB

Case Study 01
Trg bana Jelačića: kulturalno recikliranje

Tijekom modernizacije Zagreba, Trg bana Jelačića – središnji gradski javni trg – funkcionirao je kao barometar političkih promjena. U nestabilnom političkom kontekstu Zagreba, pitanje reprezentacije bilo je krajnje problematično. Čiju povijest i koju vladavinu reprezentirati i slaviti u gradu? Općenito uzevši, hrvatski identitet izrazio se najrječitije u prostoru, prije nego kroz monumentalne skulpture; odnosno, oblikovanjem prostora u kojima je identitet, promjenjiv kao i urbana forma grada, izvođen (*performed*) prije nego predočen (*represented*). U Zagrebu, radikalna disjunkcija postojala je između prostora odlučivanja i prostora identiteta. Prostori moći i identitet gotovo nikad nisu dijelili iste granice; ostali su razdvojeni kroz razdoblje rapidnog rasta i modernističkog urbanog razvoja Zagreba.

Iz knjige Eve Blau i Ivana Rupnika, PROJECT ZAGREB / TRANZICIJA KAO STANJE › STRATEGIJA › PRAKSA, studeni 2007. S engleskoga prevela Silva Kalčić

1866. u širokoj simboličkoj gesti prkošenja Mađarskoj (koja je ponovno dobila jurisdikciju nad Hrvatskom s formiranjem Dualne monarhije 1867.) Hrvatski parlament podiže brončani kip bana Josipa Jelačića, na trgu Harmica (kasnije Jelačićevom). U to je doba trg "ničija zemlja" između Gradeca, Kaptola i Donjeg grada, koji još nisu administrativno povezani.

1866. – 1918. Trg je pod mađarskom vlašću negiran kao mjesto reprezentacije, naprosto je lokacija gradske tržnice.

1920. – 1930. neonski znak kojim se reklamira Bayerov Aspirin pojavljuje se iznad ljekarne Stern. Međunarodne poslovne tvrtke i lokalne institucije ohrabrene su da presele svoja sjedišta na Trg.

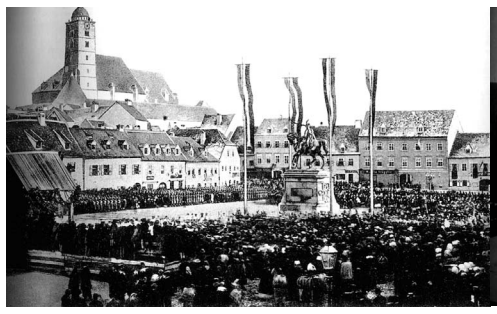

1945. – 1947. Jelačićev trg je preimenovan u Trg Republike. Znak Bayerovog aspirina zamijenjen je komunističkom petokrakom. Kip bana Jelačića pokriven je spomenikom načinjenim od kaširanog papira (papier-mâché), posvećenim elektrifikaciji i industrijalizaciji, ispod kojeg je Jelačićev kip rastavljen.

1945. na Jelačićevom trgu slavi se kraj Drugog svjetskog rata.

1948. zdepasti obelisk sa zvijezdom postavljen je na istoj lokaciji. Nekoliko mjeseci kasnije, obelisk je uklonjen i zamijenjen prometnim kružnim tokom s parkingom.

Sudbina kipa i Trga bana Jelačića je očito različita od one spomenika Istočnog Bloka u prvom desetljeću postkomunizma. Umjesto brisanja, Zagreb je prakticirao kulturalno recikliranje, kako se to i lokalno definiralo: kontinuirana prerada i editiranje onoga što je tamo. To je strategija koja odražava ne samo neslaganje sa simbolima i slaganje s promjenama, već i uvjerenje da je najrječitiji simbol dokazati samu promjenu.

1866. Podizanje kipa; trg je nazvan po banu Jelačiću.

1820. – 1930. Kip je često predmet oblikovnih prijedloga koji predlažu njegovo repozicioniranje.

1945. Pod komunizmom, kip i svi znakovi kapitalizma zamijenjeni su politički podobnim simbolima.

1946. Kip je rastavljen. Planiran je, ali nikada nije realiziran, novi trg.

1947. Privremeni spomenik od kaširanog papira zamijenjen je željeznom zvijezdom koja počiva na konstrukciji od metala i tkanine.

1948. Trg je očišćen i svaki trag kipa je uklonjen. Trg konzumiraju automobili i prometni znakovi.

1956. Zvijezda je zamijenjena neonskim "P", za Plivu.

1991. Kip bana Jelačića vraćen je na trg.

2004. – 2006. Plivu je kupila američka farmaceutska tvrtka. Sudbina "P"-a je još neizvjesna.

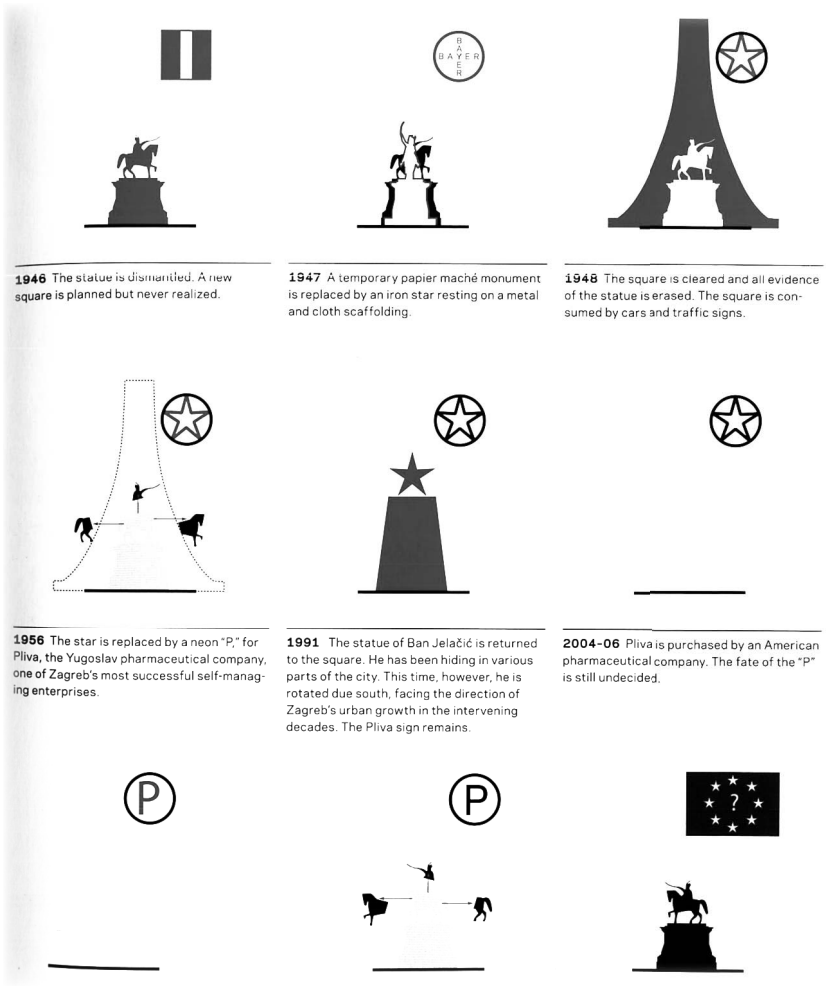

1991. Kip bana Jelačića vraćen je na trg. Bio je skrivan u različitim dijelovima grada. Ovoga je puta, ipak, zarotiran u smjeru juga, okrenut u smjeru zagrebačkog urbanog rasta u desetljećima u međuvremenu. Plivin znak ostaje.

Kreativni potencijal različitosti

Trpimir Matasović

Ključ konačnog uspjeha bilo je vješto balansiranje između dviju latentnih opasnosti – predoslovnog shvaćanja odabranih djela samo kao "zabavne glazbe", ali i suhoparne filološke analitičnosti, kao potencijalne druge krajnosti

Koncert ansambla Musica Viva, Preporodna dvorana, Zagreb, 2. travnja 2008.

Tek se s pojavom Beethovena nametnula ideja da glazbeno djelo mora biti jedinstveno i važno. Od slušatelja se pritom očekuje da pozorno prati izvedbu i promišlja razne značenjske slojeve skladbe. To je, naravno, posve prihvatljiv modus funkcioniranja stvari kada je riječ o glazbi nastaloj tijekom proteklih dvjestotinjak godina. No, poteškoće nastaju primijeni li ga se i na starija djela, koja danas također promatramo kao autonomne umjetničke cjeline. Ona su, naime, u većini slučajeva bila svojevrsna "primijenjena umjetnost", kojoj je funkcija bila dijametralno suprotna od one koju se danas očekuje. Razonoda je tako imala prednost pred "ozbiljnošću", a umjesto privlačenja pozornosti preferiralo se nenametljivost "zvučne kulise".

Osobito to vrijedi za nezanemariv dio korpusa komorne glazbe baroknog i pretklasičnog razdoblja. U to vrijeme, primjerice, nije bilo ničeg spornog u tome da se čitave zbirke skladbi uglednih autora objavljuju pod naslovom *Tafelmusik*, označavajući njihovu funkciju pratnje banketima i sličnim događanjima. To nipošto nije samo po sebi označavalo neku "glazbu drugog reda" – primjerice, Telemannova *Tafelmusik* i danas se po kvaliteti stavlja uz bok Bachovim *Brandenburškim koncertima*.

Kontinuitet interpretacijskih načela

Ipak, pripremiti koncert koji će u cijelosti biti posvećen upravo takvoj glazbi višestruko je riskantno, jer publika automatski ulaže u njeno slušanje veći intelektualni angažman nego što su skladatelji očekivali od svog slušateljstva. Konkretnije rečeno, večer sastavljena isključivo od duo i trio-sonata prve polovine osamnaestog stoljeća lako može postati jednostavno – dosadna.

U takav se rizik, međutim, potpuno svjesno upustio sastav Musica viva na svom posljednjem nastupu u Preporodnoj dvorani. Ključ konačnog uspjeha pritom je bilo vješto balansiranje između dviju latentnih opasnosti – predoslovnog shvaćanja odabranih djela samo kao "zabavne glazbe", ali i suhoparne filološke analitičnosti, kao potencijalne druge krajnosti. Iako je ansambl ovom prilikom nastupio u djelomično pomlađenom sastavu, u kojem su čembalisticu Višnju Mažuran i čelisticu Tanju Andrejić zamijenili Pavao Mašić i Jasen Chelfi, zadržan je kontinuitet prepoznatljivih interpretacijskih načela. Odbacujući svaku rigidnost, članovi sastava njeguju međusobne različitosti, pa umjesto da ih prevladavaju, upravo u njima pronalaze kreativni potencijal.

Nov život rutinski konvencionalne glazbe

Novi članovi predstavljaju dva pola tih razlika – Mašić je duboko ukotvljen u načela povijesno obaviještene svirke, dok je Chelfi skloniji nešto slobodnijem, uvjetno rečeno romantičarskom pristupu. No, u njemu on ipak pronalazi pravu mjeru, dajući si oduška samo ondje gdje je to primjereno sâmoj glazbi, kao u pomalo sladunjavim polaganim odsjecima *Sonate za flautu, violončelo i continuo* Antonija Lottija. Između njih se nalaze veterani ansambla, oboist Branko Mihanović i flautistica Renata Penezić, koji, svaki na svoj način, učinkovito pomiruju povijesna interpretacijska načela sa svirkom na modernim glazbalima.

Kada se, dakle, zbroje svi ti naizgled teško spojivi elementi, rezultat je izvedba koja unosi dinamičnost ne samo u mala remek-djela Bacha, Telemanna i Vivaldija, nego i u rutinski konvencionalne sonate Michela Blaveta i Johanna Joachima Quantza. U interpretaciji "Musice vive" ona tako nisu niti puka "zvučna kulisa", niti okamenjeni muzejski izlošci, nego uistinu, kako već i sâmo ime ansambla kaže – živa glazba.

Sraz kultura

Trpimir Matasović

Relativno skroman staž orkestralnog glazbovanja u slučaju je venecuelanskog sastava više prednost nego mana. Jer bilo je, doduše, dovoljno vremena da se usvoji tekovine europskog glazbovanja, ali one, srećom, nisu umanjile senzibilitet za folklornu neopterećenost krutim obrascima umjetničke glazbe

Koncert Simfonijskog orkestra Grada Caracasa, Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, Zagreb, 5. travnja 2008.

Svjesna ili podsvjesna opterećenost eurocentričnim pogledom na svijet podrazumijeva, između ostalog, i skepsu prema svemu što dolazi iz Novoga svijeta. Jer, kako često mislimo, sve što ondje nastaje je ili posve strano našem duhu, ili tek recikliranje kulturnih dostignuća Starog kontintenta. U tom smislu, gostovanje Simfonijskog orkestra Grada Caracasa u velikom Lisinskom očekivalo se više kao egzotičan doprinos zagrebačkoj koncertnoj ponudi, a manje kao potencijalno relevantan glazbeni događaj. Možda je stoga veći mamac za publiku bilo ime njemačke, dakle, "naše", europske pijanistice Ragne Schirmer.

Uvidom u biografije gostujućih umjetnika takve su predrasude mogle biti samo ojačane. Jer, pijanistica, premda mlada, već ima iza sebe respektabilnu karijeru, te je se može nazvati ljubimicom i koncertne publike i diskografske industrije. S druge strane, venecuelanski orkestar nema osobitu tradiciju – osnovan je tek 1980. godine – a njegov značaj uglavnom je lokalan. To što je taj "lokalitet", konkretno Južna Amerika, bitno veći od "naše" Europe pritom se uredno zanemaruje. K tome, niti peruanski dirigent David del Pino Klinge, gledano iz eurocentrične perspektive, ne može osigurati suglasje izvedbe s europskom tradicijom.

Tipkačica bez senzibiliteta

Sraz različitih kultura uistinu se i dogodio, i to na prilično drastičan način, u zajedničkoj izvedbi Gershwinovog *Koncerta za glasovir i orkestar u F-duru*, i to usprkos potencijalno medijatorskom profilu djela, koje balansira između europske baštine i elemenata američkih tradicijskih glazbi. No, suprotno predrasudama obojenim očekivanjima, u tom srazu nedoraslom izazovu pokazala se pijanistica, a ne orkestar. Ragna Schirmer tehnički je briljantna tipkačica, ali bez i trunke senzibiliteta za specifične stilske i ekspresivne datosti charlestonea i bluesa, koje su ključna sastavnica Gershwinove partiture.

Nasuprot njoj, David del Pino Klinge i njegov orkestar upravo su na tom terenu najjači. Jer, premda svirci ansambla iz Caracasa ponekad i nedostaje preciznosti, taj je manjak višestruko kompenziran iskonskom muzikalnošću. Način na koji se pritom prilazi naizgled sitnim, ali, zapravo, presudnim ritamskim i intonacijskim odmacima nešto je što će uistinu teško doseći bilo koji europski orkestar. Naime, relativno skroman staž orkestralnog glazbovanja u slučaju je venecuelanskog sastava više prednost nego mana. Jer bilo je, doduše, dovoljno vremena da se usvoji tekovine europskog glazbovanja, ali one, srećom, nisu umanjile senzibilitet za folklornu neopterećenost krutim obrascima umjetničke glazbe.

Ipak, bez obzira na svijest da im je upravo folklorno najjača domena, orkestar iz Caracasa nije svoj program oblikovao primarno na toj premisi. U nju se, doduše, jesu uklapali plesni dodaci, a donekle i Gershwinova *Kubanska uvertira*, ali ne i preostala izvedena djela. Lapidarni *Notturno* suvremenog venecuelanskog skladatelja Eduarda Martureta pokazao je tako da ansambl može biti jednako sugestivan i u interpretaciji djela koje se ne temelji na bučnim ritmovima, nego, upravo suprotno, na atmosferičnom istraživanju orkestralnih boja u pretežito tihoj dinamici.

Bartókovi latentni folklorni korijeni

Kada je, pak, riječ o *Čudesnom mandarinu* Bele Bartóka, ključnom se pokazala vještina svih glazbenika, i to ne samo udaraljkaša, u jasnom donošenju pregnantne ritamske okosnice partiture. No, to je nešto na čemu će kod ovog djela ionako inzistirati svaki razuman dirigent. Ono čemu je, međutim, David del Pino Klinge, posve opravdano, posvetio još i veću pozornost, jest isticanje inače prečesto zanemarenih latentnih folklornih korijena Bartókovog glazbenog izraza. Stoga je upravo izvedba tog djela najbolje pokazala najveću vrijednost gostovanja Simfonijskog orkestra Grada Caracasa – podsjećanje da čak niti u najsofisticiranijim umjetničkim djelima ne smijemo zanemariti ono što je u njima arhetipsko i, kao takvo, razumljivo svakome, bez obzira na prethodno glazbeno iskustvo.

Autokrat i njegovi poslušnici

Trpimir Matasović

Pletnjov je pokazao kako je u svojoj samozadovoljnoj egocentričnosti spreman žrtvovati neotuđive temeljne postavke pojedinih skladbi, jasno stavljajući kult dirigenta ispred načela poštovanja skladatelja

Koncert Ruskog nacionalnog orkestra, Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, Zagreb, 12. travnja 2008.

Nije nikakvo čudo što su dirigent Mihail Pletnjov i njegov Ruski nacionalni orkestar u rekordnom roku postali miljenicima zapadne publike. Nekadašnji ekscentrični pijanist, koji je spojio ruski perfekcionizam s često prilično nekonvencionalnim interpretacijskim postupcima, ista je načela prenio i u svoje dirigentsko djelovanje. Njegov relativno mlad orkestar, osnovan prije niti dva desetljeća, pritom je njegova pouzdana produžena ruka, čija se energična svirka doživljava kao dobrodošlo osvježenje u odnosu na sada već pomalo predvidljivu sterilnost zapadnih ansambala. Ne treba zanemariti niti element nostalgije za nekim prošlim vremenima. Jer, Pletnjov kao da je reinkarnacija gotovo izumrle vrste autokratskih dirigenata koji su obilježili prošlo stoljeće, dok militaristička poslušnost i učinkovitost Ruskog nacionalnog orkestra priziva vremena kad se pred vojnom silom bivšeg Sovjetskog Saveza strepilo, ali joj se i divilo.

U nepovrat nestala rafiniranost

Svi ti elementi izazvali su gotovo nepodijeljeno oduševljenje kad god bi se Pletnjev latio ruskog simfonijskog repertoara, s obzirom da su i njegova umjetnička osobnost i sviračke specifičnosti njegovog orkestra doživljeni kao idealan medij za autentično predstavljanje karakteristično ruskog patetičnog monumentalizma. No, Pletnjov se nije htio zadržati samo na tome, pa tako redovito izvodi i djela zapadnoeuropske orkestralne tradicije, i to na način koji ipak otvara određene dvojbe o primjenjivosti njegovih uvijek istih estetskih postulata na međusobno djelomično ili potpuno različite skladbe.

U to se mogla uvjeriti i zagrebačka publika prilikom gostovanja Ruskog nacionalnog orkestra u Koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog. Izabravši program sastavljen od djela Jeana Sibeliusa i Ludwiga van Beethovena, Pletnjov je pokazao kako je u svojoj samozadovoljnoj egocentričnosti spreman žrtvovati neotuđive temeljne postavke pojedinih skladbi, jasno stavljajući kult dirigenta ispred načela poštovanja skladatelja. To je postalo jasno već u Sibeliusovoj scenskoj glazbi za Maeterlinckovu dramu *Pelléas i Melisánde*, u kojoj je Pletnjov drastično pretjeranim akcentima narušio u osnovi atmosferičan, gotovo impresionistički temeljni ton partiture. Moglo se tijekom izvedbe uživati u zaista zadivljujućem moćnom zvuku Ruskog nacionalnog orkestra, ali je pritom u nepovrat nestao rafiniran svijet Sibeliusove glazbe, kojoj nije namjera agresivno tumačiti dramska zbivanja, nego ih tek diskretno podcrtati.

Mrvljenje do neprepoznatoljivosti

Na jednak se način Pletnjov ogriješio o Sibeliusa i u izvedbi *Violinskog koncerta* finskog skladatelja. Počinjena šteta ovdje je još i veća, s obzirom da je neumjerenim isticanjem pojedinih manje bitnih detalja, ne samo strukturalno razmrvio djelo do neprepoznatljivosti, nego i uvelike omeo solista. Gidon Kremer još je uvijek jedan od najvećih violinista današnjice, no inzistiranje dirigenta na primatu orkestra ondje gdje bi trebao biti samo pratnjom, potisnulo je Kremera u drugi plan, te ga, k tome, prisililo da solističkoj dionici pristupi agresivnije nego što to dolikuje Sibeliusovoj partituri.

Nakon takvog Sibeliusa, moglo se samo strepiti od načina na koji će Pletnjov interpretirati Beethovenovu *Šestu simfoniju*. No, tu se ipak donekle suzdržao, premda ne dovoljno. Zahvaljujući nešto manjem broju interpretacijskih ekscesa, arhitektonika forme nije bila bitnije ugrožena. Usprkos tome, dojam je pokvario izbor ponešto prebrzih tempa, koja su narušila u podnaslovu djela eksplicitno iskazanu zamisao pastoralnosti temeljnog ugođaja.

Da ne bude zabune, sve je to i dalje bilo glazbovanje na vrhunskoj razini, koje u određenim segmentima nudi i mogućnost preispitivanja uobičajenih interpretacijskih konvencija. Figurativno rečeno, moglo bi se reći da su Mihail Pletnjov i Ruski nacionalni orkestar ponudili Zagrebu obilatu glazbenu gozbu. No, s obzirom na njenu prezačinjenost, valja primijetiti da ona ipak nije za svačiji želudac.

Psalam sjekire

Ralph Djavi

U kontinuitetu misli koju je zastupao i Béla Hamvas, Szabados klavirom potpiruje vatru, gelerima *arpeggia*

György Szabados Szextett, *Baltás Zsoltár*, Györ Free Muhely, 2007.

Mala mađarska izdavačka kuća Györ Free Muhely prošle je godine u ediciji *Methodical Series of the 'Györfree' Workshop Hungarian Archives of Improvisative Music* na CD-u objavila prvi put snimku iz 1973. i reizdala LP iz 1987. klavirista & skladatelja György Szabadosa. Iako skladatelj i mislitelj, po profesiji liječnik opće prakse, poznatiji je kao improvizator i klavirist. Uz Jana Johannsona, Brötzmanna i Von Schlippenbacha, figurira i kao neslužbeni otac europskog džeza. U knjigama piše da se Szabados s pozornice već 1963. bavio slobodarskim praksama, samosvjesno osjetljiv na komunizam kao vrag na tamjan. U kontinuitetu misli koju je zastupao i Béla Hamvas, umjetnik klavirom potpiruje vatru, gelerima *arpeggia*. Čak tri njegova izdanja smatraju se kultnima – *Wedding* iz 1974., *Szabraxtondos* iz 1985. (live-duet s alt-saksofonistom i multiinstrumentalistom Anthonyjem Braxtonom), te *Triotone* iz 2003. s Braxtonom i rusko-litvanskim udaraljkašem Vladimirom Tarasovom. Potonje je po slaganju većine struke svakako jedno od dosad najbitnijih džez-izdanja u 21. stoljeću.

Dionizijska izvedba

Snimka *Baltás Zsoltár* Szabados Szextetta iz studenog 1973. prethodnik je ploče *Wedding*, koja se, osim kao diskografski raritet, pojavljuje i kao jedini eurospki miljokaz post-koltrejnovskog jazza. Autor je iste godine s ovim programom osvojio međunarodnu nagradu na festivalu u španjolskom San Sebastianu. Uz klavirista, članovi seksteta kontrabasist Sandor Vajda, bubnjar Vilmos Jávori i violinist Lajos Kathy Horváth supotpisuju i *Wedding*. Na ovoj snimci prvi su put prisutni i saksofonisti Mihály Ráduly i Laszlo "Apo" Kimmel. Za razliku od svojih američkih vršnjaka i uzora, većina ovih glazbenika svirali su jazz u češkim plesnim orkestrima, te narodnu i klasičnu glazbu. Do danas su preživjeli samo Szabados i Jávori, koji žive u Mađarskoj, te Mihály, koji se u Mađarsku vratio nakon emigracije u Sjedinjene Države.

Izdanje *Baltás zsoltár* (odnosno *Psalam sjekire*) sastoji se od uvodne skladbe *Soldatenmusic* u trajanju od 19'59" i naslovne skladbe od 23'16". *Vojnička glazba* počinje koračnicom na bubnju, na koju se nadovezuju klavir i Szabados s recitacijom na mađarskom. Tekst bi mogao biti iz Biblije. Skladba je procesualnog karaktera, "riječ ubija učinkovitije od mača". Izvedba je kolektivna, dionizijskog karaktera, pomaže i čitanje/slušanje u duhu Camille Paglije. Gudalo napada žice neprestano uzdižući naboj, plijeneći slušnu pažnju, bubnjar vozi udarcima po obruču, dok klavir mjeri, točan kao smrt. Kad violina zaciči, odgovara i klavir, te svi zajedno pozivaju ustreptale saksofone u raspištoljitis – a kako su u miksu završili negdje odostrag zvučne slike, dobivaju efekt sličan moogu, iako je postava akustična. Nezahvalnost je snimke – audiofili, čuvajte se! – slaba čujnost bas dionice, popraćena dojmom da rafali u visokim registrima klavira odzvanjaju kao da su od stakla. Od polovice 15. minute Szabadosev vokal ponavlja zaziv, tematski.

Oktobarska revolucija u jazzu

Naslovna skladbe je, pak, ortodoksan kolektivni zvučni napad, kao da je snimljen u Americi, na Sheppovoj konvenciji *Oktobarska revolucija u jazzu* (sic!). Szabadosev klavirski solo mnogo je distorzivniji od transatlantskih suvremenika: klasičniji od klasičara, avangardniji od avangardista, senzibilniji od cocktail-pijanista, čista struja uma i tijela. U grupnoj improvizaciji postignuto je totalno suzvučje timbara u sekstetu, a ističe se saksofonist "Apo" sa Szabadosem i Jávorijem. Folklorne teme otkrivaju visok stupanj samosvijesti o vlastitoj narodnoj glazbi, po čemu je Szabadoseva povijesna uloga neprikosnovena, kako u tradiciji mađarske glazbe, tako i u europskom jazzu. Melodijska linija Apova soprana cijelo vrijeme ostavlja dojam da se može fućkati. Jávorijev *drum solo* na završetku, u kombinaciji s Mihályem, strukturiran je nalik bordunu, što govori o usvajanju glazbenih ideja s istih izvora kao i kod kolega u Sjedinjenim Državama.

Slijede dva sola, za smirenje pulsa: prvo gerisonovac Vajda na kontrabasu, uz teksturu frulice, zvončića & klavirskih struna, za njim i koltrejnovac Mihály Ráduly, saksofonski solo bez harmonijske pratnje. Ugledni jazzolozi zamjeraju Szabadosu glazbeniku što samoizumljenim ideogramskim pismom resi naslovnice svojih albuma, jer da time potencira izvanglazbene sadržaje koji nemaju opravdanje. Ako je tako, najavimo ovom prigodom da Szabados improvizator, neodvojiv od Szabadosa mislitelja, uskoro objavljuje i prvi od tri toma svojih filozofskih spisa, također za izdavača Györ Free Muhely.

Tekst je objavljen na blogu slusnaobmana.blogspot.com. Oprema teksta redakcijska

Nitko ni od čega nije zaštićen

Ivo Alebić

Kronologija jednog slučaja: stoje li pravoslavni fundamentalisti iza nedavnog nestanka prominentne kritičarke Putinova režima, konceptualne umjetnice i pjesnikinje Anne Mihaljčuk

Ryklinova žena Anna Mihaljčuk (poznatija pod pseudonimom Anna Aljčuk), poznata ruska konceptualna umjetnica i pjesnikinja, misteriozno je nestala 21. ožujka 2008. nakon što je napustila njihov stan u otmjenoj četvrti Charlottenburg, u zapadnom Berlinu, i otad joj se gubi svaki trag. Iako berlinska policija, koja je poduzela sve mjere ne bi li ušla u bilo kakav trag nestale Anne Mihaljčuk, uporno poriče da se iza ovog užasavajućeg slučaja krije politički motiv, Mihail Ryklin u svom intervjuu *New York Timesu* tvrdi da je njegova žena najvjerojatnije žrtva napada radikalnih pravoslavnih fanatika. Izgleda da si berlinska policija i ne može predstaviti da netko može biti napadnut zbog svoje umjetničke djelatnosti. "Takve stvari se ovdje ne događaju!" naglašava Ryklin. No, prije nekoliko godina (točnije 2003.) Anna Mihaljčuk bila je jedna od glavnih organizatora konceptualne izložbe *Oprez, religija!* u moskovskom muzeju Andreja Saharova, koji je, uzgred rečeno, jedina zgrada u Moskvi na čijoj fasadi otvoreno visi antivojna parola: "Od 1994. godine vodi se rat u Čečeniji. Dosta!".

Na toj međunarodnoj izložbi (sudjelovalo je četrdesetak umjetnika iz Rusije, SAD-a, Japana, Kube, Gruzije, Bugarske, Češke i tako dalje), koja je imala dvostruku nakanu – da s jedne strane pozove na delikatan, pun uvažavanja odnos prema religiji i vjernicima, a da s druge strane ukaže na opasnost religijskog fundamentalizma i povezivanja crkve s državom – jedni od glavnih eksponata, koji su u šaljivo-kritičkom obliku demonstrirali religijske simbole, bili su svakako reprodukcija *Posljednje večere* na kojoj je umjesto Kristove glave postavljeno ogledalo (svaki se posjetitelj izložbe tim načinom mogao poistovjetiti s ulogom Spasitelja), instalacija Isusa Krista na pozadini reklame za *Coca-Colu* iznad koje je stajao natpis *This is my blood* poznatog ruskog slikara i kipara Aleksandra Kosolapova, koji je svojevremeno zbog sličnog rada koji je predstavljao Lenjina na pozadini simbola *Coca-Cole*, vodio sudski spor s istom firmom, križ *Iksisos* Elene Elagine na čijoj su površini postavljeni sovjetski plakati s natpisima upozorenja (tipa "Čuvajte se opeklina!") i niz kobasica (aluzija na njihovu nestašicu prije raspada SSSR-a) te Oganjanov rad koji je predstavljao crkvu sagrađenu od boca votke (aluzija na poreznu olakšicu koju je pravoslavna crkva dobila za prodavanje alkohola u devedesetim godinama) i tako dalje.

Rusija kakvu prije nismo poznavali!

Na četvrti dan nakon otvaranja (izložbu nije uspjelo vidjeti više od dvadesetak posjetitelja) šestero župljana obližnje crkve Svetog Nikole upali su na izložbu te je opustošili, a eksponate koji im nisu odgovarali razbili su i zalili bojom. Jedino što je ostalo netaknuto nakon njihova napada bili su eksponati koji tematiziraju ruski pretkršćanski imaginarij. Policija je uhvatila šestero huligana koji su sudjelovali u uništavanju izložbe, no direktivom vlasti ti huligani nikad nisu bili sudski gonjeni. No zato početkom siječnja 2004. na zahtjev nekoliko zastupnika Državne Dume pokreće se sudski proces protiv Samodurova i Vasilovske, direktora i suradnice muzeja Andreja Saharova, te Anne Mihaljčuk zbog "rasplamsavanja nacionalne i religiozne mržnje". Mihail Ryklin nazočio je sudskom procesu koji se vodio protiv optuženih, pedantno bilježio izjave sudskih službenika, crkvenih predstavnika, optužbe i dovikivanja publike, analizirao sudske dokumente a kao rezultat nastala je knjiga *Svastika, krest, zvezda* (*Svastika, križ, zvijezda* dobila je 2006. posebnu nagradu lajpciškog sajma), koja pokušava konkretni slučaj postaviti u kontekst općeg srozavanja ruske demokracije u "skrivene mehanizme totalitarnog sistema" te na taj način i nastavlja dosadašnji Ryklinov opus posvećen analiziranju dvaju totalitarističkih sistema – sovjetskog komunizma i njemačkog nacionalsocijalizma.

Na sudu, piše Ryklin, optuženi su se susreli s Rusijom koju dotad nisu poznavali. Prvenstveno stariji, loše odjeveni ljudi s ikonama, križevima i religijskim knjigama u rukama ispunjavali su sudske hodnike i dvorane, neprestano krsteći se i pjevajući molitve. U obližnoj Taganskoj ulici oveća grupa ljudi s križevima organizirala je procesiju pjevajući: "Gospode, pomozi ljudima tvojim". Kada se Ryklin vratio u sudsku dvoranu nakon kratke stanke, vidio je da na njegovu mjestu sjedi izlivena kopija ruskog seljaka iz 19. stoljeća, kršni muškarac s bradurinom, u izvezenoj košulji. Na uljudan upit da se makne s njegova mjesta, Ryklin je dobio sljedeći odgovor: "Tvoje je mjesto u Izraelu!". "Takve ljude koje sam susreo u sudskom procesu, u takvu broju i s takvom srdžbom, nikad dosad nisam susretao. Oni su dolazili svaki put kao na redovni čin svjetske-povijesne drame, kao na 'suđenja' *Protokola sionskih mudraca* ili nešto tome slično. U sudskom procesu oni su zbog svojeg usmjerenja odbijali sve što nisu shvaćali, vektor se određivao krajnjim nacionalizmom i, konkretnije, antisemitizmom", piše Ryklin u svojoj knjizi, analizirajući ksenofobiju i psihozu ruskog čovjeka kao dalekosežne posljedice staljinističkog terora.

Podrška društvenih institucija

Oslanjajući se na analizu sudskog procesa, Ryklin je detaljno razmotrio što se događa s nacionalističkim tendencijama i njihovim predstavnicima kada oni dobivaju punu podršku državnih institucija. U tu hajku na umjetnike, dakle, nisu bili uvučeni samo pravoslavni fanatici, nego i Državna Duma, struktura mass-medija te, naravno, crkveni krugovi "pravoslavnih fanatika". Povlačeći paralele s Vajmarskom Republikom, koja ruskog filozofa u mnogo čemu podsjeća na sadašnje stanje u Rusiji, Ryklin primjećuje da novopečena ruska demokracija odgovara onoj fazi povijesti Vajmarske Republike kada je aktivna antisemitska manjina, zahvaljujući podršci državnih institucija, ušutkala i uvukla u vlastiti politički plan pasivnu većinu. Te snage koje su stajale iza pogroma konceptualnih umjetnika od početka su dobile nadmoć nad mass-medijskim prostorom, koja se očitovala u krajnjem naglašavanju tadašnjih svjetskih problema te prešućivanju konkretnog slučaja izložbe *Oprez, religija!*. Također, stručnjaci koji su na sudskom procesu trebali dati mišljenje o eksponatima izložbe nisu bili kritičari i povjesničari umjetnosti, čija su imena neposredno povezana sa suvremenom umjetnošću, nego suradnici Tretjakovske galerije, dakle, stručnjaci u pitanjima staroruske ikonografije. Prema tome, to je bio nepošten čin kako sudske vlasti koja je odabrala neprikladne stručnjake tako i samih stručnjaka koji su svojevoljno pristali dati svoje sudove o eksponatima koji ne spadaju u usko područje njihove struke. Te okolnosti dobro ukazuju na "suradnju", u danom slučaju, sudske vlasti i državnih institucija koje podržavaju te reakcionarne krugove u kampanji protiv svojih neistomišljenika.

Još jedan bitan detalj koji dobro opisuje kontekst suvremenog ruskog društva bio je pogodan da se cijeli slučaj oko izložbe *Oprez, religija!* besprijekorno odigra protiv njezinih organizatora. Naime, za vrijeme napada na izložbu prijašnji, relativno nezavisni mediji već su prestali postojati, a slobodom govora mogli su se neometano koristiti samo oni mediji čija je djelatnost odgovarala javnim ili skrivenim ciljevima vlasti, tako da optuženi nikako nisu mogli događaje unutar sudske dvorane učiniti javno transparentnima. Sudski proces nad organizatorima izložbe trajao je pet mjeseci. Moskovski Taganskij sud proglasio je Samodurova i Vasilovsku krivima zbog rasplamsavanja nacionalne i religijske mržnje te ih kaznio novčanom kaznom, a Annu Mihaljčuk proglasio je nevinom. Ubrzo zatim Ryklin i Anna Mihaljčuk napuštaju Moskvu zbog prijetećih pisama koja su učestalo pristizala na njihovu adresu te odlaze u Berlin, gdje Ryklin započinje profesuru na sveučilištu Humboldt.

U svom intervjuu za *Der Tagesspiegel* od 10. travnja 2008. Ryklin, komentirajući ubojstvo Anne Politkaskaje, rekao je sljedeće simptomatične riječi: "Smatrali smo da Vladimir Putin i njegov sistem cijene taj demokratski 'simbol' kao što je Anna Politkovskaja i *Novaja gazeta* u kojoj je ona radila, koja je, kao i radiostanica *Eho Moskvy*, za elitu Kremlja nešto poput demokratske vitrine koje se elita ne želi ili ne može odreći... Dosad smo mi, kritički umovi, vjerovali u najmanju ruku u civilizacijski minimum Rusije. Danas poruka glasi ovako: nitko od vas ni od čega nije zaštićen. Autoriteti, prijatelji Zapada; ni prestiž ni nagrade nisu štit koji štiti od okrutnih kazni kojima se podvrgava sloboda riječi. Kada nekog, poput Politkovske, ubijaju u pol bijela dana, otvoreno, drsko i okrutno, moguće je zaključiti da nitko od nas nije zaštićen od sličnog. I ta spoznaja šokira".

Epilog jednog slučaja

Drugim riječima, donedavno ruske strukture vlasti bile su usmjerene prije svega na suptilne metode borbe s opozicijom. Da bi izgledale demokratično u očima Zapada, te su strukture naučile pažljivo dozirati i raspoređivati funkcije opozicije i granice njezina otpora. Možemo reći da je kontrolirana opozicija bila sastavni dio projekta kontrolirane ruske demokracije. Ovim nasilnim, terorističkim činovima Putinov sistem nagovijestio je radikalnu promjenu paradigmi, potpuno ukidanje i "civilizacijskog minimuma". Nije prošlo ni godinu dana od Ryklinovih riječi, a elita Kremlja se nakon ubojstva Politkovske i bivšeg KGB-ova člana Aleksandra Litvinenka po svemu sudeći odlučila i za sljedeći korak. No ovaj put nije stradao neposredni politički kritičar Putinova režima, nego pjesnikinja i konceptualna umjetnica. No budući da berlinska policija još uvijek nije završila sa slučajem, zadržimo svoje užasavajuće pretpostavke za sebe i nadajmo se najboljem.

Upravo dok smo završavali ovaj tematski blok o Ryklinu, berlinska policija je nakon tri tjedna neuspješne istrage javila (11. travnja 2008.) da je u rijeci Spree, u blizini mosta Mühlendamm, u samom centru Berlina, konačno pronašla tijelo Anne Mihaljčuk. "Dosad nema indikacija da je gospođa Anna Mihaljčuk bila žrtva zločina. Očigledno je počinila samoubojstvo", tvrdi policija. Nakon obdukcije policija će dati konačni sud. Samodurov, direktor muzeja Andreja Saharova, komentirajući moguće uzroke smrti, sumnja da je Anna Mihaljčuk ubijena iz političkih motiva, iako se sjeća da su mu za vrijeme jedne pauze tijekom sudskog procesa prišli neki mladi ljudi te mu rekli: "A sada ćemo vas sve neprimjetno uništiti!".

Oprez, Putin!

Mihail Ryklin

Ruska "liberalizacija" totalitarizma

Ivo Alebić i Srećko Horvat

Jedan od najznačajnijih suvremenih ruskih filozofa govori o susretu zapadne i ruske filozofije, trenutačnom političkom stanju u Putinovoj Rusiji, svijetu nakon 11. rujna, fašizmu i "liberalizaciji" totalitarizma

Sljedeći je intervju napravljen u Berlinu 25. ožujka ove godine. Samo nekoliko dana ranije, a da mi to nismo znali, nestala je Ryklinova žena. Ovim putem kao redakcija izražavamo žaljenje i punu moralnu potporu Mihailu Ryklinu.

Između retrofilozofije i suvremene filozofske misli

Od devedesetih godina kontinuirano radite na širenju suvremene filozofije u Rusiji, prvenstveno francuske filozofije, o čemu svjedoči i* Dekonstrukcija i Destrukcija*, vaša knjiga razgovora s vodećim filozofima današnjice poput Jeana Baudrillarda, Félixa Guattarija, Paula Virilia i drugih. Osim toga preveli ste na ruski i izdali Deleuzea, Derridaa, Foucaulta, Barthesa itd. Odakle taj interes i kakva su trenutačna strujanja u ruskoj filozofiji?

– Filozofska narodnost je krajnje složena stvar i gotovo da nema ništa zajedničko s običnom, legitimacijskom narodnošću. Osnovne teme suvremene francuske filozofije dolaze iz Njemačke i vuku porijeklo iz Heideggerove polemike s Nietzscheom poslije glasovitog frajburškog rektorata (1933.-1934. godine). Dekonstruktivistička škola zauzima u njihovoj raspravi položaj koji je bliži Heideggeru (naravno, ne u političkom, nego u povijesno-filozofskom smislu), a "šizoanalitička" (na čelu s Foucaultom i Deleuzeom) – Nietzscheu. No osnovne metafizičke teme, kao što je poznato, nisu nastale u Njemačkoj, nego u antičkoj Grčkoj. Smatram, kao i moj učitelj Mamardašvili, da javna demokratska kultura treba filozofski jezik koji je slobodan od narodne egzotičnosti (ali koji je, naravno, idiomatski, tj. neslobodan od narodne specifičnosti) te da je takav jezik Rusiji potreban više od "drvenog željeza" kao što je religijska filozofija ili neodređeno euroazijstvo.

U vezi s prethodnim pitanjem, možete li nam reći koji su točno teorijski uvidi i modeli bili za vas osobno plodotvorni u promišljanju sovjetskog totalitarizma i suvremene ruske političke situacije? U* Pismima iz Moskve *se, recimo, dosta osjeća utjecaj Rolanda Barthesa, a i u vašim spisima o arhitekturi do izražaja dolazi semiološka perspektiva, odnosno iščitavanje ideologije iza različitih pojavnih znakova.

– Na mene je najprije, u studentskim i postdiplomskim godinama, utjecala strukturalistička antropologija (napisao sam disertaciju o rusojizmu Lévi-Straussa), zatim Foucault i Deleuze, a početkom devedesetih godina prije svega Jacques Derrida, s kojim sam imao sreću raditi na nekoliko projekata u Parizu. Tlo na koje je naišlo to znanje bio je staljinistički marksizam, koji se od svih ostalih marksizama razlikuje svojom filozofijom zapovijedi. "Radi ono što smo naredili ili umri!" – to je njezina deviza. A sve ostalo treba jednostavno naučiti napamet.

Recepcija poststrukturalizma u Americi, najbolji je primjer Derrida, ali i Foucault, protekla je bez većih zastoja, odnosno upravo je tamo doživjela svoj veliki* boom. *S obzirom na početno nepostojanje prijevoda ključnih djela francuskih postrukturalista možete li nam reći kako je tekla recepcija u Rusiji, točnije na kakve je filozofske temelje ona naišla u Rusiji (kakva je filozofska tradicija u tom trenutku do dolaska poststrukturalizma postojala u Rusiji)?

– Danas u ruskoj politici prevladavaju nacionalističke tendencije, a u sferi mišljenja različite retrofilozofije, ponovna vraćanja na svakojake početke (na Solovjeva, Fedorova, Pobedonosceva, Dostojevskog i tako dalje). To je općenito karakteristično za fašističke režime (i to ne obavezno nacional-socijalističkog tipa). Sve one prekidaju s filozofijom koja nastaje na agori, u javnoj sferi, te započinju propovijedati sumnjivu ezoteriju. U takvoj intelektualnoj klimi državi je puno lakše primjenjivati metodu nasilja; ipak je nejavna misao opskrbljuje figurama neprijatelja.

Danas u ruskoj politici prevladavaju nacionalističke tendencije, a u sferi mišljenja različite retrofilozofije, ponovna vraćanja na svakojake početke (na Solovjeva, Fedorova, Pobedonosceva, Dostojevskog i tako dalje). To je općenito karakteristično za fašističke režime

Rusija kao kultura dijaspore

U jednom intervjuu opisujete Rusiju kao filozofski "zaostalu zemlju" u kojoj se, zbog nedostatka filozofskog aparata, kritička misao uvijek ostvarivala u književnosti. Kakav je danas odnos između ruske filozofije i književnosti, pronalazi li ona i danas nefilozofske diskurse u kojima se ispoljava ili je razradila svoj alternativni kritički aparat?

– Usprkos tome što govore sami ruski pisci, književnost je u Rusiji izgubila nekadašnji profetski status, prestala je biti vodećom duhovnom praksom. No ni filozofija s humanističkim znanostima nije se mogla učvrstiti na tom položaju. Stvorio se *vakuum* u kojem se šire svakakva "učenja o Sofiji", "duhovnosti" i "vođene demokracije". No nemoguće je razumjeti rusku kulturu bez dijaspore; to je europska kultura s najvećom dijasporom, milijuni njezinih predstavnika žive po cijelom svijetu. Ako pogledamo na ono što oni rade, paleta će biti kudikamo raznolikija i dojmljivija. Na primjer, ja već oko deset godina znatno više radim na Zapadu nego u Rusiji, dakle dio sam europske i ruske kulture, no pišem uglavnom na ruskom jeziku. I takvih ljudi ima prilično mnogo (Grojs, Jampoljskij, Epštejn, Boim, Smirnov i tako dalje).

S obzirom na to da često surađujete s vodećim svjetskim filozofima, možete li reći kakav je danas dijalog između ruskih i zapadnih filozofa, vlada li još uvijek potpuno nerazumijevanje kao na seminaru u Dubrovniku prije 18 godina, kada su zapadni filozofi s negodovanjem primili Mamardašvilijeve riječi o zapadnim društvima kao normalnim ljudskim društvima, a sovjetski filozofi tvrdnje zapadnih filozofa o utopijskom potencijalu sovjetskog eksperimenta?

– Gotovo za 18 godina, koliko je prošlo od povijesnog susreta u Dubrovniku, taj se rascjep suzio, postao je manji, iako za njegovo potpuno ukidanje – ako je tako nešto uopće moguće zamisliti – treba proći još nekoliko desetljeća. Na Zapadu sada više znaju o SSSR-u, a mnogi su istočnoeuropski intelektualci koji su živjeli na Zapadu shvatili da i na Zapadu nije med i mlijeko. Uvjeren sam da Mamardašvili danas ne bi tako nešto rekao, kao što ni Frederic Jameson ne bi više veličao prednosti realnog socijalizma.

Mihail Ryklin je jedan od najpoznatijih i najutjecajnijih suvremenih ruskih filozofa i intelektualaca. Osim osebujnog spajanja novije zapadne filozofije s ruskom stvarnošću, Ryklin je jedan od najjačih glasova protiv novih totalitarističkih mjera u današnjoj Rusiji. Rođen je Lenjingradu 1948., a magistrirao je i doktorirao u Moskvi. Trenutno je gostujući profesor na Sveučilištu Humboldt u Berlinu, a inače radi u Institutu filozofije Akademije znanosti u Moskvi. Član je njujorške akademije znanosti, učenik je Meraba Mamardašvilija, bio je asistent Jacquesa Derridaa, prevodi suvremenu francusku filozofiju na ruski, predaje na različitim europskim i američkim fakultetima. Prošlogodišnji je dobitnik nagrade na sajmu knjiga u Leipzigu.
Napisao je sljedeće knjige: *Terrorologiki* (*Teror logike*), *Derrida v Moskve* (*Derrida u Moskvi*, u koautorstvu s J. Derridaom), *Dekonstrukcija i destrukcija. Besedy s filosofami* (*Dekonstrukcija i destrukcija*, zbornik razgovora s Derridaom, Rortyem, Žižekom, Baudrillardom, Paulom Viriliom), *Vremja diagnoza* (*Vrijeme dijagnoze*, knjiga sastavljena od pisama koja su od 1995. godine do 2003. pisana za berlinski časopis *Lettre International*), *Prostranstva likovanij. Totalitarizm i različie* (*Prostori likovanja. Totalitarizam i razlika*) te *Svastika, Krest, Zvezda* (*Svastika, križ, zvijezda*).
Dosad na hrvatski nije prevedena nijedna njegova knjiga, dok su u Beogradu u Biblioteci XX. vek prevedena njegova *Pisma iz Moskve*. Nedavno je u *Europskom glasniku* u prijevodu Ive Alebića objavljen njegov spis *Najbolji na svijetu*, a u skorije bi vrijeme na hrvatskom trebali osvanuti i novi prijevodi.

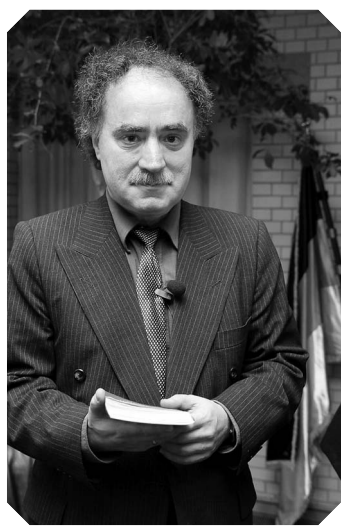

Oprez, Putin!

Uspoređujući situaciju u Njemačkoj i Rusiji poslije pada Berlinskog zida, često tvrdite kako je krucijalna razlika u tome da u Rusiji uopće nije došlo do "suočavanja s prošlošću". Osim toga, tvrdite da se postsovjetsko društvo ne može uspoređivati sa zemljama Istočne Europe. Koje su to karakteristike koje razlikuju postsovjetsku situaciju od recimo postjugoslavenske? Recimo, u Hrvatskoj se također odmah nakon raspada Jugoslavije mogao zamijetiti val novih tajkuna usporedivih s "novim Rusima" koji su proizašli iz stare nomenklature, kao samo jedan primjer sličnosti…

– Rusija je domovina komunističkog eksperimenta, mjesto iz kojeg se on izvozio u sva ona područja dokle su dopirale tenkovske gusjenice. Meni se čini da Rusija, ako je usporedimo sa svim državama Istočne Europe, najviše sliči Srbiji, koja je također izgradila vlastiti maleni imperij od kojega se jako teško odvojiti. Odatle proizlaze snažne nacionalističke tendencije.

Meni se čini da Rusija, ako je usporedimo sa svim državama Istočne Europe, najviše sliči Srbiji, koja je također izgradila vlastiti maleni imperij od kojega se jako teško odvojiti

Putinova "predsjednička vertikala"

Mogli bismo reći da je globalna situacija nakon 11. rujna unificirala unutarnje politike mnogih zemalja. Ono što se u SAD-u odvija pod imenom* Homeland Security *našlo je svoj pandan i u Njemačkoj, o čemu posebno govori recentni slučaj Andreja Holma i paranoja vezana uz terorizam. Vi opisujete sličan proces s obzirom na Čečenski rat koji je poslužio kao legitimacija za uspostavu Putinove vlasti. Možete li nam reći kakva je situacija u današnjoj Rusiji, ima li pozitivnih promjena ili sve ide na gore?

– Bez Bushove Amerike teško je sebi i predstaviti Putinovu Rusiju. Ne može SAD nagovarati Rusiju da odustane od Čečenije. Ako SAD vodi rat u Iraku, ne može zaustaviti rat u Tibetu uništavajući (pa makar "greškom pilota") čitava sela u Afganistanu te zatvarajući po zatvorima bez suda i istrage. Specifičnost Rusije kao uvijek je u tome da se sve svjetske tendencije, koje ona odražava na svoj način, pojavljuju u njoj u najradikalnijim oblicima (zbog neukorijenjenosti demokratskih tradicija). U SAD-u ipak imamo dosta zanimljivu predizbornu kampanju, a ne postavljanje nasljednika na bizantijski način, te je tamo također moguće i žestoko kritizirati Busha. Pri Putinovoj vlasti "predsjednička vertikala" zgnječila je poda se sve druge institucije – sudove, parlament, štampu, pa čak su se i malene humanitarne organizacije za zaštitu građanskih prava našle pod pritiskom izvršne vlasti.

U knjizi* Svastika, križ, zvijezda*, za koju ste nedavno dobili nagradu na lajpciškom sajmu, analizirate, osim rušilačkog pohoda pravoslavnih esktremista na izložbu konceptualnih umjetnika* Oprez, religija! *i montiranog sudskog procesa, i slučaj Hodorkovskog, kojeg je Kremlj pod krinkom prijevare i utaje poreza, a zapravo zbog njegovih političkih ambicija, osudio na osam godina zatvora u Sibiru. Promatrajući taj slučaj, može li se govoriti o obnavljanju sovjetskog modela koji se upravo na takav način razračunavao sa svojim političkim neistomišljenicima te kako komentirate Putinove pokušaje da se usprkos legislativi održi na vlasti?

– Pogrešno je smatrati da se Rusija vraća u SSSR. Ona više sliči Mussolinijevoj Italiji. U SSSR-u sav je novac bio u istim rukama, u rukama države-partije, sada se jako puno novca nalazi u privatnim džepovima, i borba ide za privatizaciju resursa, a ne za likvidaciju posljednjih znakova privatnog života. Privatni život se čak podstiče (posebno u bogataša kao anestezija od političkog djelovanja). Razlika između totalitarizma i autoritarizma dovoljno je značajna: prvi suzbija svaki protest, sve ono što je drugačije, a potonji ne uklanja sve, nego samo ono što prijeti njegovom postojanju. Autoritarizam je u fašističkim tendencijama produkt "liberalizacije" totalitarizma. On se može uskladiti s otvorenim granicama i trudi se uvjeriti vanjski svijet da je svojevrsni oblik demokracije. On više, za razliku od staljinističkog SSSR-a, ne pretendira da bude jedina superdemokracija.

Koji su vaši trenutačni teorijski interesi, radite li na nekom novom rukopisu i planirate li se nakon profesure u Berlinu vratiti u Rusiju?

– Radim na knjizi o Walteru Benjaminu, o njegovu putovanju u Moskvu u dvadesetim godinama 20. stoljeća te općenito o njegovim tekstovima koji su na ovaj ili onaj način povezani s problematikom Oktobarske revolucije. Postoji također nezavršen projekt o De Custinu i Dostojevskom i nastajanju rusko-europske granice. Želio bih stalno mijenjati mjesto boravka po Europi, a ne odlučivati da moram živjeti u Moskvi ili Berlinu. No veliko je pitanje je li to moguće pri sadašnjim tendencijama ostvariti u životu.

S ruskoga preveo Ivo Alebić

Logika terora – moskovski metro

Mihail Ryklin

Ulomak autorova obuhvatnog eseja o moskovskom metrou koji će biti objavljen u novom broju časopisa za teoriju, kulturu i vizualne umjetnosti *Tvrđa* (1-2/2008) u sklopu ekstenzivnog temata o suvremenoj ruskoj filozofiji (Ryklin, Podoroga, Epštejn)

Još je u dvadesetim godinama "Bahtinov krug" počeo, ne računajući s izdacima, prilagođavati marksizmu govornu koncepciju svijesti. Rezultat je bio da se njihova kritika ideologije, u obliku Marxove kritike ideologije kao lažne svijesti, preobražava u odlučujuću prednost ideologije nad znanošću koju karakterizira neiskorjenjiva monologičnost. Razum koji pobjeđuje samog sebe postaje nasilno ekstatičan. Svijest se pojavljuje na sadržajnom planu kao samovolja koja nije ničim ograničena. Nastaju posebna tijela kojima nije potreban vanjski uzrok da bi egzistirala. Realnost smrti koja se ostvarila, njezina sveprožetost i prekomjernost – to je jedinstvena veza koja povezuje ta tijela s humanizmom. Rajska blistavost svijeta govora pretvara se posredovanjem života u vremena katastrofe, dok se "humanizacija" odbačene stvarnosti ostvaruje samo putem terora. Mogućnost društvenih promjena u granicama takve kulture povezana je zapravo s granicama humanizacije smrti koja je organski inherentna toj kulturi. Ta je kultura bezuvjetno stala na stranu simboličke razmjene, zamijenivši problematiku proizvodnje robe problematikom sveobuhvatnog odnosa kao svog konačnog produkta.

Općenito rečeno, logički period terora karakteriziran je time da su se posljedice pokazale milijun puta jače od vlastitih uzroka. Ta beznačajnost uzroka pred posljedicama upravo nas ometa da shvatimo taj period, zato što je povijest, naprotiv, neprestana pobjeda uzroka nad posljedicama. Povijest uništava sebe u bezuvjetnom porazu koji posljedice nanose svojim uzrocima (uključujući i Staljina kao pseudouzrok). Još se nismo naučili misliti taj ogromni prioritet posljedica i sve se vrijeme po navici trudimo otkriti za njih "pravilne" uzroke. Ali teror je čista logika posljedica koje su između ostalog sposobne "mučiti" uzroke koji ih navodno proizvode. Pred nama kao da je kazalište koje prelazi u orgiju posljedica; svaka moguća predstava koju možemo postaviti na scenu ili koju jednostavno želimo odigrati treba radi svojeg nastajanja prekid, nasilnu anihilaciju te logike. "Povijest – smrt terora. Teror – smrt povijesti" – u toj kratkoj nedijalektičnoj (jer smrt je nedijalektična) formuli zapisana je sudbina društva koje je nastalo kao rezultat masovnog terora. Ako se takvo društvo vrati u povijest, ono više neće biti takvo jer će žrtvovati one snage koje su njegovo postojanje učinile mogućim.

Ekstatičnost terora kao kultura bez povijesti

Povijest, kao što se čini, u načelu je neodvojiva od prava na distancu, od *vita contemplativa*. Upravo se to pravo negira nasilnom radnjom. Nasilna radnja je antagonist predstave. Postavši normom, nasilni oblik radnji oduzima pravo na razmišljanje o sebi, sistematično suprotstavljajući predstavi, kao temeljnoj osnovici kulture, ekstatičnost kao kulturu kaosa, tj. ne-kulturu u metafizičkom shvaćanju riječi. Odatle se izvodi niz posljedica. Na prvom mjestu, točka iz koje može proizaći razumijevanje ekstatičnosti terora mora biti ne manje nasilna nego sam teror, točnije toliko nasilna da bi za nju bilo neprimjenljivo samo shvaćanje kriminalnosti. To mišljenje mora neprestano pretjecati vlast u njezinim nasilnim radnjama, stvarajući u teoriji zastrašujuće ekvivalente tjelesnog raspada. Ali na taj način samo mišljenje prelazi vlastite granice i nema takva tjelesnog kanona u skladu s kojim bi ono moglo dobiti status mišljenja kao ni takve institucije koja bi mogla "odobriti" čin filozofiranja. Općenito nasilje kao kultura bez garancija, kultura bez transcendentnog, kultura u koju ne prodire vanjski pogled, kultura bez povijesti (i u tom je smislu ta pojava više prirodna) treba radi svojeg razumijevanja i filozofiju bez garancija, bez povijesti i bez Boga. Ona se može oslanjati samo na otpatke misli koncentrirane u takozvanoj "maloj" – u Deleuzeovu smislu – filozofiji. U tom smislu periferija misli u danom slučaju postaje njezinim centrom, i da bismo promišljali taj "centar", moramo koncentrirati sredstva proizvedena radi shvaćanja udaljene periferije kulture.

Karakteristična crta slikā u moskovskoj podzemnoj željeznici jest njihova neprimjetnost, činjenica da ih ne primjećuje masa, koja prolazeći pokraj, kao da prolazi kroz njih. I to bez obzira na njihovu očiglednu frakturnost koja bode oči. Pretvaranje tih prikaza u promatralački objekt jest čin krajnje agresivan, nerijetko povezan sa smrtnim ishodom po njih. Te slike koncentriraju u sebi imaginarno carstvo rulje, jedinstvenu nesvjesnu realnost iz koje ona crpe svoje pravo na postojanje. Rulja ne živi tako kako je mi možemo vidjeti, lokaliziravši je u promatralačkom prostoru (sama ona nikada ne vidi sebe kao takvu). Ona je suštinski predstavljena u antirefleksivnom kretanju i ono što čini konačnu realnost tih figura u podzemnoj željeznici jest činjenica da su to figure kretanja. U njima se iščitavaju traume nanesene masi i koje masa ne može podvrći racionalnoj interpretaciji; one kao da sumiraju sudarajuće i raspadajuće svežnjeve interpretacije. (Sama činjenica poraza razuma ne zabrinjava te slike, one uopće nisu upoznate s tom snagom). Njihova funkcija nije da budu iščitane, nego da utječu... dok ostaju neprimjetne.

Neoskvrnjena nevinost imaginacije mase za njezina mogućeg promatrača odgovara njezinoj protupravnosti. Gledajući se u ogledalu slikā podzemne željeznice, masa umjesto katastrofalnih ekscesa, koji vode prema umrtvljivanju samog principa realnosti, vidi samo savršenu nevinost prvotnih namjena (kolektivna nesvjesnost nevina je po definiciji jer unaprijed uspješno izbjegava ono što je može okrivljavati).

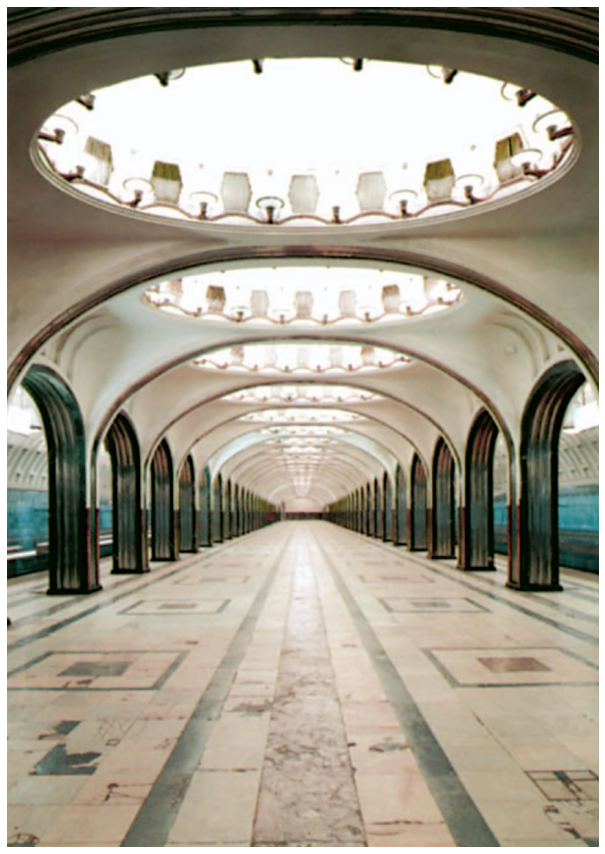

Gledajući se u ogledalu slikā podzemne željeznice, masa umjesto katastrofalnih ekscesa, koji vode prema umrtvljivanju samog principa realnosti, vidi samo savršenu nevinost prvotnih namjena

Podzemne palače likovanja

Slikovitost staljinističke podzemne željeznice, na prvi pogled, poražava svojom prekomjernošću. Zapravo

Oprez, Putin!

je taj dojam povezan samo s obiljem likujućih tijela čija konačna depersonalizacija mami "promatrača" u jamu njegova vlastitog nepostojanja. Odnosno ne poražava zapravo zbijenost tijela, nego nemogućnost promatranja, ontološka dubina uklanjanja usamljenosti. Nije slučajno da su te figure postavljene upravo u javnim prostorima i – za razliku od odgovarajućih zapadnih prostora – utjelovljuju vladajuću ideologiju javnosti, dovodeći apersonalnost mase do logičkog završetka. U sveobuhvatnoj govornoj kulturi slike podzemne željeznice privlače time da su u njima utvrđene njezine nediskurzivne pretpostavke, područje njezinih dopredikativnih vizualnih mogućnosti. Da bih se navikao na kretanje po tom suviše "plodnom" području, trudit ću se zastati na nekoliko prikaza koji su mi se po sasvim slučajnim razlozima pokazali kao interpretativno najjasniji i najproduktivniji (kao što je jednom Roland Barthes odabrao niz običnih fotografija koje su imale sposobnost da utječu na njega).

Pánō broj 1: Narodna povorka na stanici podzemne željeznice Kievskaja-koljcevaja. Od svih prikaza ovo je najjače likujući i po svojoj iznimnoj eklektičnosti najzanimljiviji primjer: ukrajinski simboli (Bogdan Hmeljnickij), sovjetska povijest (Lenjin), vojni znakovi odlikovanja, nagrade, narodni kostimi i muzički instrumenti, izobilje cvjetova, plodova, ljudi različitog uzrasta i spola. Efekt likovanja postiže se na tom mozaičnom pánōu savršenom depersonalizacijom tijela koja su se, prevladavši princip realnosti, izdigla nad njim. Općenito pogledi likova u podzemnoj željeznici imaju dvije različite genealogije koje odgovaraju genealogiji mase na koju su ti likovi pozvani utjecati. Kao prvo, to je pogled koji otkriva sveobuhvatno likovanje neodvojivo od zemlje i plodnosti. Čistoća tog likovanja povezana je sa seljačkim porijeklom imaginacije nove, proleterske gradske mase, zato što je ona, podvrgnuvši se urbanizaciji, nastavila vidjeti sebe upravo kao folklornu. Ovdje se zapetljava cijeli splet problema koji se odnose na posebnu pornografiju govornog vida koja vidi samo u mrklom mraku nepostojećeg: tj. ona ne vidi ono što postoji, nego isključivo vlastite mogućnosti koje se nisu realizirale. Upravo te mogućnosti sprečavaju kolektivna tijela da vide sebe kao tijela s kojima se nešto događa.

Ali postoji u podzemnoj željeznici i pogled koji ima drugu genealogiju, koji se iznova tvrdoglavo producira i koji proizlazi iz traume urbanizacije. U njemu, u tom pogledu, oslobađa se kriminalna energija mase, neprevodiva na idilu seoske svečanosti. Taj se pogled rađa u stvarnom protjecanju radnog procesa koji se prihvaća kao žrtva te oslobađa destruktivne snage. Anđeosko načelo folkloriziranih svečanosti sudara se ovdje s radom kao s nesavladivom preprekom, čije neprestano savlađivanje poprima oblik nasilne radnje (u procvatu terora). U tom smislu zanimljivi su modelirani pánōi na stanici Elektrozavodskaja koji prikazuju različite faze radnog procesa i mozaici na stanici Novoslobodskaja koji faktički dokumentiraju partijsko osvajanje energije umjetničkog stvaralaštva. Takva se lica pojavljuju u ruskoj kulturi samo poslije traume nasilne urbanizacije. Rađajući se kao rezultat tog procesa, masa se neprestano koleba između imaginarnog likovanja na pozadini zemaljskih simbola (sva radošću isijavajuća lica usredotočena su upravo na tom polu) i bijedne realnosti beskonačne radne dužnosti koju teroristički pogled druge vrste želi transcendentirati. Ta dva genealoški različita pogleda pokušavaju se ne presijecati. Njihova nesvjesna podosnova može postati predmet posebne kolektivne psihoanalize čiji su agenti donedavno bili osnovne snage našeg društva (partija, armija, KGB).

Diskurzivna tijela

Jedno od otkrića podzemne željeznice za mene povezano je s vizualizacijom neizbježne traumatičnosti industrijskog rada koja se kamuflirala na sve moguće načine književnošću onog vremena. Ta patetična represivnost radnog procesa u podzemnoj željeznici izbija savršeno očito. Pritom je njezina energija toliko velika da ona baca dugačku sjenu na prošlost, stvarajući nepostojeće iz same sebe. Takvi su novi "revolucijski" pogledi skulptura na stanici Ploščadj revoljucii i na stanici podzemne željeznice 1905. godine. Ta lica, koja nisu bila moguća prije tridesetih godina, stvaraju odmah svoju falsificiranu revolucijsku genealogiju. Intenzifikacija tih pogleda na stanici podzemne željeznice Baumanskaja, čak u ovaj rani period, povezana je s ideologemom vanjskog neprijatelja (skulpture su bile napravljene za rata), iako je pred nama duboka interiorizacija mehanizama samog terora.

Ako je prva linija pogleda derealizirana likovanjem, druga je – u ne manjoj mjeri – derealizirana terorom. Odatle je primat govora nad prikazom: ipak se sjedinjenje terora s likovanjem ostvaruje upravo kroz govor (to je odlično pokazao Bahtin u svojoj knjizi o Rabelaisu, indirektno posvećenoj teroru i izdiktirano njime). U podzemnoj željeznici vidimo krajnje nepotpuna tijela koja, da bi preživjela, trebaju metaforičke poveznice. Jedna od takvih produktivnih vizualnih poveznica na metaforičkoj razini jest žena koja se nalazi uvijek u samom epicentru likovanja i na periferiji terora. Žena simbolizira intuitivno, prirodno načelo; ona slavi trijumf u svojem svijetu apsolutnih intuicija i istovremeno u najderealiziranijem od svih mogućih industrijskih svjetova. Infantilni muškarac pada u njezino majčinsko skrbništvo. On osjeća deficit prirodnog koje neprestano nadoknađuje žena i on se prema tome otkriva u svoj svojoj besplodnosti. (Nije slučajno da je upravo s tom ženom povezana jako rijetka situacija panoramnog, distanciranog promatranja. Imam u vidu mozaični pánō na stanici podzemne željeznice Avtozavodskaja gdje žena zauzima panoptičku promatralačku poziciju: objekti njezina promatranja su muški radnici u ljevaonici).

Općenito se sa ženom povezuje nada u sintezu plodnosti koja pobuđuje likovanje i rad koji donosi neveselu smrt. Izvan te slikovitosti nalaze se, s jedne strane, Dejnekaovi (sovjetski slikar, grafičar i kipar, nap. prev.) ovalni mozaici u podzemnoj željeznici Majakovskaja (to su umjetničke stvari u strogom smislu riječi), a s druge strane kasna imperijska raslinska simbolika podzemne željeznice.

Imperijska sakralnost podzemnih stanica

Kasni socrealizam, koji je imitirao epsko načelo cijelog perioda, daje prve nagovještaje mogućnosti zdravog razuma. Klasičan je primjer veliki pánō u podzemnoj željeznici Borovickaja (1987) gdje predmetom prikazivanja postaje ono što je za staljinističku epohu bilo najneprikazivijim, pokretnom snagom i pretpostavkom svakog prikazivanja – Imperijsko drvo čije je sjedinjenje zajednički korijen terora i likovanja. Politička pozadina otkriva se ovdje kao kolektivna tjelesnost: u osnovi tog i njemu sličnih prikaza leži naivni cinizam koji razlikuje kolektivistička tijela koja su stupila u stadij raspada.

Zanimljivo da se radni proces u podzemnoj željeznici osmišljava po ratnom modelu, ali sam se rat često prezentira uokviren slikama plodnosti. Vojna se simbolika gotovo na svim medaljonima oslanja na snopove, a Imperijsko drvo na podzemnoj stanici Borovickaja također ima kao svoj temelj pšenične snopove koji podržavaju zidove Kremlja. Dekorativnost tih snopova, njihova neprimjetnost na periferiji, ima neposredan odnos prema političkom nesvjesnom proletariziranog seljaštva. Da se odvoje ti simboli plodnosti od centra, trebalo je oko pola stoljeća. Na Imperijskom drvu te na sličnim radovima ta vrsta nesvjesnog iskustva razotkriva sebe do mogućnosti ispitivanja, postaje (ili se pretvara da postaje) slika. Teror ovdje prvi put poprima oblik pripovijedanja, degradira do razine teme koja ima potrebu za banalnim objašnjenjem. Njegov ulazak u fazu dekorativnosti prati se ranije nemogućom sintezom dvaju pogleda koji se ne presijecaju (likujućeg i spaljujućeg). Otkrivanje prijelaznih karika između njih gubi svoju aktualnost. Imperijska bit puzi prema van kao objekt i izjavljuje o svojoj normalnosti.

Na kraju krajeva porast dekorativnosti guta ostatke simbolizma, tako da jedino simbolizam samog materijala ostaje njezin potvrđujući temelj: imperijska ideologija u potpunosti prelazi u mramor koji je tu i tamo ukrašen raslinskim i drugim ukrasima. Rulja koja se kreće čini se toliko izdresirana da reagira i na taj minimalni simbolizam. Na najudaljenijim stanicama obična funkcionalnost slavi u još većoj mjeri: mramor ustupa mjesto plastičnim panelima. Ipak na stanicama u gradskom centru – uključujući i nedavno izgrađene – mramorni ekvivalent državnosti neizostavno se održava. No neke stvari nepovratno odlaze u prošlost; na primjer oblik "carske bojarske kuće" koja je karakteristična za prvih dvadeset godina podzemne željeznica a koja je oblikovana na patrijarhalnoj imaginaciji te općenito arhetip idealne kuće. No iako se taj i slični arhetipi istiskuju novom funkcionalnošću kako u centru tako i na periferiji moskovske podzemne željeznice, oni – posebno u centru – nastavljaju čuvati udio sakralnosti koju će nastaviti čuvati čak i tada kad imperij nestane.

Narod kao konačni referent terora

Imperij je u potpunosti ostvaren u arhitekturi i oblikovanju podzemne željeznice i više nema potrebu za svojim običnim političkim ekvivalentom. Imperijskost, rekao bih, transcendira aktualno iskustvo i obavezno će je nadživjeti. Još više, nije isključeno da će se imperij žrtvovati imperijskosti, očišćenoj od geografskog privjeska, jednom kad joj postane nepotreban. (Ranije se metro već očistio od slike svojeg oca (Staljina) i pokretača projekta (Kaganoviča), ne odbacujući ni jednu od svojih izvornih osnovnih intuicija). Prema tome arhitektura nam nameće predodžbe o veličini koje su dublje od jednostavne političke ovisnosti o likovima očinstva. Još više, u podzemnoj željeznici vidimo kako se stvaraju ti likovi i kako se oni lako odbacuju da bi mogli preživjeti arhetipi koje oni samo privremeno predstavljaju. Konačni referent terora nisu ti likovi, nego sam narod. Na kraju, što li je narod ako ne Bog koji je postao potpuno imanentan svojoj tvorevini, koji se odrekao pretenzija na transcedentnost? Zbog toga su besmisleni pokušaji učiniti tog novorođenog Boga bogobojaznim: kao jedini objekt kulta, on odbija delegirati svoja punomoćja transcendentnomu. Eto zašto je religija u nas pornografija narodnosti.

U tom je smislu staljinistička epoha s njezinim službeno proglašenim ateizmom i kultovima vođa bila značajno dosljednija od današnjeg perioda (članak je pisan 1990. godine, nap. prev.): u potpunosti dublirana unutar sebe, ona nije imala potrebu za nečim vanjskim. Društvenost onog vremena bila je potpuno demijurgična i nije se pretvarala da želi prijeći u kvalitativno drugo stanje o kojem nije imala ni najmanju predodžbu. Suvremena eklektičnost u tom je smislu sentimentalnija: moguće je da je pred nama dosad neviđen oblik dekadencije koja nema nikakva odnosa prema ličnosti, dekadansa kolektivnih tijela koja jača po mjeri njihova energetskog trošenja. Ta tijela obuzima nostalgija za nepotpunim, nasilnim gestama; prenaprežući se, one pretvaraju nasilje u spektakl. Upravo ih na toj nostalgički-sentimentalnoj etapi nalazi pisac Jurij Mamleev, koji je svojim pričama poetizirao niz nenormalnih osobina tih kolektivnih tijela-giganata.

S ruskoga preveo Ivo Alebić.
Tekst je dio Ryklinova eseja Tijela terora *koji je objavljen u njegovoj knjizi* Terrorologiki *iz 1992. godine.*
Oprema teksta redakcijska.

cmyk

Potemkinova sela nove Rusije

Srećko Horvat

Unatoč povremenim "znakovima" demokracije, suvremeni ruski filozof Mihail Ryklin pokazuje kako su to sve samo Potemkinova sela, dok u Rusiji iznova nastaje totalitarizam po svemu nalik na neku davnu prošlost

Mihail Ryklin, *Pisma iz Moskve*, Biblioteka XX. vek, Beograd, 2006., s ruskoga preveo Pavle Rak

Prema podacima Međunarodnog instituta za sigurne vijesti (INSI) iznesenim u reportaži pod znakovitim imenom *Killing the Messenger* Rusija je druga na listi zemalja s najvećim brojem ubijenih novinara u posljednjem desetljeću. Riječ je o 88 novinara u deset godina, a samo je Irak ispred Rusije sa 138 novinara. Svijet je na to pozornost obratio tek u listopadu 2006. kad je u liftu svoje zgrade upucana novinarka Ana Politkovskaja. Motiv je vjerojatno bilo njezino pisanje o politici Kremlja spram Čečenije, o čemu je napisala i knjigu *Putinova Rusija*, u kojoj opisuje totalni kaos u ruskom sudstvu (suci se miču s položaja bez ikakve argumentacije, naprosto zato što su nepodobni), o novoj nomenklaturi poznatoj i kao "Novorusi", a prije svega odnos ruske vojske spram Čečena, koji su nerijetko žrtve ubojstva, silovanja i mučenja. Dakle, *Homeland Security* filozofija, samo na ruski način.

Izgovor za "izvanredno stanje"

Istu situaciju opisuje i njemački novinar Boris Reitschuster u svojoj knjizi *Vladimir Putin: Kamo vodi Rusiju*?. Sve je počelo 11. kolovoza 1999., trećeg tjedna nakon Putinova stupanja na mjesto premijera kad je neposredno pored Kremlja eksplodirala bomba i poginuo jedan čovjek. Ubrzo u medijima počinje dirigirana hajka: "tih se dana", navodi Reitschuster, "200.000 moskovskih Čečena nije moglo osjećati sigurnima ni u svoja četiri zida. Bez naloga za pretres policija neprestano upada u njihove stanove. Onaj tko ima crne oči i crnu kosu mora u Moskvi računati s tim da će ga policija zaustaviti na svakoj postaji podzemne željeznice. Strahujući od pretresa, čak su Talijani i Francuzi izbjegavali gradski prijevoz. Tisuće Kavkažana policija odvodi iz glavnoga grada – premda Ustav svim ruskim građanima jamči slobodu kretanja" .

Njemački novinar čak pokazuje da Putinov dolazak na vlast i velik uspjeh i odobravanje javnosti na početku njegove vladavine valja zahvaliti upravo borbi protiv terorizma. Nedugo nakon spomenutog terorističkog napada kreće bombardiranje Čečenije.

Pritom je zanimljivo da se ponavlja obrazac zračnih napada NATO-a na Jugoslaviju. Kao i u ratu na Kosovu pola godine prije toga, govori se o "ciljanim napadima" na važne objekte kao što su televizijske postaje, tvornice i naftna postrojenja. Dana 11. listopada Putin Aslanu Mašadovu daje ultimatum da izruči teroriste Moskvi, a kako čečenski predsjednik, dakako, nije mogao ispuniti ultimatum – kao što to nisu mogli ni Afganistan niti Irak – Putin izdaje zapovijed svojim kopnenim postrojbama da svim snagama umarširaju u zemlju. Nije slučajno da Kremlj uvijek iznova naglašava povezanost Čečena i Al-Qaide, a nije slučajno ni da je nakon 11. rujna Vladimir Putin bio prvi strani predsjednik koji je američkom predsjedniku Bushu izrazio suosjećanje i podršku. Otad su se odnosi između SAD-a i Rusije pretvorili u politički savez. Štoviše, Reitschuster će reći: "Obnovljeno partnerstvo sa Zapadom, osim gospodarskih i strateških interesa, Moskvi prije svega donosi važnu prednost: inozemstvo joj prestaje upućivati kritike vezane uz rat u Čečeniji i uz unutarnju politiku Kremlja. Ako su simpatije američkih i europskih političara do sada bile suzdržane isključivo zbog Čečenije, a neke važne preokupacije Moskve pritom bile potpuno ignorirane, Zapad je nakon 11. rujna okrenuo smjer svoje vanjske politike za 180 stupnjeva. Rat na Kavkazu najednom nije bila brutalna vojna akcija protiv jednog pobunjenog naroda, nego, upravo kako stoji i u moskovskoj službenoj verziji, rat protiv terorista".

Ukidanje demokracije

Da u Rusiji doista vlada "izvanredno stanje" kakvo u svojim spisima danas opisuje Giorgio Agamben, potvrđuje u svojim *Pismima iz Moskve*, i suvremeni ruski filozof Mihail Ryklin. On također pokazuje da Putin svoju popularnost duguje upravo Čečenskom ratu, koji se pak poklopio s izuzetnom konjunkturom na tržištu nafte. U globalnoj perspektivi svjedoci smo, smatra Ryklin, novog zaokreta spirale onoga što su Deleuze i Guattari u *Anti-Edipu* nazvali "reteritorijalizacija"; "šizostrujanja su prestala prestizati kapital u njegovoj univerzalnoj dekodirajućoj funkciji, i njihovo mjesto je zauzeo teror kao nova dekodirajuća mašina". Pritom se nevjerojatne posljedice (poput masovne psihoze, ukidanja privatne sfere, kontinuiranog preventivnog sumnjičenja i svega ostalog što je karakteristično i za američki *Homeland Security* projekt) mogu postići uz pomoć beznačajnih rashoda. Ryklin će reći da je stvoren svojevrstan "antiteroristički fundamentalizam" koji za demokraciju predstavlja ne manju prijetnju nego onaj protiv kojeg se taj antiterorizam bori.

Kako to kaže u predgovoru svojoj knjizi, Ryklinu je prije svega do toga da prikupi i opiše maksimalan broj takvih i sličnih simptoma. Diskurzivno i narativno ovdje mu je, kako i sam priznaje, od velike inspiracije bio *Moskovski dnevnik* Waltera Benjamina. Jednako kao što je Benjamin 20-ih godina prošlog stoljeća pratio simptome socijalističkog društva u nastajanju, tako Ryklin prati simptome Putinove Rusije u nastajanju. A njih je doista mnogo. Za sada Putin računa na centralizaciju vlasti i militarizaciju društva, te obnavlja sistem vojnih vježbi, dok se u školama ponovo uvodi obavezna vojna obuka. "Za mene lično", kazat će Ryklin, "smena političkog režima u Rusiji se nije desila onda kada je Jeljcin uoči Nove Godine predao Putinu svu vlast, nego 13. septembra 1999. godine, kada sam saznao da su u Moskvi digli u vazduh još jednu zgradu, u Kaširskoj ulici. Od tog trenutka ne napušta me osećaj da živim u drugoj državi. Mi ne znamo, i moguće je da nikada nećemo ni saznati, ko je organizovao te eksplozije. Ali znamo da su upravo one omogućile Drugi čečenski rat, koji je postao glavni adut premijera Putina u njegovoj borbi za predsedničku fotelju". Štoviše, Ryklin će izričito reći kako za teror Rusija plaća ostacima vlastite demokracije i kako on postaje izgovor kako bi se demokracija ukinula.

Potemkinova sela Putinove Rusije

Upravo su uz čečenski rat vezani i egzotični oblici usluga poput "turizma u ekstremnim uvjetima". Za velik novac vojska iz helikoptera pokazuje dobro situiranim ljudima zemlju uništenu ratom. Paradoks je u tome da su mnogi od "turista" zapravo novinari koji nemaju mogućnosti da na drugi način dođu do informacija. Ryklin upravo ovdje otkriva svojevrsnu cenzuru, jer kad drugi izvori informacija ne bi bili blokirani, onda ne bi ni cvjetao "turizam u ekstremnim uvjetima", pa naravno ni vojska ne bi mogla zarađivati za tu uslugu. Riječ je, dakle, o jednom fenomenu komercijalizacije zabrane koji je praktično univerzalan. Može se kupiti skoro sve, mada broj zabrana neprekidno raste. Ryklin će to najbolje ilustrirati jednim poznatim vicem u postsovjetskoj Rusiji. Dolazi telefonski poziv Putinu od predsjednika kompanije *Coca-Cola*: – "Vladimire Vladimiroviču,

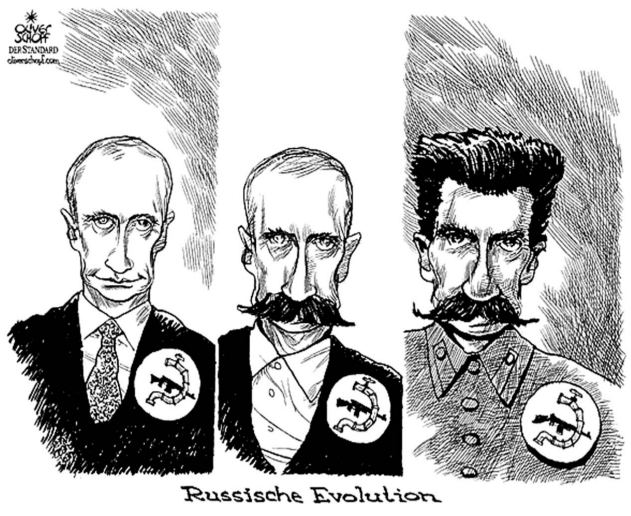

kad već mijenjate državnu himnu, možda biste mogli promijeniti i zastavu, vratiti prijašnju, crvenu? A ako još u uglu malim bijelim slovima napišete *Coca-Cola*, mi bismo riješili sve vaše financijske probleme s penzijama, plaćama u državnom sektoru, i to za nekoliko godina unaprijed…" Pokrivši dlanom slušalicu, Putin pita predsjednika vlade Kasijanova: – "Kad ono istječe naš ugovor s Aqua Freshom?"

Poanta je u tome da proizvođač zubne paste Aqua Fresh u svojoj reklami upotrebljava boje (crvenu, bijeli i plavu) koje odgovaraju ruskoj državnoj zastavi. No koliko god da je u Rusiji, kao što to pokazuje ovaj vic, zavladao trend liberalizacije tržišta i prodiranja kapitalizma u jednu dotad homogenu i socijalističku državu, istovremeno je zavladao i jedan naizgled paradoksalan trend "vraćanja": tradiciji, državi, naciji itd. O tome ponajbolje svjedoči slučaj *Oprez, religija!*, ali i neki "usputni" simptomi poput sljedećeg. Ryklin opisuje kako je jedan dan na tv-u gledao emisiju *Na dvoboj*; u njoj je jedan od sudionika tvrdio da je homoseksualizam strašniji zločin od ubojstva, a da je registracija braka dvaju muškaraca isto što i registracija njegova braka s… morskim prasetom. Naravno, uvijek će postojati takvi i slični individualni glasovi, ali ono zabrinjavajuće jest da je to stajalište podržalo gotovo četiri puta više gledatelja nego stavove njegova oponenta, koji se zauzimao za pravo partnera istog spola da zakonski srede svoje odnose. Samo tjedan prije toga većina gledatelja iste emisije podržala je divljačke antisemitske ispade nekog generala. "Lišeni mogućnosti da raspravljaju o problemima koji imaju značaja za društvo (Čečenija, sloboda štampe, sloboda savesti, borba protiv "oligarha", politički progoni, itd.), novinari, želeći da privuku pažnju, sve češće pribegavaju strategiji provociranja".

Kao zanimljiv slučaj zataškavanja pravih problema, Ryklin navodi i primjer Moskovskog bijenala. Premda se na prvi pogled čini kako je upravo taj događaj, koji je i prošle godine u Moskvu privukao eminentne svjetske teoretičare poput Giorgia Agambena, Saskie Sassen, Chantal Mouffe ili Jacquesa Rancierea, zapravo dokaz da se Rusija napokon "otvara" i da je moguće govoriti i protiv Rusije – riječ je o suprotnom. "Država koja jednom rukom podržava počinioce pogroma, a drugom organizuje pompezne međunarodne događaje, pokazuje krajnji stepen šizofrenije. Da nije Zapada, neophodnost takvih dekoracija kao što je Moskovski bijenale otpala bi sama po sebi. Ali dok gospodari života u Rusiji na Zapadu prebacuju svoj novac i tamo kupuju nekretnine, ne može se i bez Potemkinovih sela".

Premda je Ryklin znan i kao filozof iznimne produktivnosti i lucidnosti, *Pisma iz Moskve* nisu filozofsko štivo. Pa ipak, upravo im to – taj benjaminovski moment "bilježenja" umjesto "dijagnosticiranja" – podaruje dostatnu svježinu i kritičnost. Nažalost, biti kritičan spram Putina nije baš zahvalno. To potvrđuje i tužna vijest od 11. travnja. Nakon gotovo tri tjedna koliko se nije znalo gdje je Ryklinova žena, ona je pronađena mrtva. Njemačka policija tvrdi da je riječ o samoubojstvu, no s obzirom na to da je Anna Mihaljčuk bila, jednako kao i sam Ryklin, velika kritičarka Putinova režima, opravdana je svaka sumnja. Štoviše, ako je doista riječ o samoubojstvu, činjenica da ćemo svi mi najprije pomisliti na Putina dovoljno govori o njegovoj autokraciji i strahu koji sije neovisno o granicama. Ipak, u ovim trenucima ne preostaje ništa drugo nego iskazati iskreno žaljenje Mihailu Ryklinu…

Temat priredili Ivo Alebić i Srećko Horvat

Vještina kao zarobljavanje sebe

Boris Greiner

Martek razdvaja, gotovo suprotstavlja etiku i estetiku: otklanja umijeće s obzirom na ideju, postulira duh obzirom na materiju kao čin pobune, izraz negodovanja prema vještini kao općeprihvaćenoj osnovnoj kategoriji umjetnosti i dominantnom načelu njezina vrednovanja

***Vlado Martek: Retrospektiva 1973. - 2007.*, Gliptoteka HAZU, Zagreb, od 4. ožujka do 4. travnja 2008.**

Kad proizvodim umjetnost, ja zapravo cijelo vrijeme govorim o umjetnosti.

Tako kaže Martek. On govori o njezinoj suštini, pojavnosti i protagonistima. Stječe se dojam da se odnosi prema umjetnosti kao prema živom tijelu, organizmu kojemu je sučeljen, da su to dva bića.

Međutim, postavljenu relaciju Martek – umjetnost doživljavamo kao izabranu formu izraza, kao obličje artefakta ili čak možda i naličje iza kojega prepoznajemo jedinstvo, to jest autora kao agitatora duboko u sebi identificiranog ne s medijem, nego oblikom postojanja koji obrazlaže.

Pjesnik kao slikar

Takav pristup koji razmišljanje o temi, dakle prostor nastanka djela, promovira u finalni proizvod osnova je, ali i trajna karakteristika Martekova djelovanja. Sredinom sedamdesetih taj, ishodišno pjesnik, odlučuje vizualizirati svoj izraz, ali i ostati u domeni poezije. Uklanja sadržaj pjesme, no ostavlja njezinu prisutnost u obliku forme. Odluka o zamjeni konkretna sadržaja odnašanjem prema njemu odmah ga pozicionira na konceptualnu scenu. Imajući na umu poeziju kao stanište iz kojeg se regrutira likovni umjetnik, prirodno je da u prvoj fazi njegova opusa dominira riječ kao subjekt. Bilo kao čimbenik knjige ili pjesme, bilo kao samostojan element, riječ je tretirana kao nositelj informacije. No budući da elementarna uloga riječi i inače jest da bude nositelj informacije, bitno je u njegovoj uporabi prepoznati naglasak na odsutnosti značenja. To nije tako jednoznačno, jer, primjerice, on upotrebljava riječ "duša". Rukom je ispisuje i ponavlja, tom jednom riječju ispunjavajući klasičnu formu soneta. Ta je riječ, dakle, bitna, nije svejedno što ona znači. Ispisana olovkom na papiru velikog formata, uokvirena i izložena pod staklom, postaje likovni artefakt. On u sebi sadrži zamjenu ili isprepletenost uloga: sastoji se od teksta kojega, međutim, nema. Multiplicirana riječ postaje grafizam. Klasična poetska forma u službi je izražavanja sadržaja čiji je jedini smisao pojam, odnosno dimenzija postojanja iz koje proizlazi bavljenje poezijom. Izlaganje soneta kao slike isključuje prisutnost sadržaja, jer bi u tom slučaju taj sadržaj, pa ma kakav on bio, postao pretenciozan. Izabirući sonet kao primjer za poeziju generalno, varirajući oblik izostanka sadržaja – umjesto riječi na papir su nalijepljeni komadi ogledala, ili su pak iz papira izrezani komadi gdje bi trebao doći tekst, Martek ističe važnost poezije kao takve. Svakako da ti oblici izostanka po sebi ponovno predstavljaju simbole, koji i dalje pripadaju suštini bavljenja poezijom. Jer pjesma je ogledalo pjesnika, a nepostojeća pjesma također jest pjesma. Jer osjećanje i bivanje pjesnikom ne uključuje proizvodnju pjesme. I jer su riječi često nedostatne za preciznu presliku stanja. Stoga, *predpoezija* nije etapa u razvoju poezije, već raspoloženje što prethodi proizvodnji stihova. To stanje, taj poriv, to je njiva na koju je život posijao sjeme, iz koje će kasnije izrasti stihovi, ta je zemlja umjetnički *nerv* koji Martek želi utjeloviti.

Umjesto traga olovkom, dakle umjesto da rabi komad olovke ili gumice, fokus prebacuje na prostor proizvodnje. Na ono što nasljeđuje poriv, a što prethodi artefaktu. To je prostor nastanka, materijalizacija postupka. Cézanneove riječi "Iza slike uvijek tražim autora" Martek prevodi oslikavanjem prostora između autora i slike, proizvodeći sliku od konkretnih elemenata za njenu proizvodnju. Proizvodnja je sadržaj čina. A budući da je slikar zapravo pjesnik, komad olovke je potez njegova kista. Potezima gradi sliku koja predstavlja riječ, poruku.

Dihotomija suštinski/izvedbeno

Sličnu poziciju zauzima Martekov imenjak Majakovski, primjerice u svom djelu *Tragedija: Vladimir Majakovski*. "Kakva jednostavnost", komentira Pasternak, umjetnost je nazvana tragedijom. Kao što i jest. Tragedija se zove Vladimir Majakovski. Naslov je sadržavao genijalno jednostavno otkriće da pjesnik nije autor, nego – predmet lirike, koja se u prvom licu obraća svijetu. Naslov nije bio ime pisca, nego prezime sadržaja. Za Vladimira Marteka predmet lirike kojom se u prvom licu obraća svijetu nije sadržaj, tema nije slika ili stih, nego važnost njihova postojanja, samom činjenicom tog postojanja. Suštinski, tome prethodi postojeće stanje duha; izvedbeno, to je ono čime duh ostavlja trag.

Ono što također prepoznajem kao bitnu dimenziju Martekova stvaralaštva tiče se njegova

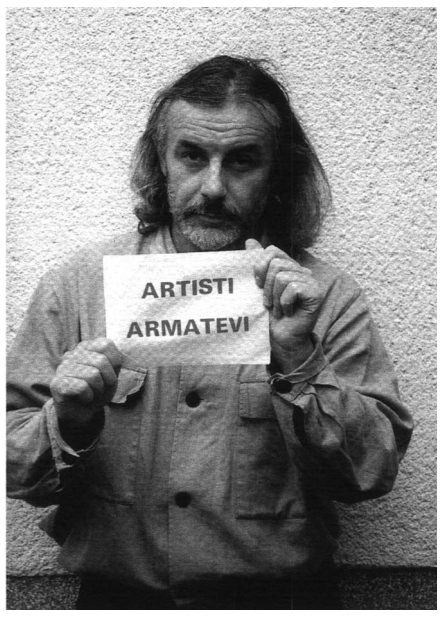

Artisti armatevi, *agitacija na otvorenju Venecijanskog bijenala, 1982.*

odnosa spram, inače nerasplitivih, elemenata. Etike i estetike. Martek ih razdvaja, dapače gotovo suprotstavlja. Jednu od njih, štoviše, razarajući da bi ovu drugu ustanovio kao osnovnu. A da bi vratio umjetnost, njen postupak i njen smisao njezinu polazištu – odnosno procesu produbljivanja doživljaja pojedinca i svega oko njega. Otklanja umijeće s obzirom na ideju, postulira duh obzirom na materiju. Naravno, shvaćajući estetiku kao naslijeđen odnos spram proporcija, u klasičnom smislu.

Ta je pobuna, čini se, izraz negodovanja prema vještini kao općeprihvaćenoj osnovnoj kategoriji umjetnosti. Dominantnom načelu njezina vrednovanja. Ustrajanjem na njemu Martek, između ostalog, otvara pitanje: do koje su mjere vlasnici umijeća istodobno njegovi zarobljenici? U kojem trenutku istraživanje postaje manira? A umjetnička proizvodnja – rad na traci. U konačnici on uspijeva dokazati manjkavost važeće klasifikacije. Dosljedno inzistirajući na drugačijem pristupu, iz antiestetike proizvodi novu estetiku.

Crvena, boja intime i općenitosti: ljubavi i revolucije

Što rezultira činjenicom da ga tradicionalni sustav prepoznaje kao svojega. Da se njegov stav prepoznaje kao motiv, a antiestetika kao stil. Martek postaje slikar, pobuna postaje inovacija. Stoga bih, iz svoje subjektivne perspektive, razlikovao Martekovo predstavljanje u dvorani broj 1 – njegovo stvaralaštvo sedamdesetih i početka osamdesetih, u kojima prevladava konceptualizam u čistu obliku, od onoga u dvije gornje (na drugom katu Gliptoteke) dvorane gdje već prepoznati oblik razmišljanja ili doživljaja preuzima formu bližu slikarstvu. Razgrađuje predstavljeni prvotni princip, primjenjuje vlastiti inovativni postupak na konkretne motive. Donoseći sadržaj, djelo se od konceptualnoga kreće prema izvedbenom. Izvan

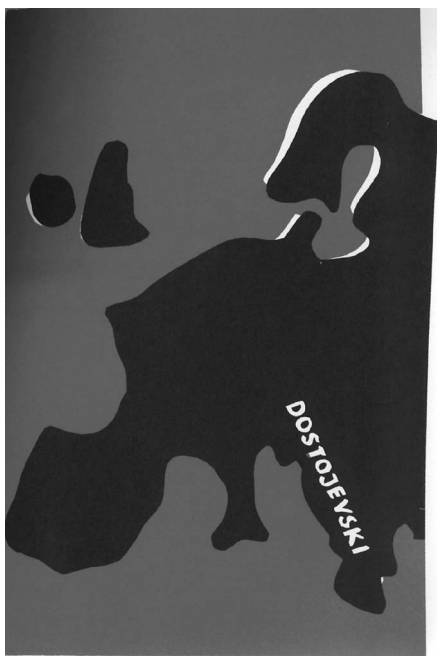

dvojbe je njegova kvaliteta, iako ona, kao i uvijek kod predstavljanja bilo čijeg opusa, varira. Taj proces ne treba, međutim, tumačiti kao približavanje onome protiv čega se ustalo, nego ponajprije kao slobodno prepuštanje mediju, kao dokumentaciju osobne istrage na striktnije likovnom planu. No paralelno sa slikarstvom, i u toj novijoj fazi, Martek se i dalje bavi drugim oblicima izraza. Doživljavajući ga ponajprije kao umjetnika/propagatora, rekao bih da je galerija samo jedna od njegovih stanica, a ne krajnja instanca. Titulacija "retrospektivna izložba" stoga je (možda) manjkava kategorija, u Martekovu slučaju. Možda bi "predstavljanje djelovanja" bilo pogodnije određenje. No, u tom bi slučaju brojni njegovi iskazi, akcije, performansi, dakle svjetonazor kao trajna okosnica toga djelovanja trebali biti prisutniji na izložbi (i u dijelu izložbe posvećenom 1980-ima i 1990-ima).

Istaknuo bih, za kraj, minijaturu iz 1996. pod naslovom *Crveni krevet*, kao rad koji doživljavam paradigmatskim za Martekov opus. U pitanju je krevet sačinjen od crvena papira kao plahte te komadića crvene tkanine u funkciji jastuka i pokrivača. U krevetu leže olovka i kist. Crvena je boja nedvosmislena preslika okružja u kojem se odvija njegov angažman. Simbolizira emocionalnost koja istodobno označava odnos prema intimi, kao i prema općenitosti: ljubavi i revoluciji. To je posteljina kreveta u kojem leže utjelovljenja njegovih umjetničkih medija: pjesme i slike. Njihovo postojanje u istom krevetu, njihov zagrljaj koji pretpostavljamo, urodit će plodom za koji bismo mogli reći da je Martekovo djelo. Spoj olovke i kista simbolizira spoj dviju vertikala između kojih se sve odvija, čije isprepletanje proizvodi i formu i senzibilitet, na najpovršnijoj, ali i na najsuptilnijoj razini. Činjenica da je taj rad nastao četvrt stoljeća nakon početka njegova autorskog postojanja sugerira zrelo podcrtavanje onoga što cijelo vrijeme jest. Sublimiranje opusa u jednu jedinu rečenicu.

To nije naslikana pjesma ili opjevana slika, nije bitno to što će kist ili olovka proizvesti, nego su oni – olovka i kist – ti koji su glavni akteri, to su *mama i tata*.

Emitirano u emisiji Triptih *III. programa Hrvatskoga radija.*

Kina i Tibet ili kako je "vuk pojeo magare"

Tomo Vinšćak

U listopadu 1950. godine kineska je vojska osvojila cijeli Tibet. Tada je savjest čovječanstva zatajila; svi su zatvorili oči pred kulturocidom i nasiljem nad Tibetancima te se ponašali po onoj narodnoj "vuk pojeo magare", i nikome ništa

Ono što se u proteklih mjesec dana događa na Tibetu nikoga na svijetu ne može ostaviti ravnodušnim. Nezadovoljni stanjem ljudskih sloboda u Tibetskoj Autonomnoj Regiji u sastavu Narodne Republike Kine, pobunili su se u prvome redu mladi redovnici koji žive u samostanima u Lhasi i drugdje na Tibetu. Tibetski budistički redovnici, a samo oni višega ranga imaju pravo nositi naziv *lame*, najobrazovaniji su stalež tibetskog društva.

Najveće zalihe pitke vode na svijetu

Prosvjedi su se događali na Tibetu i susjednim kineskim regijama gdje žive Tibetanci i Ujguri koji se jezično i vjerski razlikuju od Kineza iz Han naroda. Budući da se u kolovozu 2008. godine u Kini održavaju Olimpijske igre, vjerovali su da je to dobra prilika da se oči javnosti usmjere na ugrožena ljudska prava u Kini a naročito na Tibetu. Osim Olimpijade, Kina će u srpnju 2008. godine biti domaćin Svjetskog kongresa Unije antropoloških i etnoloških znanosti. Tada će se u gradu Kunmingu, u pokrajini Yunan, okupiti oko 3000 antropologa i etnologa iz cijeloga svijeta kako bi pokušali dati odgovore na probleme koje tište moderni svijet. Govorit će se o održivom razvoju, kulturnoj raznolikosti, humanizmu i antropologiji kao znanosti 21. stoljeća. Vjerojatno će se i s tog Kongresa uputiti poruka potpore tibetskom narodu.

Da bi se cjelovito sagledala današnja situacija na Tibetu potrebno ju je promotriti s kulturnopovijesnog, političkog, gospodarskog i geostrateškog aspekta. Tibetska visoravan koja se nalazi u Transhimalaji zauzima četvrtinu današnje kineske države. Nalazi se na 3500 do 4500 m nadmorske visine. Pustinjskog je i polupustinjskog karaktera, ali obiluje najvećim zalihama pitke vode na svijetu. Osim vodom to je područje bogato mineralnim ležištima te solju koja se vadi iz slanih jezera. U pustinji Chang Tang na sjeverozapadu Tibeta pronađene su velike zalihe nafte i zemnoga plina. To je najrjeđe nastanjeno područje zemaljske kugle.

Tibetanci jezično spadaju u tibetsko-burmansku jezičnu skupinu a po tjelesnom su ustroju slični Mongolima. Imaju bogat folklor i tradicijsku kulturu koja se stoljećima prenosila s koljena na koljeno sve do današnjih dana, kada je naglo ugrožena "tekovinama" strane kulture. Upravo se u tibetskom jeziku, religiji, kulturi, običajima i obredima čuva etnički i nacionalni identitet Tibetanaca, a taj proživljava teške dane. Tibetska je prošlost bogata i slavna, sadašnjost tegobna i bolna a budućnost neizvjesna.

Šutnja velikih sila

Kinezi polažu pravo na Tibet pozivajući se na 641. godinu kada se kineska princeza Wen Cheng udala za tibetskog kralja Songzen Gampa, koji je za drugu ženu uzeo i nepalsku princezu. Poznat je ponajprije po tome što je ujedinio sva tibetska plemena. Kineska je princeza Tibetancima donijela proizvodnju svile, papira i alkohola kao i knjige o medicini i tradicijskim obrtima. Tibet je prvi put postao dijelom Kine 1264. godine i od tada kineske vlasti nadziru lokalne službenike u Tibetu te postavljaju vojne postaje.

Prava kineska dominacija nad Tibetom počela je 1723. godine kada se mandžurska dinastija Qing, koja je vladala Kinom, odazvala pozivu Tibetanaca da im pomognu u borbi protiv Mongola. Uspostavljen je protektorijat; Peking je određivao vanjsku politiku i brinuo za obranu, ali se nije miješao u unutarnje odnose. Tibetanci su sačuvali svoj način života, tradicijsku kulturu i tibetski budizam. Takvo se stanje zadržalo do kraja dinastije Qing 1911. godine. Nakon pada te dinastije, tadašnji Dalaj-lama proglasio je nevažećim sve vazalske odnose s Kinom. Za Tibet se zanimala Velika Britanija i carska Rusija koja je željela uspostaviti protektorijat, ali u tome nisu uspjele ni Britanija ni Rusija. Tibet je bio nezavisan od 1911. do 1950. godine. Kineska je vojska počela ulaziti u Tibet u ožujku 1950. godine, te se polako kretala prema Lhasi. Zemljom je upravljao tada petnaestogodišnji Dalaj-lama. Tibet je pisao Ujedinjenim narodima s molbom da se zaustavi kineska agresija te zaštiti narod i kulturni spomenici, ali nitko od velikih sila nije reagirao. U listopadu 1950. godine kineska je vojska osvojila cijeli Tibet. Tada je zatajila savjest čovječanstva; svi su zatvorili oči pred kulturocidom i nasiljem nad Tibetancima te se ponašali po onoj narodnoj "vuk pojeo magare", i nikome ništa.

Sljedećih desetak godina trajao je otpor Tibetanaca kineskoj okupaciji. U otporu su prednjačili pripadnici etničke skupine Kham, popularno zvani Khampasi. Neki su se od njih, pod nadzorom CIA-e obučavali u Americi te ubacivali u Tibet da bi radili diverzije. Kada bi obavili posao, prebacivali su se preko himalajskih prijevoja u susjedni Nepal gdje su imali svoje logore. Tada su kineske vlasti naredile nepalskima da uhiti pobunjenike jer će u suprotnome to učiniti kineska vojska koja je bila spremna prijeći granicu s Nepalom. U to vrijeme mnogo je Tibetanca izbjeglo u susjedne zemlje, Nepal i Indiju, te u Ameriku i neke europske zemlje. Danas diljem svijeta živi oko dva milijuna Tibetanaca a u samom Tibetu ih ima oko tri milijuna. I sam Dalaj-lama morao je napustiti Tibet i azil potražiti u Indiji, što mu je ona omogućila i gdje boravi do današnjih dana.

Mladi Tibetanac okreće molitvene mlinove za sreću

Danas diljem svijeta živi oko dva milijuna Tibetanaca dok ih u samom Tibetu ima oko tri milijuna. I sam Dalaj-lama morao je napustiti Tibet i azil potražiti u Indiji, gdje boravi i danas

Velika, pusta zemlja

Zbog svoje izoliranosti i nedostupnosti, Tibet, na tibetskom Bod Yul, oduvijek je bio primamljivo odredište mnogim pustolovima, trgovcima, planinarima, misionarima, redovnicima i istraživačima prirodne, kulturne i duhovne baštine. Prvi su u Tibet još u 16. stoljeću krenuli misionari isusovci sa svrhom pokrštavanja i širenja evanđelja. Tibetanski su ih vladari kao i narod dobro primili, ali su poneki od njih i tragično skončali. Oni su zapadu prvi donijeli vjerodostojne podatke o životu ljudi s krova svijeta, njihovim običajima, obredima i religiji.

Na tibetskoj visoravni sela su smještena uz tokove rijeka koje su plavljenjem stvorile plodno tlo za uzgoj ječma, pšenice, graška, kukuruza, prosa, heljde, krumpira, uljane repice, riže, kikirikija, čaja, duhana. Za Tibetance njihova je zemlja sveta; rijeke, jezera, izvori, gore, kamenje, pašnjaci – ukratko, *sve je sveto*. I drveće je sveto jer ga ima vrlo malo pa u njemu borave božanstva.

Na ogromnoj tibetskoj visoravni živi vrlo malo ljudi a to su nomadi koji uzgajaju jakove, ovce, koze i konje. Na tim visinama, a riječ je o 3500 do 5000

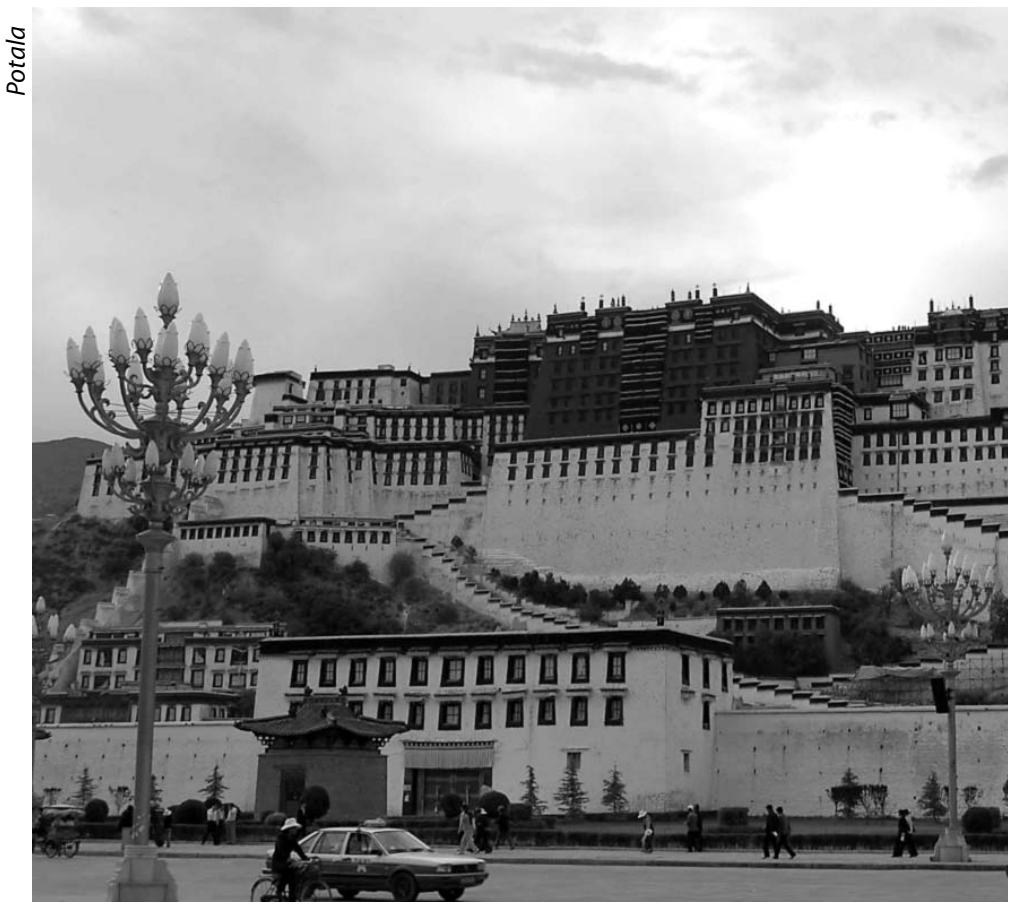
Potala

metara nad morem, životni su uvjeti, zbog pomanjkanja kisika za disanje, vrlo surovi i samo Tibetanci mogu ovdje opstati. Tibet je površinski 22 puta veći od Hrvatske i na tome području živi oko 2.8 milijuna stanovnika. Oni su se svojom kulturom i načinom života uspjeli prilagoditi tim visinama koje zapadnjacima predstavljaju velik problem i teško bismo tu preživjeli bez tekovina zapadne civilizacije. Ekstremni uvjeti života formirali su način života i poseban svjetonazor Tibetanaca. Oni su vrlo ponosan, miroljubiv i gostoljubiv narod, ali duboko u duši nose ponos slavnih ratnika, a tek ih je budizam svojim naukom, moralom i etikom pacificirao.

Tibetanci kao manjina

Glavni grad Tibeta od 7. stoljeća je Lhasa. Smještena je u dolini rijeke Yarlong na visini od 3700 m. Danas nalikuje na bilo koji kineski grad s gustim prometom i bezbrojnim trgovinama u kojima se prodaje sve i svašta. Tibetanci su u Lhasi postali manjina jer Kineza ima više od 50 posto, a stara se gradska jezgra ruši, da bi na njenom mjestu nicale velike, moderne zgrade. U Lhasi paralelno žive dva svijeta – jedan stari tibetski a drugi novi i tuđ kineski.

Tu se nalaze najsvetija mjesta tibetskog budizma; to su Potala – *zimski dvorac* Dalaj-lame i sklop hramova zvan Jokhang oko kojega vodi hodočasnički put – na tibetskom zvan *barkor*. U hramu Jokhang nalazi se i jedan od najljepših Budinih kipova ikada napravljenih, a zove se Jowo Sakyamuni.

Stotinjak kilometara zapadno od Lhase, visoko u brdima, nalazi se samostan Tsurpu, sjedište budističkoga lame Karmape. Nažalost, 6. siječnja 2000. godine, Karmapa je u velikoj tajnosti sa svojim vjeroučiteljem i dvojicom prijatelja preko Himalaje i Nepala ilegalno stigao u Indiju i pridružio se Dalaj-lami koji živi u Dharamsali. Tako je i posljednji duhovni vođa, kojega je priznao sam Dalaj-lama kao i službene kineske vlasti, napustio Tibet.

Vrhovni duhovni i svjetovni vođa Tibeta je *Dalaj-lama*, što znači *lama čije je znanje veliko kao ocean*. Titulu je dobio 1578. godine treći po redu vrhovni lama od mongolskog vladara Altan khana. Tu titulu nose dalje svi duhovni vođe Tibeta. Veliki Peti Dalaj-lama koji je vladao od 1617. do 1682. bio je znameniti političar i arhitekt koji je uspio ujediniti cijeli Tibet a najpoznatiji je po tome što je izgradio u to vrijeme najveću građevinu na svijetu, Potalu, smještenu na brežuljku Marpo Ri u Lhasi, a služila je kao zimska rezidencija svim ostalim dalaj-lamama. Danas je ova građevina svojevrsni muzej koji je jednim dijelom otvoren za domaće i strane posjetitelje. U njoj više ne boravi 14. Dalaj-lama koji je još davne 1959. – u vrijeme tzv. kulturne revolucije morao napustiti Tibet i potražiti utočište u Indiji.

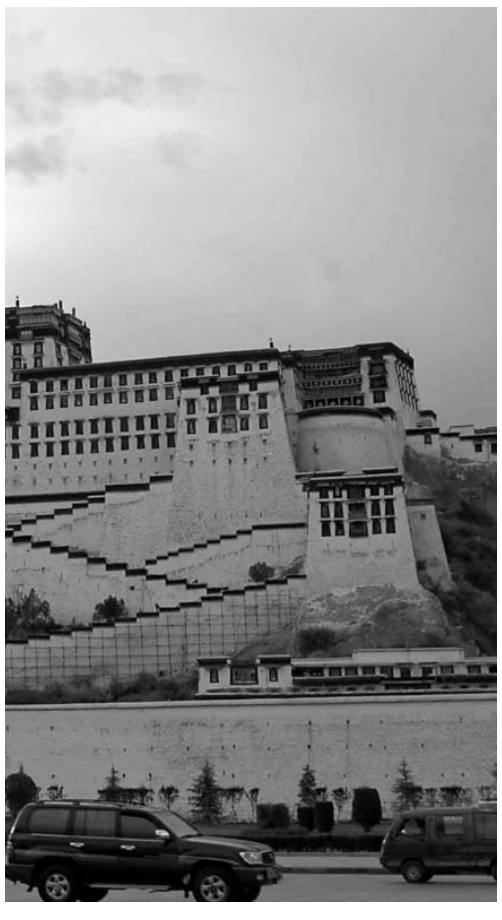

Politika nenasilja

Dalaj-lama nije samo najviši duhovni autoritet Tibeta, nego, prema tibetskoj tradiciji, manifestacija Chenreziga, bude sućuti, koji se s vremena na vrijeme reinkarnira da bi ljudima donio dobročinstva. Na tibetskom se zove Gyalva Rimpoche. Sadašnji Dalaj-lama Gyalwa Tenzin Gyatso četrnaesti je Dalaj-lama. Rođen je 6. srpnja 1935. godine u Taktseru, malome selu na sjeveroistoku Tibeta. U dobi od samo dvije godine njegov je prethodnik, trinaesti Dalaj-lama, u njemu prepoznao reinkarnaciju. Godine 1950., kada je Tibet sudjelovao u složenim pregovorima s Kinom, četrnaesti je Dalaj-lama, star petnaest godina, preuzeo potpunu političku moć i postao vođa države i vlade. Međutim, unatoč godinama pregovora, Kina nije poštovala autonomiju i vjersku slobodu Tibetanaca kako je to bilo utvrđeno prethodnim dogovorima. Nakon što su Kinezi preuzeli vlast nad Tibetom, Dalaj-lama je bio prisiljen pod okriljem noći emigrirati i potražiti politički azil u Indiji, a egzodus Tibetanaca i danas je stvarnost. Dalaj-lama i nekada u Tibetu i danasu Indiji poduzima sve kako bi postigao sporazum s Kinezima, a prava svoga naroda odlučio je braniti nenasiljem. Zbog te je svoje odluke 1989. godine dobio Nobelovu nagradu za mir. Uz svoje političke aktivnosti, Dalaj-lama putuje po cijelome svijetu i prenosi svoju poruku univerzalne odgovornosti kao oruđa života i prosperiteta cijeloga čovječanstva.

U današnjem svijetu, u kojemu se svakodnevno srećemo s pojavom gubitka moralnih, etičkih, duhovnih i tradicijskih vrednota, Dalaj-lama diljem svijeta širi poruke mira, razumijevanja i nade u bolje sutra za cijelo čovječanstvo. Cijelog svog života Dalaj-lama se trudio da dokine patnju. Na ovome svijetu previše je patnje: pate djeca koju zlostavljaju vlastiti roditelji, pate pojedinci jer ne mogu ostvariti svoje životne želje i ciljeve, pate cijeli narodi jer nisu slobodni, pate i životinje jer ih se nemilosrdno ugrožava i istrebljuje.

Budizam polazi od načela da je cijelo postojanje bol te nudi mogućnost za konačno i konkretno prevladavanje toga neprekidnoga niza patnji na koji se naposljetku svodi cijeli ljudski život. *Karma* jamči da se sve na svijetu događa u skladu s nepromjenjivim zakonom uzroka i posljedice. Ako nigdje u arhaičnom svijetu i ne nađemo tako jasnu formulu za shvaćanje "normalnosti" patnji kao što je ova o *karmi*, ipak posvuda susrećemo istu težnju da se boli i povijesnim događajima pripiše "normalno značenje".

Bile su potrebne velika mudrost i snaga Dalaj-lami da izabere nenasilni put borbe za slobodu. Takav vid borbe donio je u posljednje vrijeme i prve pozitivne pomake. No, ono što se u proteklih mjesec dana dogodilo na Tibetu nije išlo u prilog Tibetancima te je samo otežalo njihovu situaciju u nenasilnoj borbi za kulturnu i vjersku autonomiju. Bez pomoći šire svjetske zajednice teško će se naći rješenje za Tibet i Tibetance.

Odbrojavanje traje

Lovorka Kozole

9. rođendan Močvare, Močvara, Zagreb, od 14. do 22. travnja 2008.

Nakon što smo se već navikli na redovita iznimno zanimljiva događanja, kako vikendom, tako i preko tjedna, koja su organizirana u povodu proslave devetog rođendana Močvare, zapravo nas očekuje još veća doza koncerata, književnih i filmskih večeri u istom prostoru. Naime, proslava devetogodišnjice rada kluba obilježena je, nažalost, najavom njegovog zatvaranja, iako se mnogi nadaju da se to ipak neće dogoditi. No, voditelji kluba definitvno su odlučili da, kad je već situacija takva kakva jest, a znamo da se problemi s Gradom i ugovorom "vuku" već koju godinu, to će barem biti "uz prasak". I to velik, glasan i nezaboravan.

Nakon kultnih Einstürzende Neubauten, krajem istog tjedna očekuje nas koncert još jednog kultnog, ali domaćeg benda – Hladno pivo najavljeno je za petak, 18. travnja. Koncert je rasprodan već odavno, što, doduše nije nikakvo čudo ako se prisjetimo da su dečki iz Gajnica u prosincu rasprodali i Veliku dvoranu Doma sportova. Prihod s ovog koncerta namijenjen za humanitarne svrhe, odnosno, skuplja se lova za SOS dječje selo Hrvatska.

U nedjelju možete pogledati i poslušati, naravno, jedan od najvažnijih punk-reggae bendova s kraja prošlog i početka ovog stoljeća, Inner Terrestrials, kojeg čini skvoterski trio iz južnog Londona. Iako u dvanaest godina diskografske povijesti za sobom nisu ostavili puno – tek dva studijska i jedan live album, te nekoliko singlova – te iako posljednjih godina sve rjeđe nastupaju uživo, posebno izvan Engleske, pruža se prilika da i njih "doživimo uživo".

U utorak, 22. travnja, otvara se u Galeriji Močvara otvorenje Galerije Tutnplok. Kako bi podigli svoj izričaj na još višu razinu, članovi benda, s predvodnicima svoje generacije Umjetničke Akademije u Splitu, složili su se oko koncepta multimedijalne predstavke djela nastalih kao umjetnička reakcija na preslušane glazbene materijale u njihovoj demofazi. Naime, koncept Galerije Tutnplok prati izložba radova dvanaestorice splitskih umjetnika, dok je omot novog albuma TBF-a Galerija Tutnplok ujedno i njezin katalog. U želji da se proširi saznanje o mladim umjetnicima Splita, TBF planira s izložbom na turneju u dvanaest hrvatskih gradova. Riječ je o maketama, fotografijama, videu, skulpturama, slikama i instalacijama još neafirmiranih, talentiranih mladih splitskih snaga. U subotu, 26. travnja, održat će se i koncert TBF-a, i to u velikoj dvorani Tvornice Jedinstvo.

Ksenija Kordić

Moja je umjetnost moj najveći aktivizam

Suzana Marjanić

S multimedijalnom umjetnicom razgovaramo o njezinim performansima kao i o njezinu propitivanju istinitosti i vlastitosti svoje spolnosti u umjetnosti

Na prošlogodišnjim varaždinskim 7. Danima hrvatskoga performansa, održanih na temu* Igra u dvoje*, zajedno s Marijanom Crtalićem predstavila si performans* Zmija i Zelenko (fotomorfizacija traume)*, gdje ste pomoću vlastitih ponekad i intimnih fotografija iz nekoliko godina zajedničkoga života, a predočenih publici power point prezentacijom, ispričali vlastitu fotomorfizaciju traume, svakodnevice. Kako ste se odlučili na navedeno javno iskazivanje osobnih priča i jesi li u određenim trenucima osjećala nelagodu?

– Trebalo je osmisliti performans za dvoje, pa mi se ovo činilo najlogičnijim i najjednostavnijim rješenjem. Uobičajeno je da prijatelji gledaju naše fotografije na kompjuteru (nekad su se razgledavali fotoalbumi), i te fotografije postaju motivom za pričanje priča o ljudima i situacijama koje se na njima viđaju, pa sam pomislila zašto ne bismo cijeli taj proces prezentirali kroz performans, a najzanimljivije u tome mi je bilo što nismo bili fizički prisutni na pozornici HNK-a, nego samo naši glasovi i komentari. Dakle, umjetnik, iako je riječ o performansu, nije fizički, odnosno neposredno prisutan na stageu, nego samo putem medija. To je nešto što me beskrajno intrigira – odnos umjetnika i njegovog medija, tj. gdje počinje jedan, a prestaje drugi i obratno, a medij performansa, čini mi se, najbolje ilustrira taj problem.

Nelagodu nisam osjećala; naime, ranije smo razgovarali o tome koje ćemo fotografije pokazivati, iako nisam vidjela Marijanov, a on nije vidio moj odabir. Računala sam na to da će naši komentari biti daleko neposredniji, ako nam fotke budu iznenađujuće, tako da su mi komentari bili najveće iznenađenje...

Biblija, Kur'an i *Bhagavad-gîta*

Prvi performans* Samozapaljenje *izvela si 14. siječnja 2003. u zagrebačkoj "Močvari" u okviru kojega si ritualno palila* Bibliju, Kur'an *i* Bhagavad-gîtu*, od čijega si pepela, pomiješanoga s glinom oblikovala falusni simbol. Kako je publika reagirala na spomenuto samozapaljenje?

– Imam dojam da publika, kada ima priliku, dobro reagira na moje radove. Međutim, ta je publika prilično malobrojna. Spomenuti performans nije smio biti najavljen u programu Močvare zbog straha od reakcije grupa koje vole maltretirati posjetitelje tog kluba. Tako da je u programu pisalo samo da će biti održan performans, vrijeme te moje ime. Više-manje održan je u pomalo tajnovitim uvjetima. Na žalost, zbog nekolegijalnosti izgubila sam video snimku, pa su mi ostale samo fotografije kao dokumentacija rada. Moram priznati da sam tri godine šutjela o njemu i nisam ni pokušavala prezentirati taj rad kroz neke ozbiljnije umjetničke institucije, a zauzvrat sam imala osjećaj da se on nije ni dogodio. Na performans je došlo nekoliko novinara, ali ni jedan članak o njemu nije napisan, zbog direktive odgovornih osoba tih medija. Tako sam tom prilikom doživjela tri cenzure – institucionalnu, medijsku i od strane nekih kolega.

Prošle godine sam ga uspjela prezentirati na izložbi *Fetiš* u Galeriji Vladimir Nazor, pri čemu sam dala i nekoliko izjava za medije, što govori dosta o povećanju slobode govora u institucijama i medijima.

Eon Djeteta

Slažeš li se s mišljenjem Mirele Holy, što ga je iznijela u svojoj knjizi* Mitski aspekti ekofeminizma *(2007), o tome kako patrijarhalna kulturna adoracija pokazuje da je lako obožavati falus, a teško – vulvu?

– Na žalost, nisam imala priliku čitati tu knjigu, ali i s ovako izvađenom tvrdnjom iz konteksta, načelno se mogu složiti, i to u smislu da je obožavanje falusa imanentno patrijarhalnoj kulturi, samorazumljivo stanje stvari, njegov vrijednosni poredak.

Moje je mišljenje da smo na pragu novog milenija. U njemu će i falus i vulva (Otac i Majka) biti u drugom planu, a vladat će Dijete (bespolno). To se već počelo nagovještavati tijekom 20. stoljeća, pojavom demokracije, povećanjem ljudskih i seksualnih sloboda, interneta i sl. Doba Djeteta će biti nešto sasvim drugačije i od matrijarhata i od patrijarhata; za razliku od njih temeljit će se na trgovini i ekonomiji. Bit će znatno dinamičnije, ali i neodgovornije. To je, ukratko, neka moja filozofska vizija i analiza budućnosti.

Ovaj uvid je jako važan za moju umjetnost, jer neprestano propitujem istinitost i vlastitost svoje spolnosti. Velika sam štovateljica Wilhelma Reicha i mislim da je spolnost ključ zdravlja i slobode pojedinca – kao i rad. Upravo zbog toga promišljanje identiteta i eksperimentiranje njime smatram okosnicom svoga rada. Za mene je umjetnost laboratorij u kojemu imam apsolutnu slobodu i moć, i u kojemu mogu raditi nemoguće.

Moram priznati da sam tri godine šutjela o svom prvom performansu *Samozapaljenje*, u okviru kojega sam ritualno palila *Bibliju, Kur'an* i *Bhagavad-g˜tu*, a zauzvrat sam imala osjećaj da se taj perfomans nije ni dogodio, jer je bio višestruko cenzuriran

U performansu* Zmija i Zelenko (fotomorfizacija traume) *pridodala si kako si se performans* Samozapaljenje *bojala izvesti sama te si pritom zamolila dvojicu prijatelja da sudjeluju u performansu. Naime, oni su svaki s jedne strane, dok si radila na oblikovanju svetoga falusa, stajali pored tebe s upaljenom svijećom u ruci. Što su točno značile njihove energije u performansu i zbog čega nije sudjelovao i Marijan Crtalić?

– Netko mi je morao držati svijeću i zahvalna sam prijateljima koji su pristali na to i ohrabrili me sudjelovavši u tom ritualu i pokazavši koliko imaju povjerenja u mene. Simbolično sam ih nazvala Kurosima, jer su to stupovi u obliku muškaraca koji drže hram. Za takvo nešto bila je potrebna velika hrabrost i izdržljivost, jer je u procesu paljenja nastala ogromna količina dima od kojega je većina publike "plakala", a njih dvojica su bili izravno na udaru pepela i dima, i nisu se pokolebali.

Osim toga, "muška energija" mi je bila veoma bitna, s obzirom na to da sam se fokusirala baš na falus; to je za mene bio svojevrstan blagoslov. Mislim da ni jedan ritual ne može biti potpun ako u sebi simbolično ne sadrži sve sastojke makrokozmosa.

U prvom dijelu performansa, dok sam palila knjige, svijeće su držali ispred svojih falusa; to je simboliziralo pokretanje energije iz prve čakre, sirovu snagu i destruktivnost koju ona često nosi, ali i drastične promjene. U drugom dijelu performansa, kad pravim falus, oni dižu te svijeće na razinu srca, što ima značaj podizanja razine svijesti i svjetlosti u sferu emocija i ljudskosti, udaranje temelja daljim, još suptilnijim transformacijama materije.

Što se tiče pitanja koje se odnosi na Marijana, on je bio zadužen za fotografiranje.

Kako na nebu – tako i na zemlji

Među ostalim, poznato je da si bliska vedskoj, određenije, Hare Krišna duhovnosti (Međunarodno udruženje za svjesnost Krišne). Zbog čega si se u tom prvom performansu odlučila i na (samo)zapaljenje* Bhagavad-gîte*?

– Upravo zbog toga. Naime, zapalila sam knjige koje su mi bliske; drugačije ne bih mogla poistovjetiti svoje zapaljenje s njihovim. Tu je riječ o tri knjige i o tri različite priče. Jedna priča je o mojoj društvenoj uvjetovanosti (*Biblija*), kršćanstvu o kojemu mnogo znam, iako nisam pripadnica te vjere, već stjecajem okolnosti obrazovanja, rođenja na teritoriju koje pripada tom kulturnom krugu. Druga je priča o mojoj obiteljskoj uvjetovanosti

Samozapaljenje, 2003.

Iz ciklusa Frajeri, 2006.

(*Kur'an*), jer znatan dio moje obitelji pripada islamskoj vjeroispovijesti, tako da osjećam pripadnost i toj kulturi. Treća priča govori o mom vlastitom izboru religije (*Bhagavad-gîta*).

Zapalivši te tri knjige, pokušala sam steći odvojenost od tih ideja, nametnutih ovako ili onako, ali i prema osjećajima koji me uz njih vežu: prema *Bibliji* – negativni, prema *Kur'anu* – ravnodušni, a prema *Bhagavad-gîti* – pozitivni. Smatram da moje mjesto duhovnosti mora biti čisto od osjećanja naklonosti ili antagonizma, politike bilo koje vrste, a najzanimljivije mi je bilo napasti fizičke simbole, jer, kako se kaže u magijskim krugovima, kako na nebu – tako i na zemlji.

Kao fotografkinja radila si u časopisu* Karma*, časopisu koji je bio posvećen vedskoj duhovnosti. Kako si došla u doticaj s Hare Krišna duhovnošću i zanima me kakav je njihov status prema životinjama? Naime, ono što me je osobno odbijalo na njihovim predavanjima i javnim prezentacijama jest činjenica što životinjsku egzistenciju određuju kao manje vrijednu, nižu egzistenciju u koju se ljudska egzistencija može reinkarnirati, prema tom shvaćanju, u slučaju ako ne slijedi etičke standarde.

– U doticaj s vedskom filozofijom sam došla veoma rano, u osnovnoj školi. Oduvijek su me zanimale filozofija i religija, i imala sam previše pitanja na koja mi kršćanstvo i islam nisu mogli dati logične odgovore. Budući da sam osoba koja ne voli mistifikacije, dogme i nametnuta ograničenja, tražila sam dalje i tako naišla na knjige Šrila Bhaktivedante Svamija, koje su na mene djelovale više nego prosvjetljujuće. Otvorile su mi cijeli novi svijet vedske kulture i književnosti, koji mi se tada, kao i sada, učinio neiscrpnim izvorom inspiracije. Najviše me se dojmila činjenica da su u tom sistemu znanost, religija, filozofija i umjetnost neraskidivo povezani, a sami vedski spisi najčešće zabilježeni u obliku pitanja i odgovora, što znači da je ljubopitljiv učenik dobrodošao.

Osim toga, bila sam odlučna vegetarijanka i za mene je bilo nezamislivo smatrati životinje bićima podređenima čovjeku, a njihovo meso produktom koji opravdava njihovu egzistenciju. Tako da je vedska filozofija na mnoge načine bila rezonantna s mojim intuitivnim promišljanjima, pa sam joj intenzivno posvetila nekoliko godina svoga života.

Ali tvoje pitanje nije sasvim precizno postavljeno. Prema *Bhagavad-gîti*, "egzistencija" (duša) jednaka je i u čovjeku i životinji i biljci, a način na koji ona seli iz tijela u tijelo nije *neslijeđenje*, nego slijeđenje etičkih standarda primjerenih određenoj vrsti tijela, a vođenih određenom željom koju osoba (duša) odgaja. Tako da ako netko ima ljudsko tijelo, a ponaša se kao mačka, logično je da će u sljedećem životu dobiti tijelo primjerenije zadovoljenju svojih želja, a to je tijelo mačke.

Tvoje pitanje implicira da su u vedskoj filozofiji ljudski etički standardi jedini standardi koji postoje, ali vedska filozofija potpuno afirmativno govori i o drugim mogućnostima, i to ne samo o različitim etičkim standardima među vrstama nego i među ljudima. Da pojasnim primjerom vegetarijanstva – ne očekuje se da mačka bude vegetarijanac, kao što administrativna klasa ljudi također ne treba imati iste društvene obveze, kao npr. svećenička. Dok je za svećenike i intelektualce vegetarijanstvo obavezno, ratnicima se dozvoljava jedenje mesa.

Digitalna vještica

Performans* Zmija i Zelenko (fotomorfizacija traume*) zajedno si s Marijanom Crtalićem strukturirala kao pripovijedanje o zajedničkim scenama iz života u dvoje, a u čije ste narativne segmente uključili i priče o umjetnicima-prijateljima. Istina, pritom si u jednom trenutku postavila i pitanje o etičnosti izvedbene prakse s obzirom da ste prikazivali i fotografije svojih prijatelja/ica koji nisu znali da će iz fotografske svakodnevice svojom intimom biti uvučeni u javnu praksu performansa. Kod kojih si fotografija i komentara pretpostavila da bi navedeno javno prikazivanje moglo možda povrijediti intimu tvojih prijatelja/ica?

– Više se ne sjećam. Ali nije bilo nekih škakljivih fotografija. Postavila sam to pitanje više načelno jer se pojavljivanje nekih osoba nije moglo izbjeći – ako smo htjeli realistično prikazati situacije. Namjerno sam postavila to pitanje, upravo zbog etike koja se, čini mi se, rijetko promišlja na našoj umjetničkoj sceni, ili barem ne dovoljno dosljedno i ozbiljno.

Prošle godine imala si vrlo zapaženu izložbu* Avatar *za koju si kao prostor odabrala zagrebački eros shop Pigalle. Naime, u okviru navedene izložbe sebe si postavila u ulogu digitalne vještice, koja, naravno, ne proriče sudbinu, ali na vrlo sličan način kao vještica, tvoja "živa" slika, kako je to sročila Olga Majcen, "čita" misli posjetitelja i na njih odgovara, pokušavajući voditi smislenu konverzaciju. Kako si osmislila taj interaktivni softer?

– Namjera mi je bila da izložba bude održana u kabini u kojoj se inače gledaju porno filmovi, kakve možemo naći u jednom od zagrebačkih sex shopova. Međutim, vlasnik nije bio zainteresiran za suradnju, pa sam morala odustati od toga i improvizirati jednu sličnu situaciju u Eros shopu.

Sam je rad inspiriran TV referendumima na kojima se i na najsloženija društvena pitanja odgovara s "da" ili "ne", i čovjek je prisiljen svrstati se u neku od krajnjih opcija, što je potpuno apsurdno. Primijetila sam da i sama upadam u zamku referendumskoga pitanja, često uopće ne promišljajući o temi na odgovarajući način, jer cilj je odrediti se što brže i time, valjda, eliminirati i diskreditirati protivnu stranu. *Avatar* postavlja ta neka "škakljiva" pitanja, a odgovor "da" ili "ne" nosi promjenu njegovog raspoloženja i novo pitanje. Tako ide sve dok on ne predloži "ispitaniku" da ga uništi, ubije. Budući da se rad ne može vidjeti u potpunosti ako se ne odgovori na sva pitanja i sa "da" i sa "ne", ispitanik je na neki način prisiljen dati i neiskren odgovor. Time pokušavam ironizirati odnos prema autoritetu medija, dočarati način kojim nas manipulira.

Koliko si, odnosno jesi li u navedenom radu bila inspirirana Wicca pokretom i njegovom ekofeminističkom pozicijom koja, obnavljajući poganske rituale, vraća dostojanstvo kultovima Prirode?

– Nisam. Kao što sam već rekla, očekujem potpuno ustoličenje vladavine Djeteta, a za mene Wicca i kultovi Prirode imaju jako matrijarhalni background, dakle, atavistički. Mene ne zanima obnavljanje nečega, nego preobrazba stanja stvarnosti u nešto novo što nismo do sada iskusili. Naravno, moj je rad duboko prožet magijskim simbolima od kojih su neki prisutni i u Wicca praksi. Za mene je svaki od mojih radova svojevrstan ritual; cilj im je promjena svijesti. Wiccu i kultove Prirode doživljavam kao nužnu emancipaciju ženskoga principa prije potpunog uranjanja u eon Djeteta.

Izolacija i razumijevanje

Na koji si način za izložbu* Frajeri/Guys *(The Peforming Rights Library, Queen Mary University of London, London; Galerija HM, Zagreb, 2006) preuzimala obezglavljena tijela nagih muškaraca iz porno časopisa s kojima u digitalnoj tehnici radiš tjelesnu kombinatoriku vlastite glave ili pak torza, tvoreći tako svojevrsne kiborge kao iz SF-a ili mitskih predaja?

– Pa, evo, zanimljivo mi je bilo doživjeti sebe kao muškarca. Kako to učiniti nego slikom, vizualizacijom? Jungov animus je pojam s kojim se često srećem u literaturi i jako mi je intrigantan. Svaka se osoba sastoji i od ženskog i muškog dijela, a ja svoj muški dio silno želim sresti. Smatram da što bolje osvještavam taj muški (recimo, nesvjesni) dio, više vladam i svojim ženskim (svjesnim) principom.

U rad sam ubacila i priličnu količinu simbola, tako da budem sigurna da će slike biti učinkovite na podsvjesnoj i nadsvjesnoj razini.

S obzirom da pripadaš vrlo mladoj generaciji naših likovnih umjetnica/ica, zanima me koje bi performere/ice iz svoje generacije posebno izdvojila?

– Na žalost, u mojoj generaciji nema baš puno umjetnika koje zanima takav način izražavanja. Teško mi je naći ikoga tko bi dijelio sa mnom slične estetsko-filozofske interese. U svakom slučaju, izdvojila bih Ivu Kovač, talentiranu umjetnicu koja često propituje stvari iz feminističkoga aspekta, i to na vrlo jednostavan, iskren način, što mi se jako sviđa.

Jesi li imala problema, negativnih odnosa zbog svog vrlo upečatljivog i svakodnevnog performativnog gothic stila u likovnim krugovima?

– Još uvijek nisam sigurna mogu li to definirati kao "problem", međutim neka netrpeljivost jest evidentna. Mislim da ona kreće s osobne razine; ljudi u Hrvatskoj ne sreću često različitost – bilo rasnu, bilo kulturnu, ikakvu. Možda to nije nužno negativan stav, ali jest neka vrst zazora ili straha ili neugode, što onda postaje negativno jer mi ograničava pristup ljudima, komunikaciju i sl., tako da se osjećam izolirano. To stanje se popravlja s vremenom i nailazim na puno razumijevanja i podrške od strane umjetnika malo starije generacije, kao što su Vlasta Delimar i Pino Ivančić...

Ima stvari, naravno, koje su mi neshvatljive, npr. činjenica da još nikada nisam dobila priliku izlagati na Salonu mladih, Zagrebačkom salonu ili imati samostalnu izložbu u nekom od prostora HDLU-a, unatoč mom stalnom, višegodišnjem apliciranju i činjenici da su moji radovi prepoznati u javnosti.

Na svojoj web-stranici http://www.myspace.com/ksenija_kordic među ostalim istaknula si da ne podržavaš ubijanje i zlostavljanje životinja za hranu, odjeću, obuću, medicinska istraživanja itd. Dakle, s obzirom da si umjetnica i da vjeruješ u autonomiju umjetnosti, zanima me tvoj stav o korištenju (npr. slučaj albino zečice Albe Eduarda Kaca/ projekt GFP Bunny) pa i ubijanju životinja u svrhu umjetnosti.

– Ovo mi je veoma teško pitanje. Osobno ne bih nikada koristila živu životinju u svom radu. Jedini mogući sudionik mog rada bio bi netko ravnopravan meni, tj. netko tko je u stanju na sličan način sudjelovati u onome što se događa. Ali kad je riječ o umjetničkoj praksi drugih umjetnika, nisam sklona generalizaciji. Umjetnički rad jest individualan. Mislim da umjetnik ima pravo služiti se medijem kojim želi; u slučaju da je taj medij ilegalan, prvenstveno institucije trebaju snositi odgovornost, ali i umjetnik treba biti dovoljno informiran i spreman na određene posljedice.

Što se tiče etičke strane te priče, svaki rad treba analizirati posebno. Recimo, klanje purana u Pazinu 2000. godine u okviru performansa *Hister·i·ja tour mitt preselitev* umjetnika Pina Ivančića potpuno podržavam kao umjetničku akciju. A vidjela sam i puno umjetničkih instalacija koje su se bazirale na mučenju životinja, koje su mi bile degutantne i neprihvatljive, jer su bile, čini mi se, svrha same sebi i pokazivanju nečije bezosjećajnosti i neempatije prema životinjama, možda čak i sadističkom uživanju u njihovoj patnji.

Autorica si sjajne naslovnice za knjigu* Kako postati, biti i ostati vegetarijanac ili vegan? *Juliet Gellatley, točnije, njezinoga drugog hrvatskog izdanja koju je objavila udruga Prijatelji životinja. Na koji si način, osim navedenoga, posvećena radu udruge Prijatelji životinja?

– Autorica sam još jedne njihove naslovnice – za knjigu *Naša braća životinje* Edgara Kupfera-Koberwitza. Nastojim im pomoći u domeni svoje struke i, naročito, autorski. Jako mi je važno da sve što radim bude što je moguće autonomnije i profesionalnije, tako da se ne nalazim u prosvjedima, agitiranju i sl. Bitno mi je da pridonosim rješenju problema prava životinja, a Prijatelji životinja i njihove akcije nisu jedini način da se osoba aktivira. Moja je umjetnost moj najveći aktivizam.

Pijanke, uspavljivanja i budnice

Nataša Govedić

I dok *Pijana noć 1918.* vjeruje da je Krleža bio spomenička iznimka "građanske hrabrosti" koju su proždrle ine vojničke kuhinje, *Odmor od povijesti* sugerira da tik do kuhinje postoji spavaća soba u kojoj se može imaginirati "divlja" sloboda

Uz predstave *Pijana noć 1918.* u nezavisnoj produkciji Teatra Ulysses i režiji Lenke Udovički (gostovanje u zagrebačkom HNK) te *Odmor od povijesti* nezavisne skupine Bacači sjenki i redatelja Borisa Bakala (gostovanje u zagrebačkoj knjižnici Bogdan Ogrizović)

Krležino iskustvo domovine kao "pijane krčme" godine 2008. sigurno ne djeluje kao originalan kritički uvid. Naprotiv, ova je topika toliko isprana od stalnih povijesnih repeticija da od nje doista nemamo ništa novo za naučiti: ponavljanje političkog nasilja samo po sebi ne donosi ni promjene stavova o nasilju niti izmjene historijskih pogroma. No redateljica Lenka Udovički i adaptacijski tim u sastavu Tene Štivičić (dramaturginja) i Ive Štivičića (adaptacija i dramatizacija Krležina memoarskog teksta) kao da su zainteresirani upravo za višestoljetno "nepromijenjenu" pijanku lokalnih političkih elita, trosložno slovenskih, hrvatskih i srpskih, koje predstava *Pijana noć 1918.* želi prikazati u gotovo arhetipskom, "univerzalno istom" svjetlu.

Navodno traje i traje Krležino *Kraljevo* (također napisano 1918.), a *uvijek* su tu i neki žilavi natkonobari (u akrobatski spretnoj i sarkastično "sveznalačkoj" izvedbi Mladena Vasaryja), neki vatreni govori (gradonačelnika igra Krunoslav Klabučar) i neizbježni internacionalni savezi (Branislav Lečić nastupa u roli potpukovnika Simovića; Sven Medvešek igra potpukovnika Kvaternika); neke praznoglave ženice koje su spremne pljeskati pobjednicima, mahati zastavicama i koketno se smiješiti (bez milosti prema čoporu političkih navijačica igraju ih Linda Begonja, Nina Violić i Ksenija Marinković), baš kao što je tu i poneko nekorumpirano lice (ovdje Krleža u interpretaciji Sretena Mokrovića) koje "iz čista mira" odjednom javno poziva na odgovornost glavnog kriminalca pa ga sutradan onda privode u žandarmeriju na "informativni razgovor". Dodajte tome gomilu loše kavanske glazbe te dramaturgijski nemotiviranu, patetičnu, koliko i dikcijski nerazumljivu pjevačku afektaciju Josipe Lisac kao svojevrsne "balkanske suđenice" i dobit ćete kratki sadržaj prvog dijela *Pijane noći 1918. godine*, s time da je dokumentarno povijesno lice koje u drugom dijelu predstave diže glas protiv političke nepravde Miroslav Krleža "osobno". I to kao čovjek koji je u mladosti doista počinio nešto što sâm naziva "političkim samoubojstvom", premda se isti događaj može interpretirati i kao porođajna muka tadašnje Krležine ideologijske samosvojnosti.

"Vandalizam" kipa

Po ne znam koji put, mogućnost građanskog protesta izražena materijalom predstave Lenke Udovički svedena je na trivijalnu gestu slučajnog, koliko i *nervno uznemirenog* "kvarenja" političarskog apetita: ništa više od toga. Jer Krleža iz brijunske predstave svoju optužnicu dobacuje poput uličnog derana, preko punih tanjura i šampanjcem ispunjenih čaša, kao da je u pitanju strastveno, ali i dekoncentrirano buncanje, a ne promišljena odluka ili svjesna kritička strategija. U glumačkoj interpretaciji Sretena Mokrovića ovaj "ispad" ne djeluje čak ni očajnički, premda ima ljutitu intoniranost te *verbatim* slijedi opise Krleže kao relativno hladnog i suzdržanog čovjeka koji onda "odjednom" zariga vatru. No Mokrović izgovara Krležinu optužnicu kao da igra *tuđi*, strani tekst. Ili kao da s mukom pokreće muzejsku statuu čija je mramorna tromost prevelika za izazivanje žešće reakcije. Na sličan je način Mokrović postavio i lik pisca Trigorina u ZeKaeM-ovu *Galebu*: igrao ga je s istom sporošću kretnji, sa sličnim *škrlakom* u ruci, s istom smrknutom "zamišljenošću". Je li to, dakle, nekakav *prototip* pisca? Ne bih rekla. Pisci nisu kipovi. Pisci su živa bića. Evo kako ih je Krleža opisao 1918. godine: *Kako opisati jednog čovjeka? U nepreglednim bujicama temperamenta i karaktera u svakome čovjeku vri kao u grotlu vulkanskom. Svi mi hučimo kao gorski potoci, u svima nama ključa lava, svi smo mi još uvijek u vrućoj masi meteorita i sami usijana masa slijepe stvari. Ta slijepa masa u nama žari se, dimi se, puši, gasi i prelijeva. Čovjek se mijenja kao lik u oblacima. Njegova konstanta jeste da je dim, da je topla prikaza od oblaka, da putuje, da će se rasplinuti.* Problem Mokrovićeva igranja Krleže upravo je u glumačkom nedostatku ovih kipućih mijena: potenciranje suzdržanosti rezultira ulogom koja djeluje anestetizirano, akoprem i "uzvišeno" te mjestimično jetko. Tim više što je lik Mokrovićeva centralnog dramskog antagonista, pukovnika Vesovića, dodijeljen beogradskom glumcu Nebojši Glogovcu, u kome kipti svaki pojedini izvedbeni nerv.

Obračun hrvatske kulture i srpskog junaštva

I tako su na sceni doista "principi" na kojima su sazdane nacionalne predrasude: Krleža nastupa kao velestatična *hrvatska kultura*, a Vesović kao emocionalni vatromet *srpskog vojnika* (naravno da se kritici u doba ljetne premijere neusporedivo više dopao Glogovčev Vesović). No paradoks zbiljske povijesne situacije sastojao se u tome što je Miroslav Krleža u doslovnom smislu spajao navedene klišeje. Imao je neposredno iskustvo srpskog vojnika, a preživio je i optužnicu za austrijskog špijuna u srpskoj vojsci, da ne govorimo o tome da su ga opisivali i kao ekstremno emocionalnog čovjeka, što znači da upravo njegova osobna povijest poriče podjelu kakvu stvara sama predstava. Zato se vrijedi upitati zašto redateljica Lenka Udovički i adaptator predstave Ivo Štivičić promišljaju političko polje kao ispovijed o dvostrukoj nemoći javnih ličnosti: s jedne je strane uhapšeni Krleža, koji zapravo ne zna kome se obratiti kako bi procesuirao ratne i civilne zločine, a s druge je strane iskreno potreseni, ogorčeni, pa i zaplakani Vesović, koji se s Krležom *slaže* i koji ga je u poziciji uhapsiti jedino zato što smatra da vojnik ipak mora slušati naredbe, a ne svjedočiti o počinjenim nedjelima. Ovaj je dio brijunske predstave najzanimljiviji, jer u njemu izlazi na vidjelo da i Hrvati i Srbi odlično *znaju* o kojim se zločinima u balkanskoj kući ne govori, ali isto su tako stoljećima uigrani u etičkoj autocenzuri. Na ovom se mjestu predstava prekida, kao da dalje ne postoji mogućnost ni kazališne ni izvankazališne artikulacije.

Pisanje kao aktivizam u bespravnim državama

U stvarnosti je ta mogućnost za Krležu itekako postojala. Istaknimo neke činjenice koje predstava zaobilazi. Recimo da je iste te 1918. godine kojom se predstava deklarativno bavi Krleža pristupio Komunističkoj partiji (1939. je iz nje izbačen), zatim da njegovo spominjanje Lenjina u krčmarskom govoru nije slučajno, kao i da Krleža nakon 1918. godine nastavlja punom parom pisati o "velikoj političkoj laži", o tome da su nas "laži odgajale" i da je "sva naša povjesnica samo veliki zbor – laži". Moglo bi se stoga zaključiti da je Krleža pisao osobito *trijezne* i veoma budne tekstove koji se ne mogu usporediti s divljanjem "iracionalnog" na velikom balkanskom stolu, kao središnjem elementu scenografije *Pijane noći 1918.* (scenografiju potpisuje Zlatko Kauzlarić Atač). Stavljanje Miroslova Krleže kao lika u pat-poziciju optuženika i optužujućeg, bez perspektive njegova ozbiljnog i dugotrajnog dovođenja u pitanje nekolikih političkih spektakla laži, osobno smatram demagoškom gestom, jer je upravo u tom periodu tijekom i nakon Prvog svjetskog rata Krleža doista bio u stanju uzdrmati poredak – s time u vezi posebno preporučam studiju Suzane Marjanić: *Glasovi "Davnih dana": transgresije svjetova u Krležinim zapisima 1914-1921/22,* u izdanju Naklade MD (2004.). Prema svemu što znamo, to je vrijeme u kojem se Krleži činilo da "Velika kola" (svemira, povijesti) nisu ništa više od "trule diližanse", što samo po sebi predstavlja emancipatorski pogled.

Jer iz diližanse se može iskočiti na mnogo načina.

Iz "pijane noći" – nikako.

Ako postoji, *odmor od povijesti* manifestira se kao "dijeljenje sjećanja", odnosno kao izvedbeno inicirana refleksija o tragikomičnoj gurnutosti osoba u luđačke košulje političkih režima, o čemu je sasvim drugačije misliti pratimo li pir licemjerja za stolom HNK-ove pozornice ili ležimo u plavičastom svjetlu zamrle gradske knjižnice

Odmor od povijesti?

Posvetimo se sada jednom kolektivnom djelu koje (ponešto nejasno oko pojedinačnih autorskih nadležnosti, ali demokratski jednakovrijedno) potpisuju Boris Bakal, Katarina Peović, Jelena Lopatić, Marija Škaričić, Damir Klemenić, Bojan Navojec, Stanko Juzbašić, Martina Franić, Željko Zorica i Barbara Blasin. Riječ je trećem dijelu trilogije *Proces_grad*, čije smo etape ranije mogli pratiti kao Kafkin *Proces*, zatim kao metodološki vrlo zanimljivu predstavu pod nazivom *Ekspozicija* (sastavljenu od interakcije jednog po jednog gledatelja s ekipom od sedmero glumaca te igranu na prostoru i u blizini napuštene Tvornice Gorica), na kraju stigavši i do *Odmora od povijesti*, smještenog u zagrebačkoj knjižnici Bogdan Ogrizović. Posljednja od navedenih predstava označena je kao kronološki prva, odnosno čitav je ciklus postavljen kao retrospektiva ili putovanje prema prošlosti, a ne prema sadašnjosti. Boris Bakal, u *Odmoru od povijesti* potpisan kao konceptualni tvorac i redatelj čitavog imaginarnog putovanja, još jednom individualizira gledateljski ulaz u kazalište. Na samom početku, u polumraku knjižnice, dočekuje nas jedan od glumaca, predlaže nam da uzmemo jastuk u ruke i navučemo mu čistu jastučnicu, a zatim nas vodi do improviziranog ležaja. Gledatelji su pozvani prileći i odmoriti se uz zvukove dječjih bajki, glumci nam popravljaju dekice, neki od njih dopuzat će iz neočekivana smjera da nam ispričaju svoja sjećanja na djetinjstvo i posebno na period uspavljivanja, dok će drugi igrati "roditelje" koji tiho razgovaraju dok "djeca" (publika) oko njih "spava". Atmosfera je s jedne strane nalik na ratnu bolnicu, s mnogo bijelih paravana koji povezuju i dijele "sobe" s gledateljskim protagonistima, a s druge strane kao da smo u neobično snovitom brodu, čije se kabine nadimaju od bijelih jedara među kojima ležimo. Upravo je organizacija prostora jedan od

razloga zašto je za mene (a koliko sam čula i za još ponekog člana publike) čitavo ovo iskustvo djelovalo kao propadanje kroz vremensku rupu prema razdoblju djetinjstva, ne nužno sretnog, pri čemu je nježnost glumačkog ansambla u tom kontekstu djelovala osobito traumatično; kao da predstava iznova otvara, ali i iznova ispisuje tegobno iskustvo nekadašnjeg mukotrpnog nošenja s pragom noći. Za onu odraslu "djecu" koja uspavljivanje pamte kao obred lišen toplog roditeljskog prisustva, fokus izvođača na diskretnom uspostavljanju emocionalnog kontakta s publikom može djelovati kreativno uznemiravajuće. No glumcima, posebice Bojanu Navojcu i Jeleni Lopatić, valja priznati veliku kompetenciju u performativnom nadilaženju granice privatno/javno. Štoviše, u samoj sam predstavi stekla potpuno atipično iskustvo izmjenjivanja privatnog pamćenja s glumcem Bojanom Navojcem, što znači da se barijera koja dijeli izvođača od gledatelja na neki način rastopila, ustupivši mjesto novom i teatrološki teško odredivom prostoru sumišljenja, suosjećanja.

Nedovršene povijesti

Ipak, *Odmor od povijesti* nije se pokazao ni kao odmor od osobnih historijata, ni kao odmor od društvenih rituala "nadgledanja" gledatelja. Važan dio dramaturgije čine šumovi i sjene koje neprestano promiču pokraj "uspavane" publike, podsjećajući na prijeteće dimenzije dnevnog svijeta i njegovih hektičnih rituala. I razgovor Damira Klemenića s Marijom Škaričić, postavljenih u funkciju roditeljskog para predstave, također bijaše ispunjen svjedočanstvima o premorenosti, neraspoloženosti, generalnom gubitku motivacije za ekonomskom utrkom u koju smo gurnuti. Kao i u *Pijanoj noći 1918.*, jedno od naličja aktualnog nasilja povijesti predstavlja upravo alkohol, koji Marija Škaričić u Bakalovoj predstavi ispija kao neku vrstu zamjene za emocionalnu, ali i političku utjehu. Posebno zanimljiv dio *Odmora od povijesti* čini i završno Klemenićevo pripovijedanje koje do nas dopire iz slušalica spremljenih ispod kreveta, a u kojem nam glumac rezerviranim glasom priopćava kako bi vjerojatno izgledao svijet nakon njegove smrti. Ovaj govor ispunjen je brigom zbog nedovršenih poslova, kao da je centralna svijest odrasle osobe zapravo neka vrsta hipertrofirane odgovornosti, lišene i jakih emocija i stava da svrha naše kompletne aktivnosti možda *nije* u tome da dovršimo sve što smo započeli, da možda nije najvažnije da nemamo nikakvih dugova ni prema kome i da možda ne bismo trebali predstavljati "stub" o koji se mogu osloniti svi koji nas poznaju. Ako su Bojan Navojec i Jelena Lopatić komunicirali momente dječje neposrednosti u komunikaciji s gledateljem (Jelena Lopatić kroz osobitu verziju vlastite bajke o Snjeguljici; Bojan Navojec kroz sjećanje na vlastita djeda i njegov kodeks vrijednosti), Damir Klemenić donio je na scenu psihomasku odrasle nervoze i represije; njezin imperativ brutalne učinkovitosti, stalnog potiskivanja osjećaja, stalne zabrane kreativnog oduška ili ekscesa. Marija Škaričić bila je zadužena za alkoholni protest koji vodi prema nekontroliranim ispadima smijeha i plača, ali ne i prema samosvijesti Junakinje Svakodnevlja. Čitava glumačka ekipa pokrenula je veliki broj pitanja kojima se regularne kazališne predstave nikada ne uspijevaju približiti, vjerojatno zato što tkivo *Odmora od povijesti* prvenstveno čine osobna svjedočanstva, koja su tretirana kao svima potencijalno blisko skriptiranje *zajedničke* svijesti i podsvijesti. Ovaj dramaturgijski postupak, karakterističan za posljednje dvije Bakalove predstave, čini mi se označava jedno od najvitalnijih mjesta današnjeg teatra, u kojem se ne samo glumcu, nego i gledatelju u interakciji s glumcem, priznaje mogućnost izvedbenog sustvaralaštva.

Kutak kreveta

Ako postoji, *odmor od povijesti* manifestira se kao "dijeljenje sjećanja", odnosno kao izvedbeno inicirana refleksija o tragikomičnoj gurnutosti osoba u luđačke košulje političkih režima, o čemu je sasvim drugačije misliti pratimo li pir licemjerja za stolom HNK-ove pozornice ili ležimo u plavičastom svjetlu zamrle gradske knjižnice. Bakalov nas ansambl pita kad točno "strah od tame" i njezinih apstraktnih čudovišta zamjenjuje strah od previše jasnog dnevnog svjetla, od njegove novinske površnosti i konkretnih zločinačkih protagonista. Stvar je u tome da možemo, da *smijemo* biti i *previše budni* i previše osjetljivi: moje je mišljenje da nam Bakalova predstava daje dozvolu da imamo povjerenja u ta svoja uzrujana bdijenja, toliko različita od deklarativne "nedvosmislenosti" ili jednoznačne jave vojnih mašinerija. I dok *Pijana noć 1918.* vjeruje da je Krleža bio spomenička iznimka "građanske hrabrosti" koju su proždrle ine vojničke kuhinje, *Odmor od povijesti* sugerira da tik do kuhinje u pravilu postoji spavaća soba u kojoj se može imaginirati "divlja" sloboda. Možda je ta spavaća soba mjestimično i zatvor (o tome bismo mogli raspravljati, posebno s obzirom na Krležu), ali oči koje se krijese u tami nikad nisu tako nemoćne kao što su to pogledi spušteni pred "voždom" koji se iz zraka spušta na tlo HNK-ove pozornice. Mala povijest, hoću reći, uvijek iznova pobjeđuje veliku. Možemo to dokazati i na vlastitoj koži: način na koji se priklanjamo velikom strahu ili maloj hrabrosti može odlučiti o ishodu vremena kroz koje upravo prolazimo.

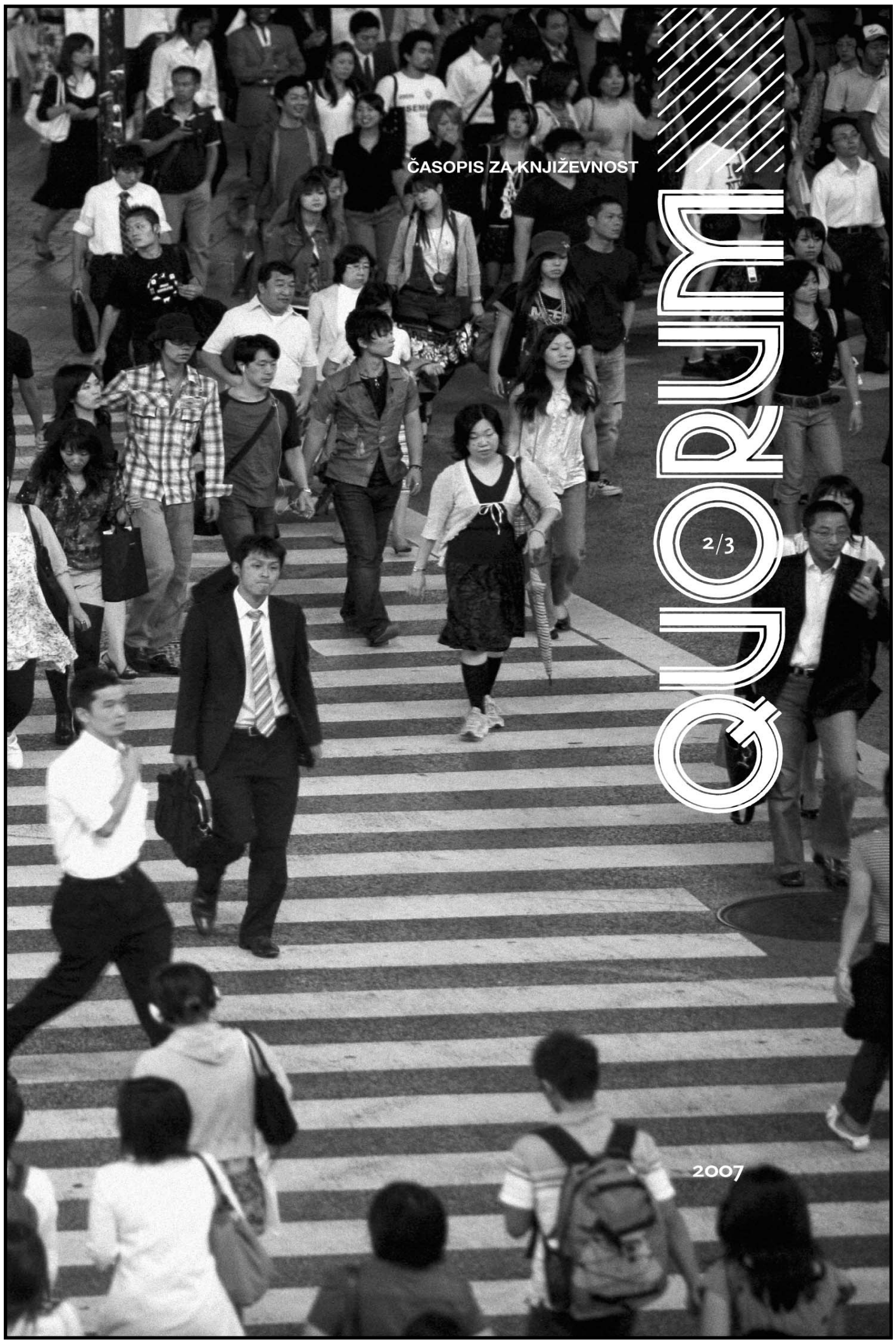

Kristali okrutnosti

Dora Golub

Potresna romaneskna fatamorgana koja briše granice između onoga čega smo svjesni i onoga što ne možemo kontrolirati. Svi protagonisti odreda su poluludi i izgubljeni unutar svojih iluzija, uspomena, sjećanja i vizija

Sibila Petlevski, *Moj Antonio Diavolo: francuska suita*; Fraktura, Zaprešić, 2007.

Postoji mišljenje kako je dobra i kvalitetna proza sastavljena od puno sitnih zasebnih dijelova koji su skupljani na sve strane i tada u posljednjem trenutku nevidljivom špagom svezani u zapetljan, ali harmoničan čvor obdaren specifičnom magijom kojom privlači manji ili veći krug čitatelja. Svi imamo svoja razlomljena iskustva koja nespretno kupimo negdje na svom putu, poput rasutih perlica ili slomljena ogledala što se jednog dana, kad–tad, mora stopiti u jedinstvo. Srećom, postoje ljudi koji imaju osobit dar upravo za prikupljanje takvih sićušnih, ali vrijednih fragmenata naizgled sive svakidašnjice i njihovo pretvaranje u umjetnost. Dakle, kao što je skladna kompozicija važna za cjelokupan dojam koji će ostaviti neka simfonija ili kao što je svaki detaljčić i pojedina mrljica možda presudna za ljepotu čitavog slikarskog platna, tako je u dobroj knjizi potrebno spojiti hrpicu detalja i udahnuti im život. Kao dobar primjer može poslužiti *Moj Antonio Diavolo*, najnoviji roman Sibile Petlevski koji, doduše, već ima svoju povijest s obzirom na to da je u prvoj verziji izišao 1996. pod naslovom *Francuska suita*. Njegova radnja sastoji se od šest dijelova u kojima se isprepleću sudbine i svjetovi ljudi iz različitih vremena, odnosno šest uvećanih sličica što svakako između redova ostavljaju mnogo prostora i zraka za bogatu impresiju.

Pretapanje stvarnosti i fantazije

Iako svaki od stavaka ove suite može sasvim uspješno egzistirati i sam za sebe, upravo poput nekog od plesova koji inače čine navedeno glazbeno djelo, oni istovremeno tvore savršenu kompozicijsku cjelinu. Pod rukom vješte skladateljice ti stavci postaju međusobno povezani gotovo neraskidivim nevidljivim sponama, tiho i neprimjetno se isprepletući jedan s drugim. Baš u onom trenutku kad čitatelj naivno pomisli da se, eto, odmaknuo od radnje onog prethodno pročitanog, zapljusnu ga poznati i prepoznatljivi motivi u maniri zastrašujućeg *déjà vua*. Kroz ritmove hipnotizirajućih i mjestimice pomalo makabričnih plesova provlače se likovi koji potpuno ignoriraju i zanemaruju godine na nemilosrdnoj lenti vremena. Poput radnje u nekoj Poevoj groteski što je naizgled ispala iz najbizarnije noćne more njihovo teturanje može prekinuti samo otkucavanje zastrašujućeg sata, koji je u slučaju *Diavola* pokvaren, izokrenut, ostavljen da visi bez kazaljki i sablasno odzvanja u prazno. U toj tmurnoj i istovremeno barokno raskošnoj dvorani izmiješala su se sva tri lica vremena. Prošlost, sadašnjost, budućnost – teško je odrediti, možda i zato što je suština cijele cirkuske predstave bezvremena.

Sudionici karnevala ispod svojih maski zapravo nose jedno te isto lice koje se, poput umjetnosti same, panično grči iz iscerena luđačkog smiješka u grimasu boli, straha i ludila. Na jednom mjestu susreću se glazba, likovna umjetnost i, naravno, književnost, tvoreći simbiozu iz koje izlazi biće koje ni u jednom trenu ne ždere jednu od svojih mnogobrojnih izraslih glava. Tako se ovdje na istom platnu nalaze i neki povijesni likovi poput Robert–Houdina ili Veronesea, zamućeni u istu kašu sa živim plodovima fikcije poput tajanstvenog pantomimičara, jazz glazbenika, francuskog slikara i tako unedogled. Prema tome, uzdati se u red i logičnost u ovom bi slučaju moglo biti pomalo uzaludno. Koliko god ih prividno racionalni moderni čovjek tražio, u konkretnom romanu neće naći zasebne odjeljke za stvarnost i fantaziju. Simbolika ih uspijeva povezati kao ljepilo, čineći splet bljeskova i asocijacija što zločesto udaraju u živac.

Kristalizacija na kraju

Moj Antonio Diavolo je nadrealistična slika iz podsvijesti, potresna fatamorgana koja briše granice između onoga čega smo svjesni i onoga što ne možemo kontrolirati. Njegovi protagonisti svi su odreda poluludi i izgubljeni unutar svojih iluzija, uspomena, sjećanja i vizija. Realni i posebno bolni aspekti cijele priče hrapavim i izmučenim glasom tiho pripovijedaju o ratu i općenito ljudskoj okrutnosti te svoj mogućoj tjeskobi koju ona donosi. Sva strahota stoljetne međusobne trke u naoružavanju, rasipnom prolijevanju krvi i odsijecanju/raznošenju ljudskih glava ne treba biti opisivana na sto razvučenih stranica; autorici nije potrebno puno riječi ili nataloženih ofucanih izraza da strese čitatelja. Kroz čitavu knjigu osjeća se jak morbidan miris smrti i prošlosti, vlažnog podrumskog vonja starih i zaboravljenih stvari

koje čuče u zakucima ljudskog mozga i samo ponekad bivaju otključani od najhrabrijih koji imaju muda balansirati na rubu ponora i dovoljno snage vratiti se s njega s pokojim ožiljkom.

Jednako kao što pred slikarskim umjetničkim djelom treba stajati neko vrijeme i proučavati ga dok se svi detalji sintetski ne stope u razumljivu cjelinu, ovaj roman ne treba uzimati naglo ili olako. *Diavolo* je san koji se miješa sa stvarnošću, omotan efektnim slikama, zanimljivim stilom i živopisnim usporedbama. Kad odsvira posljednji, sudbonosni stavak i katarza se primakne kraju, cijeli taj komplicirani splet isječaka iz noćnih mora postaje kristalno jasna slika, dok na pozornici ogoljela i zbunjena bleji ljudska krvoločnost. Međutim, upravo iz ovakvih djela što spajaju sva lica i naličja umjetnosti koja su često grozna, a uvijek prekrasna, možemo izvući smisao cijele proklete farse. Naposljetku, i sama stvoriteljica *Mog Antonia Diavola* zaključila je kako "treba gledati cjelinu, a ne detalj, pratiti sudbinu čovječanstva, a nikako sudbinu naroda i pojedinca, treba se znati zadovoljiti uzrokom, ne istraživati posljedicu".

Kad odsvira posljednji, sudbonosni stavak i katarza se primakne kraju, cijeli taj komplicirani splet isječaka iz noćnih mora postaje kristalno jasna slika, dok na pozornici ogoljela i zbunjena bleji ljudska krvoločnost. Međutim, upravo iz ovakvih djela što spajaju sva lica i naličja umjetnosti koja su često grozna, a uvijek prekrasna, možemo izvući smisao cijele proklete farse

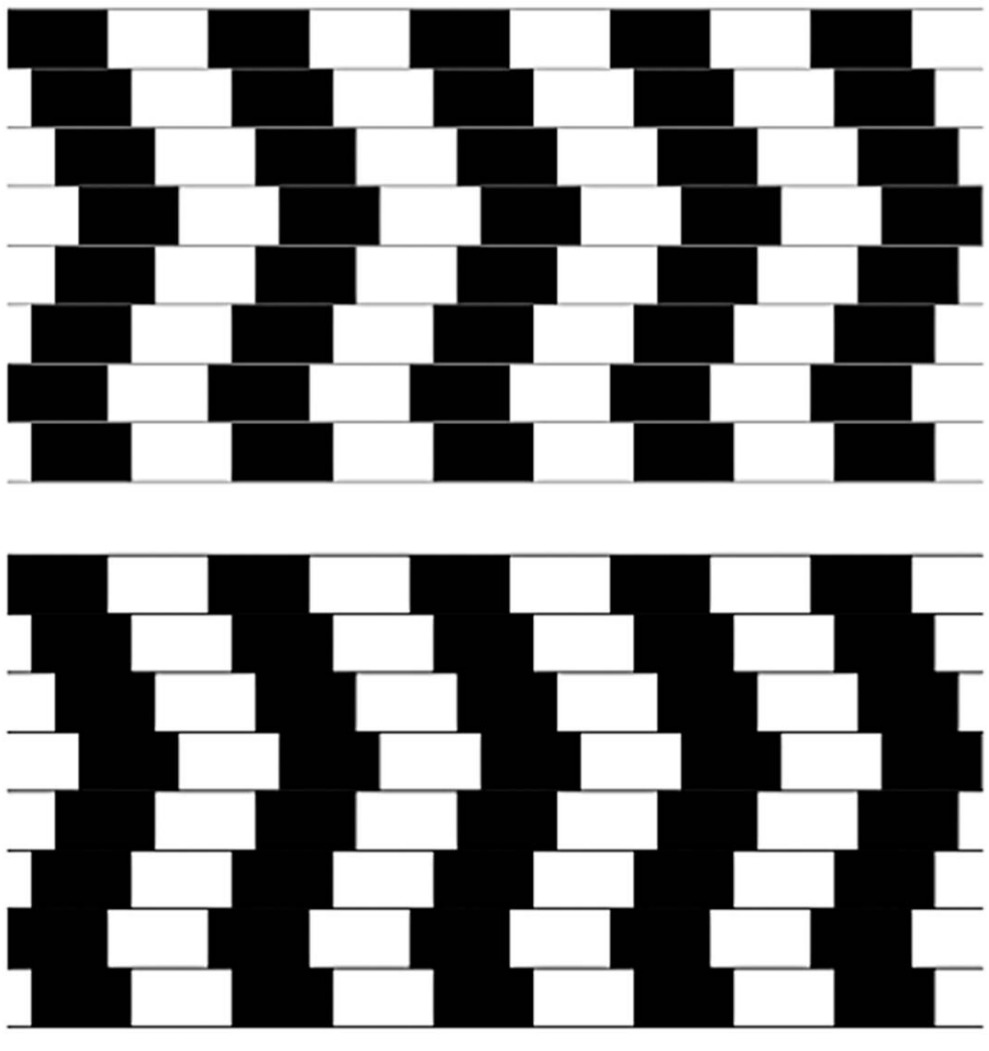

"iluzija"

Antimodernistička ezoterija za umjetnike

Dario Grgić

Guenonovo uvjerenje da ne govori u svoje, nego u ime tradicijskih istina dostupnih putem svetih spisa danas nam se može činiti opskurantističkim, i kao takvo će vjerojatno i biti doživljeno od takozvanih prosječnih intelektualaca. Oni natprosječni imali su (i mogli bi imati) o njemu nešto bolje mišljenje

Rene Guenon, *Kralj svijeta*, s francuskoga preveo Leon Kovačević; Fabula nova, Zagreb, 2007.

Početkom dvadesetog stoljeća bujale su ezoterički zasnovane organizacije. Svoje su utemeljenje imale u devetnaestom stoljeću, stoljeću Darwina, Marxa i Nietzschea, i bile su svojevrsni opozitiv evolucionističkim, socijalno-ekonomskim i estetskim teorijama tih znanstvenika i mislilaca. Istovremeno se događala razgradnja središnjeg lika kršćanstva Isusa Krista u radovima Brune Bauera i Johna Robinsona, čije su osnovne premise – Isus kao jedan u nizu solarnih božanstava – vrlo lako pronašle put do smještanja u brojne sljedbe od kojih je verojatno bila najpoznatija teozofska skupina okupljena oko učenja Helene Petrovne Blavatsky. Linija velikih naučavatelja išla je preko Krišne, Zaratustre, Buddhe, Pitagore do Krista. U tim se sinkretičkim naučavanjima što su ih vođe teozofske škole "primili" od himalajskih mudraca nastojalo oko čovjekova samorazvoja; ovaj obični svakodnevni život je larva iz koje se duhovnim naporom može razgoriti spiritualna iskra – o njoj, na koncu, govori i Platon u *Sedmom pismu* – a ikebana njihova nauka galimatijas je u koji su osnivači udrobili valjda sve što su uspjeli dohvatiti od tada iznimno ekspanzivnih istočnjačkih učenja: ideje karme, reinkarnacije, dharme, gurua i tome slične iskakale su gotovo sa svake stranice njihovih spisa. Bile su to godine, da navedemo i nešto pozitivno, kada je na Zapad dolazio Swami Vivekananda, a Jiddu Krishnamurti, koji se posve distancirao od nakana sljedbenički organiziranih skupina, bio zvijezda u usponu.

Oblici antimodernizma

Rene Guenon (1886. – 1905.) zarana je, još na studiju matematike, uronio u okultna i ezoterijska štiva, bio zakratko masonom i nakon jednog misterioznog (ili izmistificiranog?) susreta s nepoznatim Hindusom posve promijenio smjer svojih istraživanja okrenuvši se primordijalnoj tradiciji, odnosno nastojanju da "skupi raspršeno", misleći pritom na znanja tradicijskih naučavanja o čovjeku. Da bi jasnije opisao kontekst iz kojega piše, poslužio se slikom znanom iz istočnjačkih svetih spisa, te ovo posljednje vrijeme označio kao kali yugu, vrijeme u kojemu je najteže doći do relevantnih informacija o svijetu, vrijeme u kojemu je javni život posve zasjenio nekoć najpoželjniji autentični život. Slike kojima se Guenon služi naši su čitatelji mogli pronaći u radovima jednog od njegovih učenika (uvijek mu je adorirao kao svom Meštru), Bele Hamvasa, koji sličnim riječima opisuje taj svojevrsni početak kraja: između nas i boljih vremena je zastor koji jasno dijeli apokalipsu u kojoj se mi sada nalazimo od vremena kada je bitak bio dohvatljiv.

Domaći su čitatelji mogli prije nekoliko godina čitati izvrsnu studiju Zorana Kravara *Antimodernizam* gdje su popisane osnovne ideje nekolicine pisaca i esejista čiji je fokus bio usmjeren na prikazivanje ove civilizacije kao svojevrsne slijepe ulice iz koje su moguća dva puta: temeljito uništenje ili potpuni preobražaj života. Ta kombinacija najcrnjeg pesimizma i nade da je moguće izaći iz zatvora nije toliko antitetična kao što se čini na prvi pogled. Da bi se čovjek uopće našao u situaciji iz koje bi se mogao pomaknuti prema onome što Guenon naziva (a Hamvas ponavlja za njim) realizacijom, potrebna su asketska suzdržavanja i ogromna žeđ za učenjem, što je valjda jednako teško kao i vrijeme u kojemu živimo. Drugi je problem što je u današnje vrijeme posvemašnjeg zaleđivanja autentičnu misao moguće pronaći samo u larvastom obliku, u knjigama, gdje nikada nije rečeno sve, nego se tamo nalazi tek dio, fragment istrgnut iz cjeline.

Ta po Guenonu nesumnjiva činjenica razlog je zbog kojeg je on odbacio moderni um kao put spoznaje i na to kraljevsko mjesto inaugurirao intelektualnu intuiciju (koju ne treba brkati s, primjerice, Bergsonovom). Nasuprot znanosti kod njega se nalazi tradicija. Tradicija izriče istine na koje čovjek može stati s pouzdanjem, one imaju takozvani apsolutni status. Zadnjih petsto godina u povijesti čovječanstva obilježeno je konstantnom nizbrdicom; sve tehnološke inovacije omogućile su ovo veliko zasljepljivanje nebitnim; istinska se ljudskost nalazi negdje na periferiji, skrivena je u djelima odbačenih mistika i sanjara te, naravno, u prastarim spisima poput *Veda* ili *Tao Te Kinga* i jedna je od njenih osobenosti da uopće nema funkciju u vremenima posvemašnje funkcionalnosti. Antirelativizam Guenonova stava očituje se kroz nijekanje mogućnosti novuma istine; to je nemoguće, piše Guenon, jer istina nema nikakve veze s ljudskim izmišljajima, ona stoji nezavisno od njih i naše je da je upoznamo.

Gubitak središta

Iz tih nekoliko detalja može se osjetiti osnovni ton koji prevladava u Guenonovim spisima. Kravar u spomenutoj studiji skreće pozornost na promjenu terminologije koja se u međuvremenu dogodila; danas je Guenonov "duh"

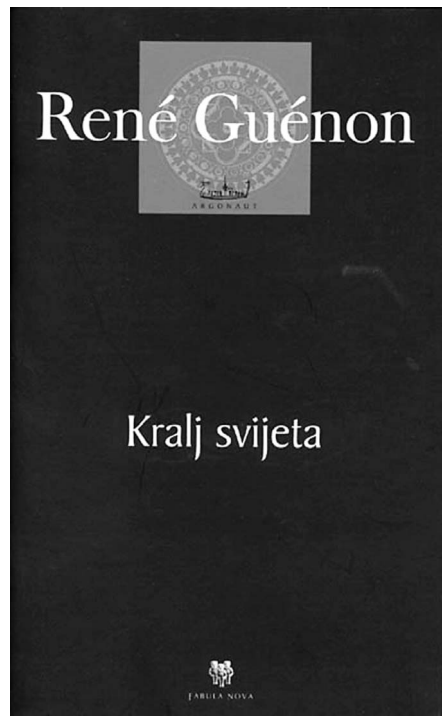

zamijenjen "epistemom" i "paradigmom" pa čak i "programom". Iako bi takvi izrazi vjerojatno izazvali posvemašnje Guenonovo sablažnjavanje jer svojom funkcionalnošću i iz nje proizlazećom uporabljivošću prije da asociraju na logor i tamnicu negoli na ašram u kojemu se tragaoci kao dupini brčkaju u oceanu istine, ne treba zanemariti manipulacijski i mobilizacijski kapacitet koji u sebi nose svi pokreti (ili, kako Kravar preciznije kaže, tendencije) zaklonjeni iza tvrdnje da posjeduju svu istinu. S time je u vezi uobičajeni prigovor što se tiče "iracionalnosti" kao jednog od elemenata djela svih antimodernista jer oni odbacuju većinu tekovina modernizma (do te mjere da ih Kravar nazivlje "protutendencionistima" kojima je osnovni pokretački motiv tendencija modernizma da uracionalizira sve segmenta života); sve je, naime, od prosvjetiteljske akcije pa do najnižih ekonomskih sfera sa strane većine spisatelja ovoga kruga (npr. Julius Evola, Ernst Jünger, Rudolf Pannwitz, Ferdinand Fried, Nikolaj Berdjajev ili Herman Keyserling) ocijenjeno kao irelevantno zbivanje s obzirom na potencijal ljudskog "duha" a "ozbiljnim" istraživačima ostaje zanimljivo kao folklorni dodatak trenutačnim apokaliptičnim vremenima jer se u bitnome smislu radi o stranputici bez obzira na strašne posljedice koje takvo iz-središtenje može imati: fizičar Werner Heisenberg tako piše o gubitku "središnje točke" kao faktu iz kojega će se izroditi jezovitije stvari od nuklearnih bombi. Bilo kako bilo, to po građansku modernu hiperkritički postavljeno obilježje antimodernizma jasno se može pratiti kod Guenona.

Pitanje njegova utjecaja na ostale misaone pripadnike istog intelektualnog sazviježđa vjerojatno ostaje otvoreno kao što je bilo i prije šezdesetak (i više) godina. Hamvas je sa žaljenjem konstatirao da ga ne čitaju upravo oni koji bi trebali (i u tom smislu posebno apostrofirao Keyserlinga), jer je Guenon, po njemu, najinformiraniji, najdublji i najkompetentniji u svojim analizama čovjekove i svjetske palosti. Čovjek se udaljio od istine, bio bi ubrzani i vrlo krokistički zaključak, a takvo se markiranje ne može izvesti bez posljedica. One su, opet, vidljive svakome iole senzibilnijeg oka kojemu se očituju u vidu modernog načina života što se sav događa na periferiji duha. S duhom u vezi, ovdje prije da se radi o "pneumi" (ili, kako je Berdjajev govorio, "pneumatologiji") nego o bilo kojem od opisno-funkcionalističkih termina poput spomenutih epistema ili paradigmi, koji odlično pokrivaju "duh vremena", a nikako čovjekov duh; Guenon je zainteresiran za unutrašnji razvoj; ezoterika, a ne egzoterika; nutrina, a ne vanjskost, ili, kako bi zapisao Berdjajev, "personalizam, a ne individualnost". Guenonovo uvjerenje da ne govori u svoje, nego u ime tradicijskih istina dostupnih putem svetih spisa danas nam se može činiti opskurantističkim, i kao takvo će vjerojatno i biti doživljeno od takozvanih prosječnih intelektualaca. Oni natprosječni imali su (i mogli bi imati) o njemu nešto bolje mišljenje. Andre Gide je zapisao kako bi mu, da se ranije sreo s Guenonovim djelom, cijeli život bio drugačije koncipiran, a Mircea Eliade ga je oštro odjeljivao od većine ezoterika koji su poharali planet u prošlom stoljeću; on je kod njega imao zasebno, vrlo visoko mjesto – Eliade je iznimno cijenio rad tog poliglota (Guenon je čitao na desetak jezika) iako se nije slagao s njegovim katastrofističkim slikama o budućnosti čovječanstva.

Povratak univerzalnim zakonima

Ovo nije ni uvod u Guenonovo opsežno djelo, prije da je uvod u uvod, ni prikaz knjige *Kralj svijeta*, ni podsjećanje na već pomalo mitske momente iz njegova života, poput npr. njegova prelaska na islam, nego skretanje pozornosti na rad jednog zanimljivog esejista čija su znanja i sinteze drevnih egipatskih, indijskih, kineskih, predsokratovskih i ranokršćanskih tekstova sva u svjetlu nastojanja da skine bezbroj religijskih košuljica u koje se čovječanstvo odijevalo tijekom povijesti ne bi li ispod toga ukazao na golo tijelo svima zajedničke tradicije čije danas usporeno disanje pokreće sva nastojanja, uključivši i ona po Guenonu periferna znanstvena. Guenon tvrdi da je iz univerzalnih zakona nemoguće istupiti, da smo se od njih dobrano odmakli, i da je to razlog što bismo ozbiljnom oku mogli izgledati kao karikature na vlastitu temu. Također vjeruje da je taj povratak moguć, da se moguće renormalizirati. Nikako ga ne treba brkati s New Agerima ili bilo kime tko nudi mapu s poprečnim putevima do spasa. Nije čak ni za ljubitelje gotske literature, koji bi se isprva, čitajući prve stranice s kojih fijuče vjetar koji obećava besmrtnost, mogli osjetiti kao da su stigli kući, a mrštiti bi se uz njegove spise mogli i komparatisti religija jer Guenon, iako hladan, nipošto nije ravnodušan prema temi. On je čudan, divlji vodič koji vrlo brzo krene jakom uzbrdicom iako mu je na leđima kompletna oprema, rječnici, tomovi knjiga, prava aleksandrijska biblioteka. To gotovo da i nije literatura za teoretičare, nego prije za umjetnike, gdje se, po mišljenju ultramodernoga francuskog filozofa Alaina Badioua, zapravo trenutačno filozofija i preselila.

Kad bih ja bila Vlado Bulić

Boris Postnikov

Iako je ne uvrštava među najzanimljivije nove mlade prozaike, ova zbirka priča otkriva talent autorice i njenu šarmantno škakljivu sklonost iščašenim likovima, uvrnutim situacijama, nesvakodnevnom i svježem humoru, koje ona rado umeće u kontekst svakodnevne događajnosti niskog intenziteta

Marijana Ogresta, *Koliko košta gram*; Algoritam, Zagreb, 2007.

Jedini poznati prozac koji ne smiruje, nego situaciju čini napetijom, jest onaj književni, sa stranica *Vijenca.* Njih je, naime, Kruno Lokotar, osvjedočeni zagovaratelj što frekventnijeg razdrmavanja ustaljenih odnosa i okolnosti domaće scene nekim novim autorskim glasovima i strujanjima, otvorio tijekom cijele godine piscima mlađim od 35 godina. Pobjednik – odnosno, kako ćešće biva, pobjednica – književnog natječaja za kratku prozu nazvanog Prozac dobiva potom priliku u roku od godinu dana ukoričiti kratke priče pod njegovom supervizijom. Uloživši vlastiti urednički autoritet, institucionalno zaleđe Matičina tiskanoga glasnika, ali i moć izdavačke kuće u kojoj djeluje – ranije je to bio AGM, sada je još i snažniji Algoritam – Lokotar je vrlo dobro pripremio zamku za neka nova značajna lica hrvatske književnosti. Pretprošle godine u nju se zaplela zanimljiva lovina: premijerna knjiga priča pjesnikinje Olje Savičević Ivančević *Nasmijati psa*, koja je, premda neujednačena, ispunjena vrludanjima i lišena pečata jasne i zaokružene autorske poetike, u kraćem razdoblju nakon objavljivanja sasvim zasluženo postala jednim od komentiranijih i hvaljenijih naslova. Ta je knjižica, tako, postavila ljestvicu očekivanja pred idućeg laureata Prozaca prilično visoko.

Ne uvijek uspjela zaigranost

Zalet je uzela dubrovačka književna debitantica Marijana Ogresta, pobjednica natječaja za 2006. godinu, objavila knjigu od dvanaest priča pod naslovom *Koliko košta gram* i – podbacila. U redu, možda i nije pravedno mjeriti njezin domet kriterijima prethodnice s kojom je veže tek zajednički nazivnik natječaja koji su osvojile, ali Ogresti kao da vrag ne da mira, pa, tek što je zakoračila na scenu, sama priziva usporedbe s uspješnijim piscima svoje generacije, onima rođenima sredinom i krajem sedamdesetih. Tako u priči *Martin u oblacima* pripovjedačica čita roman *Putovanje u srce hrvatskog sna* Vlade Bulića, najrazvikanijeg među mlađim hrvatskim piscima, i zdvaja jer je ovaj već obradio najzanimljivije generacijske teme. On pritom i piše bolje nego što ona vjeruje da bi ikada mogla, pa stoga razmišlja da nazove "tog Lokotara" i kaže mu kako odustaje od dogovorenog pisanja i objavljivanja knjige priča. Ogresta nije pogriješila što taj poziv nikada nije obavila, ali – treba priznati – nije pogriješila ni u usporedbi Bulićeva i svog pisanja. Pa iako je ne uvrštava među najzanimljivije nove mlade prozaike, knjiga *Koliko košta gram* otkriva talent i šarmantno škakljivu sklonost iščašenim likovima, uvrnutim situacijama, nesvakodnevnom i svježem humoru, koje Ogresta rado umeće u kontekst svakodnevne događajnosti niskog intenziteta. Ta zaigranost proteže se i na organizaciju priče, pa autorica neprestano miješa i premeće vremenske razine, montira diskurse, poseže za auto i pseudocitatima, što nije baš svaki put svrsishodno, pa u nekoliko navrata zna opteretiti komunikativnost priča.

Zanimaju je prvenstveno ljudski odnosi; uglavnom oni ljubavni, ali često i obiteljski, pa i prijateljski. Zahvaća ih vrlo ekonomično, ne uvijek i sasvim elegantno niti bez pribjegavanja već viđenim toposima. Također, često poseže za motivima djetinjstva i ti su dijelovi među zanimljivijima u knjizi, a pamtljivi su i neki autobiografski pasaži.

Nedvojbeno najslabije stranice Ogresta je ispisala u ljubavnim pričama, *Dubrovnik – Zagreb – Rijeka*, *Ne pričaj mi pred spavanje bajku* i *Trebalo bi ubijati prošlost*. Njima vlada stereotipna, pomalo adolescentska, idealizirana predodžba romantične ljubavi, pa iz nostalgičnog ozračja i patetičnog tona nema odmaka u humor karakterističan za ostale naslove, niti ima prostora za minucioznije istraživanje, a kamoli moguće ludičko subvertiranje općih mjesta ljubavnih odnosa. Nešto takvo autorica je pokušala u naslovnoj pripovijesti, uvodeći u intimu bračnog para, izjedenu rutinom i iscrpljenu svakodnevnim sukobima, lik susjedinog sina, dječaka s kojim supruga provodi sve slobodno vrijeme igrajući *Playstation*, pa zapostavljeni muž postaje ljubomoran na mališana. Premda razrađenija od prethodnih, ni ta mini-studija otuđenosti i kompliciranih pravila osamljivanja u dvoje ne iznosi ispod površine svakodnevnih rituala umornih bivših ljubavnika nešto što ne bi bilo već mnogo puta viđeno i napisano.

Lucidni trenuci nakon dosta "praznog hoda"

S druge strane, jedna od najboljih priča, *Grančica rascvale trešnje*, razvija se oko vrlo sličnih motiva intimnih odnosa moći i iracionalnih, sadomazohističkih opsesija i fascinacija, ali donosi pripovijest iz perspektive patuljka, zaluđenog prelijepom djevojkom koja ga neprestano emotivno mrcvari, u društvu i nasamo, koristeći svaku priliku kako bi ismijala njegovu tjelesnu različitost.

Jedna od najboljih priča, *Grančica rascvale trešnje*, razvija se oko motiva intimnih odnosa moći i iracionalnih, sadomazohističkih opsesija i fascinacija, ali donosi pripovijest iz perspektive patuljka, zaluđenog prelijepom djevojkom koja ga neprestano emotivno mrcvari, u društvu i nasamo, koristeći svaku priliku kako bi ismijala njegovu tjelesnu različitost

Takav autoričin odabir glavnog lika i pripovjedača unosi elemente začudnosti i radikalizira neravnopravnost dvoje ljudi nepovratno osuđenih jedno na drugo. Izbjegavajući klišeje i razigravajući crnohumorne situacije, Ogresta je napisala zabavnu, nepretencioznu, a vrlo upečatljivu priču.

Pretenciozniji je, ali jednako zabavan i također uspio, naslov *Puž, judo i Lacković*. Počinje kao pripovijest o neobičnom dječaku koji razgovara s puževima, piše pjesmice o gej-mravima, nesretno je zaljubljen u stariju učenicu i očajan jer mu je susjed rekao da mu penis više neće rasti zbog toga što je masturbirao. Te vrckave stranice daju naslutiti kako bi Ogresta, možda, uskoro mogla potpisati i neki inteligentan naslov dječje književnosti, ali se pri kraju, neočekivanim vremenskim skokom perspektiva mijenja i čitatelj upoznaje dječaka dvadesetak godina starijeg, u vrlo duhovitom i vješto izvedenom obratu.

U preostalim pričama dosta je neujednačenosti, i to je, uostalom, generalni dojam koji ostaje nakon sklapanja posljednje stranice: lucidni trenuci bljesnu nakon dosta "praznog hoda", duhovite replike skrivaju se između banalnih opservacija...

Izvanredan su primjer, svaka na svoj način, priče *Kako je Mojsije rastvorio Stradun* i *Papakid*. Prva popunjava stranice redanjem malih svakodnevnih, uobičajenih i, zapravo, nezanimljivih zgoda i razgovora dvojice dubrovačkih poznanika, da bi, posve neočekivano, nagradila naizgled uzaludnu strpljivost čitatelja poantiranjem žovijalnom, visprenom doskočicom. *Papakid* je suprotnost: to je intrigantno pripremljena priča o srednjoškolskoj profesorici hrvatskog jezika koja nakon dvadeset i dvije godine dobiva otkaz stoga što je učenicima nižih razreda zadala sastavak na temu *Kada bih ja bio Papa*, a potom te radove izvjesila na školskom panou. Umetnuti su duhoviti učenički sastavi, osnovna je situacija dobro postavljena, ali se potom naracija razočaravajuće rasplinjuje u banalnoj poanti, kao da je pripovjedačici ponestalo daha pri samom kraju. *Koliko košta gram* obiluje takvim i sličnim propustima, ali ne treba biti pretjerano benevolentan da bi se u amplitudama Ogrestinih pripovjednih pokušaja prepoznalo sasvim dovoljno potencijala za postupnu izgradnju promišljenije, koherentnije i osobenije autorske pozicije.

U međuvremenu, vrijednost njene prve zbirke mjerit će se uglavnom obećanjima koja je dala, a bilo bi, naposlijetku, nepravedno ne spomenuti i crteže mlade Dunje Janković kojima je ilustrirana. Janković je, inače, članica agilne autorske strip-grupe Komikaze, a ilustrirala je i spominjanu knjigu Olje Savičević Ivančević. Njezini radovi ovdje rjeđe ostaju na razini doslovnog prikaza opisanih situacija, a češće funkcioniraju kao autorski promišljena, odvažna vizualna istraživanja tema otvorenih Ogrestinim pričama.

Protiv struje

Bojan Krištofić

Braća Hernandez drugi put: kontrakultura uzvraća udarac

Jaime Hernandez, *Ljubav i rakete 2 – Mehaničarka Maggie*, preveli Tatjana Jambrišak i Neven Balenović, Naklada Fibra, Zagreb, 2007.

Nakon objave prvog albuma izabranih stripova iz magazina *Love & Rockets* braće Hernandez, koje potpisuje stariji brat Gilbert, Fibra je u drugom albumu domaćoj publici predstavila mlađeg brata Jaimea i njegov udarni serijal *Mechanics* (*Mehaničari* ili *Mehaničarke*), koji kasnije mijenja naziv u *Locas* (*Ludače*). Promjena naziva serijala bila je uvjetovana promjenom njegova karaktera, s obzirom na to da je Jaime prošao sličan razvojni put kao i Gilbert: od stripova koji izražavaju prije svega ljubav prema stripu do stripova koji govore o ljubavi prema i među ljudima. Kako su braća odrastala zajedno, u djetinjstvu su čitala iste stripove i njihovi su uzori vrlo slični. Tako su i Jaimea u ranoj fazi stvaralaštva fascinirali superheroji, naivni znanstveno-fantastični zapleti, pomalo idealizirani likovi… Ukratko, sve ono što čini tradiciju američkog populističkog, eskapističkog stripa srednje struje. S druge strane, na Jaimea, kao i na Gilberta, utjecala je i jaka *underground* strip scena šezdesetih godina, povezana s hipi supkulturom, koja je sve vrijednosti američke države prisutne u komercijalnim stripovima, poput vjere u napredak, patriotizma i kapitalističke liberalne ekonomije oštro kritizirala i podvrgnula beskompromisnoj satiri.

Doza dokumentarnosti

Ranih osamdesetih godina uloga koju je u generaciji *underground* stripaša šezdesetih imao hipi pokret u generaciji braće Hernandez pripala je punk subkulturi, koja je tijekom cijelog desetljeća bila posebno jaka na zapadnoj obali SAD-a, gdje su najveći gradovi – Los Angeles i San Francisco – bili žarišne točke scene koja se iz njih širila prema unutrašnjosti države. Tu se rodio specifičan američki stil punka – hardcore punk, koji je osim posebnih glazbenih karakteristika imao i jasnu ideološku poziciju, suprotstavljenu dominantnoj ideji američkog sna, što ga je činilo bliskim hipi pokretu od dvadesetak godina ranije. Najvažnijim se smatrala sloboda pojedinca i njegova mogućnost da sam oblikuje vlastiti život, uz što manji utjecaj državnih institucija i standardnih kanala komunikacije, od novina do ostalih masovnih medija. Upravo je zato punk subkultura stvorila vlastiti oblik tiskovine – glazbene fanzine, koji su pisali o svemu što su komercijalni mediji ignorirali. Fanzine su često stvarali glazbenici sami ili njihovi prijatelji i izdavači. Takav je "uradi sam" način razmišljanja potaknuo braću Hernandez da sami objave i distribuiraju prve brojeve svog strip magazina.

Za razliku od Gilbertovih stripova, čiji likovi žive u jednom dosljednom, nama vrlo bliskom, ali ipak fiktivnom svijetu, Jaimeovi stripovi posjeduju određenu dokumentarnu kvalitetu, s obzirom na to da se u njima vjerno odražava duh kalifornijske punk scene ranih osamdesetih. Od samog početka Jaime svoje glavne likove – djevojke Maggie i Hopey – na početku serijala tek tinejdžerice, predstavlja kao drske, pustolovne pankerice, možda i u lezbijskom odnosu, koje žive zajedno u latinoameričkoj četvrti Los Angelesa Hoppers (Skakavci) i pohode koncerte hardcore bendova koji su doista krstarili Amerikom u to vrijeme, poput Black Flaga i Minor Threata. U ranim je stripovima (koji čine veći dio ovog albuma) Jaime i crtački i pripovjedno neobuzdan, stvarajući *hommage* svim stripovima koje je volio u djetinjstvu. Tako on zapošljava Maggie kao tzv. prosolarnu mehaničarku, a njezin svijet nastanjen je svemirskim letjelicama, dinosaurima, robotima, šašavim diktatorima latinoameričkih banana država, ocvalim superherojima, ali istodobno i njezinim prijateljicama i prijateljima, koji muku muče s ljubavnim i etičkim problemima. U energiji punka oni traže izlaz iz dominantne roditeljske kulture i emotivnu katarzu koja im se nigdje drugdje ne nudi. Međutim, Jaime će postupno svoje stripove očistiti od većine naivnih, djetinje privlačnih elemenata i fokus prebaciti isključivo na ljude i razvoj njihove životne sapunice, čime nimalo ne gubi na šarmu, a itekako dobiva na originalnosti i pamtljivosti. Disciplinirajući sebe kao pripovjedača, obuzdao se i kao crtač, i obrnuto. Nakon nekoliko epizoda serijal postaje urbana priča o životima mladih djevojaka u velikom gradu, koje su u potrazi za zabavom, poslom, ljubavi i, naravno, samima sobom. Kako su djevojke uglavnom pripadnice latinoameričke manjine, njihovo podrijetlo otvara u stripu brojne teme opstanka multikulturne zajednice i rasnih problema koji iz njezine strukture neizbježno proizlaze. Bitna je tema i nastojanje djevojaka da se uklope u zajednicu koja neće biti determinirana rasnim ili klasnim porijeklom, i tu punk supkultura dolazi kao idealna podloga na kojoj će se ispreplitati, zapetljavati i rasplitati međuljudski, prijateljski i ljubavni odnosi. Pri tome se svaka djevojka sa životom suočava svojom vlastitom, upečatljivom i emancipiranom osobnošću. Tu do izražaja dolazi izvanredna sposobnost Jaimea Hernandeza u portretiranju ženskih likova, dok muški likovi, koliko god mjestimice bitni bili, ostaju prolazni šetači u životima djevojaka, i konačno sporedni likovi.

Dinamičnost Jaimeova crteža temelji se na jakim kontrastima crnih i bijelih ploha koji su u izravnoj suprotnosti s mirnom, staloženom linijom. Prepoznatljiv fizički izgled svakog lika Jaime oblikuje minimalnim brojem poteza, i dok njegov crtež možda ne posjeduje vidljivu snagu u smislu pokreta i ekspresivnosti linije, upravo su spomenuti crno-bijeli kontrasti ono što ga čini uzbudljivim

Spontanost i intuicija

Jaimeov način pripovijedanja počiva prije svega na dijalogu kao glavnom verbalnom elementu, likovi govore bogatim jezikom punim poštapalica na španjolskom, čime se stvara jedan autentičan žargon i svaki pojedini lik dobiva na plastičnosti i uvjerljivosti. Čitatelj priču promatra iz trećeg lica što, kao i kod Gilberta, jača dojam neovisnosti i realnosti Jaimeova svijeta, u kojem priča slobodno teče i život se odvija i kad se s čitanjem prestane. Tu nema naglih narativnih skokova ili pripovjednih struktura koje bi narušile osnovni ritam priče. Sam Jaime kaže kako je scenarije svojih stripova rijetko pripremao unaprijed, već je imao određen pravac kojim je znao da se želi kretati, a kasnije su ga u pripovijedanju vodili interesi za pojedine narativne i likovne detalje i čista intuicija. Možda zbog toga njegovi stripovi imaju prepoznatljiv dojam spontanosti, gdje ni jedan rasplet nije konačan, nego se sapunica i dalje odmata i uvijek nalazi nove tokove priče, kako to u životu obično i jest.

Dinamičnost Jaimeova crteža temelji se na jakim kontrastima crnih i bijelih ploha koji su u izravnoj suprotnosti s mirnom, staloženom linijom. Prepoznatljiv fizički izgled svakog lika Jaime oblikuje s minimalnim brojem poteza, i dok njegov crtež možda ne posjeduje vidljivu snagu u smislu pokreta i ekspresivnosti linije, upravo su spomenuti crno-bijeli kontrasti ono što ga čini uzbudljivim, i iz igre tame i svjetla Jaime izvlači maksimum izražajnosti i privlačnosti, i naravno, dramatičnosti, što emotivne sukobe i lomove njegovih likova stavlja u odgovarajuće okruženje. Svojim je stilom vidljivo utjecao i na neke domaće autore, npr. Edvina Biukovića u srednjoj fazi stvaralaštva – serijal *Koko* u Modroj Lasti, i posebno Gorana Sudžuku – serijal *Svebor i Plamena*, također u Modroj Lasti, prema scenarijima Darka Macana, na kojeg je pri radu na tom serijalu Jaime očito utjecao i svojim pripovjedačkim darom. Očito je, dakle, da za razliku od hrvatskog strip izdavaštva, koje neprestano kaska za svjetskim standardima, domaći autori već odavno itekako prate bitne pomake u razvoju medija, prenoseći iskustva inozemnih suboraca u lokalne okvire, u primjerima poput spomenutih nimalo na štetu vlastite originalnosti, već lucidno i sa sviješću o domaćem kontekstu, uz nužnu dozu inovativnosti. z

Jasmina nestaje

Kruno Čudina

A koliki nisu osjetili nikad
Toplinu svog doma, nit živjeli ikad!
Charles Baudelaire, *Suton*

Rano je jutro, Jasmina je vidjela kada je svanulo. Otvorila je oči i odmah ustala iz kreveta, uvukla stopala u papuče uredno složene ispred kreveta i otišla u kuhinju. Pogledala je kratko prema zidnom satu i pristavila kavu. Uskoro je uspravno sjedila za stolom; obujmila je dlanom toplu šalicu i nepomičnog lica gledala kroz prozor dok nije nestalo tame iz zraka tamo vani. Nije vidjela ništa posebno, tek su se vrhovi drveća učinili drugačijima s pojavom svjetla. Jutro zna biti utješno kada se konačno ustali, neobjašnjivo domaće, a i onda vani na ulicama počnu kretanja, pojačaju se, može ih se osjetiti u kostima i mišićima, u sredini utrobe, nije to samo do zvukova koji dopiru izvana. Znala je Jasmina pomisliti kako bi i ona mogla biti dio tih kretanja kada bi ih bolje poznavala, no prestalo ju je biti briga s vremenom, mogla je i sanjati sva ta kretanja da je baš bilo potrebno. Popila je kavu, ne trudeći se predobro čuti zvukove izvana. Kvragu, nisu to bila njezina kretanja, nije bilo načina da ih postane dio. Ustala je od stola, popravila stolicu, odnijela šalicu do sudopera i oprala je, obrisala i stavila u ormarić. Zatim je otišla u kupaonicu. Umila se u hladnoj vodi, oprala zube, ne pogledavši se ni jednom u ogledalu. Nije se željela vidjeti, ionako je to njezino lice koščato ostajalo isto, nije se proljepšalo ni poružnilo, zaoblilo ili ispilo, ožiljci starenja nisu se pojavljivali, kamoli širili ili produbljivali, koža nije žutjela, nimalo se smežurala, a zelene oči se sigurno nisu od jučer zamutile, a kamoli promijenile boju. To nikako, oči ne mijenjaju boju, baš kao ni kosa, ne u Jasmine. Bila je sasvim svjesna da je iznimka u tom pogledu, činilo joj se kako ona jednostavno ne stari, ne fizički barem, slutila je da nešto nije u redu, no tu se nije dalo ništa učiniti. Nije se usuđivala nikoga priupitati primjećuje li ikakve promjene u njezinom izgledu, nekoga tko ju je poznavao dugo, tko bi mogao uočiti te promjene, nije željela da netko joj drag pomisli kako gubi razum, bulazni, bolesna je, skrenula od samoće ili nešto slično.

Svukla je spavaćicu i objesila je na kukicu na vratima sobe. Odjenuti se, svezati kosu u rep, pažljivo i uredno, naposljetku izgledati prijatno, oku ugodno i umirujuće, uzela si je vremena da tako i učini, i još malo da osjeti kako je sada ispod maslinastozelenog kostima od tvida sve na svojem mjestu, kako tanašno tijelo diše, ali je i dovoljno stisnuto odjećom da se osjeća čvrstim. Ti mišići i tvrde kosti: ništa još nije pucalo, krhalo se, zasigurno ni trunulo unutra u njoj, no nikad se ne može biti dovoljno siguran kod takvih stvari, nikad dovoljno oprezan, i druge ljude su iz vedra neba znale zadesiti slične tegobe, znala je kako je lako moguće da i kod nje jednog dana dođe do toga. Nije bila isuviše uvjerena da hoće, ne kod nje. Pomalo ju je to smetalo, no ona tu ništa nije mogla, jedino se vidjeti svakog dana u ogledalu, pogledati si u noge ili ruke ili prednji Izašla je na hodnik iz stana, mirna, znajući da izgleda pristojno, uredno, čisto, neupadljivo. Nije željela zakasniti, nikada nije nikamo kasnila, ne ona, a ponajmanje na subotnju kavu sa svojom polusestrom, mlađom od nje, dragom Ivonom, Ivonne, kako je ova voljela samu sebe nazivati, u trećem licu. Sada će tebi tvoja Ivonne nešto reći, Jasmina. I tako se lijepo Ivonne zahvalila, okrenula i izašla iz dućana. Htjela je posramiti Ivonne, ta kurvica mala balava... arogantna... Ivona, pizda, uvijek je kasnila, dopuštala si je dobrano kasniti, prigrlila je tu ležernost, mogla je, na nju se uvijek čekalo. Zato što je imala puna usta, oduvijek, puna pravih, ispraznih, žustrih riječi, a ni bijelih, lijepih zubiju joj nije nedostajalo. Nije ni Jasmini, no njezine su riječi često ostajale iza zubiju. Još je ubrzala silazeći niz stepenice, klizila je glatkim kamenom, uskoro ga uopće više ne dodirujući nogama. Svaka čast Ivoni i sličnima, ali njoj bi to ipak bilo malo previše - zakasniti. S vremenom treba oprezno, niti sebi niti ikom drugom dati do znanja da ga gubiš, ne koristiš dobro, ne organiziraš. Svima bi to onda značilo da ga gubiš svojevoljno, usudili bi se pomisliti i sa zadovoljstvom otuđili bi te, prezreli, označili smetnjom koja unosi nemir u njihov red. To ne bi bilo dobro, uzburkalo bi duhove u susjedstvu, uznemirilo i nedavno umrle, znala je to Jasmina, nije joj to trebalo, nikako. Nikoga nije srela klizeći prema dnu zgrade, nikoga na izlazu, nikoga nije bilo na ulici ispred; pomalo je, prirodno, žalila zbog toga, mogli su je vidjeti, njezinu predanost i točnost, vidjeti kako je okupirana odlaskom, kako troši vrijeme pravilno, kao i svake subote ujutro, korisno ga troši, da održi vezu s rodom, a znali su dobro s kim se uvijek odlazi naći.

Uostalom, tako to biva u susjedstvima, mnogo toga se zna, mnogo ispriča i pročuje, ljudi mnogo razmišljaju jedni o drugima i kroz te misli se onda u svima rađa određeni osjećaj pripadnosti od kojeg se nije preporučljivo odmicati, koji nije pametno nijekati jer puno znači ljudima dobre vjere, vedrog duha koji teži grupirati se, kako bi mu netko čuvao leđa u slučaju da ikad posumnja u izvor svoje vedrine. Jasmina se nije dala smesti, nije predugo razmišljala o propuštenoj prilici odavanja dojma kako je kod nje sve na mjestu, znala je da će kavana biti prepuna ljudi. Mnogi svrate tamo na jutarnju kavicu popraćenu oštrim kratkim pićencem, ispoljiti jutarnju, svježu bistrinu u glavama, izblebetati svu silinu događaja nakupljenih u njima tijekom praćenja vijesti na televiziji prethodne večeri. Uh, ljekovito je, uzbudljivo podijeliti te aktualnosti s prijateljima. Uz oštre mirise kratkih pića i opojnih parfema, utopiti se među tijelima čiji rijetki otkriveni dijelovi, poput lica, blistaju, sjaje se od laganog znojenja, lagane muke; uz zadahe iz pospanih usta koja se prisilno, grčevito, širom otvaraju, zbore, poviknu tu i tamo; uz zvukove dima koji se naprasno ispuhuje iz tih istih, jednih, kao jednih, usta; uz zvukove tvrdih cipela, povlačenje đonova prašnim podom, to pak onih mekih cipela; pišti, cvrči, lijeva se, pljusne kap - dvije neke obojene tekućine, koja suza, pokoji mlaz iz pozadine, iz stražnjeg dijela kavane, u školjku, i čuje se to uvijek, dio je zvučne slike prisutnih. Jasmina sve to voli čuti, plivati u tome, kavana subotom ujutro; tijelo joj je tamo, i gledaju ga, poznati, muški susjedi, nekolicina manje poznatih, nitko nepoznat. I danas će ih Jasmina pozdravljati očima, sramnim smiješkom, dobaciti i pokoju riječ. Dobro jutro, lijep dan, hladno malo, ah, subota, s Ivonom, sa sestrom, da. Sestra? Polusestra, k'o sestra.

Ulica je bila prazna. Jutrom. Često, gotovo uvijek subotom, teško sresti koga. Čudna ulica. Hodala je ravno, pločnikom, usporila malo hod, pomislila kako bi možda mogla i zakasniti koju minutu, ne doći uopće možda, nikad više u tu kavanu, ni natrag u ove ulice, samo produžiti dalje, do željezničkog kolodvora, zračne luke, luke, no nema ni vode ni brodova, krstarica, trajekata, ne u ovom gradu, tek jedna rijeka kojom nitko ne plovi... Čemu? Kasniti? Osmjehnula se, zadovoljna, mirna, nimalo zadovoljna, možda previše mirna, sumnjala je ne želeći sumnji da postane imalo jasna i osjetna. Dobro je znala hodati danas, uravnoteženo, nije je zanosilo, bez problema je ostajala na pločniku, na njegovoj desnoj strani kako i valja hodati pločnicima, no to i nije bilo nešto novo, oduvijek je mogla, uspijevala se držati prave strane, da bi u slučaju da se s nekim treba mimoići unaprijed spriječila bilo kakvu mogućnost sudara; ni ramenom o rame, takve traume nisu potrebne, daju se izbjeći jer se daju predvidjeti razumom, tim oprezom, posebno dosljednošću u kretanju. Ravno, ravno, ulica je ravna, duga, zelena na jednoj strani, siva na drugoj, od početka do kraja takva, pomalo monotona, barem onima koji žive u njoj dugo. Jasmini, recimo, i onoj maloj s drugog kata, makar je to dijete tu dvostruko kraće, možda i kraće. Nekom slučajnom prolazniku... Možda bi mu se čak svidjela, djelovala mu harmonično, ugodno za šetnju.

Opet je malo ubrzala, nije valjda željela zakasniti. Jedva je čekala da stigne do kraja ulice, zakorači u drugu, ljepšu, nepoznatiju u svakom slučaju, iako se tu radilo tek o nijansama. No u drugoj ulici je kavana, dvadesetak metara nakon što skrene ulijevo, prođe pored tiskare na uglu, preživi to brujanje iznutra; i uvijek bruji, radi, sama od sebe, prazna od živih. I onda tri dvorišta, a zatim kavana ravno na ulici. Puno je više voljela ovu drugu ulicu, sviđala joj se daleko više od ove u kojoj se nastanila tako davno. Mogla je možda biti pažljivija pri odabiru, samo još da je odabir bio na njoj. No, stari Rafael nije to tako doživljavao. Poveo ju je iz roditeljskog doma jednog jesensko-zimskog dana i doveo u tu ulicu, u taj stan, u četverokatnici, da tamo žive. Rafaelu tijekom tih dvadesetak godina nijednom nije palo na pamet mijenjati mjesto boravka, pa tako nije ni njoj. Onda je umro.

Pogledala je na sat. Još nekoliko koraka, stići će nekoliko trenutaka ranije, na vrijeme. Držala je ruke uz tijelo, hodala na prstima i petama, cipele su tiho zvonile betonom. Nikoga ispred kavane. Trgovina preko puta nije radila. Vidjela je šarenu mačku, lizala je svoje prljavo krzno. Drveće je neprimjetno raslo, čvrsto zabijeno u beton, tamo uokolo trgovine, a tako i orah pored ulaza u kavanu; nije se sjećala da je nekad tog drveća bilo. Ali sve se mijenja, primjetno ili neprimjetno, i jednog dana uvidiš to. Sve i svi osim Jasmine, čak se i Ivona promijenila, ipak je, kosa joj je postala malčice rjeđa. A Ivona je držala do svog izgleda.

Ušla je u kavanu, trepnula prema šanku, i ušla još dublje. Bilo je ljudi, ne onoliko koliko je očekivala da će ih biti. Nekako ih je sve manje iz subote u subotu, još uvijek dovoljno, no to se nije dalo ne primijetiti. Jedu malena peciva uz kavu, mnogi od njih, oni koji ne ispijaju kratka pića. Konobarica je jutros u smjeni, nije uvijek ona subotom ujutro, ponekad je i dugokosi konobar, vedriji nešto od postarije žene debelih nogu; ne zna im imena, čak ni njoj koja ovdje radi već četiri godine. Čula je sigurno, netko ih je nekad dozvao. Vedran i Marica, možda.

Jasmina sjedne za stol ispod malenog prozora žuto obojenog stakla, odloži torbicu na drugu stolicu, prekriži prste u krilu i blago pogne pogled. Ovdje je, istina, ali nisu to njezine kretnje. Samo da ne mora treptati, smješkati se, reći nešto, mnogi prisutni su to njoj činili. Konobarica joj je donijela ubrzo duplu crnu kavu i čašu obične vode. Kakve li sve prednosti donosi domaća sredina, jedino svi uistinu mnogo migaju, no to je cijena udomaćenja. Da li da iznimno naruči i jedno pecivo... Ne, nikad ga ne naručuje, ne treba onda ni sada.

Žena u društvu muškarca vidljivo starijeg od sebe, znala ih je tek iz viđenja, jela je pecivo. Rekla je punih ustiju da se guši, a zatim se kratko i glasno nasmijala. Muškarac se nije ni pomaknuo, nije pustio zvuka iz sebe, mirno je sjedio. Učinili su joj se sada nekako mutniji, nije ih mogla bistro vidjeti. Dosta je gledala. Zatvorila je oči da nitko ne vidi. Čut će Ivonu, po udarcima cipela, otvoriti oči na vrijeme. Dobro da je rasvjeta slaba, prigušena, da je zadimljeno, lakše je zatvorenim očima. A i Ivona će izroniti iz dima, nakon što je cipele prethodno najave, i to će biti posve dojmljiv prizor, sestrica će naglo upasti u oči, nadnijeti se nad stol, široko se osmjehnuti tankim ustima i bijelim zubima, ne i očima, nikad očima.

Jasmina je čekala. Otpila je gutljaj kave i gutljaj vode. Nije više pila dok Ivona nije došla. Ivona je došla desetak minuta kasnije, vedra i lijepo odjevena, u crnom kostimu, dignute kose, našminkanih usnica, obraza, očiju i kože. Znala je što činiti iz sebe, svi su je promotrili, pojebali njezin fini, crni kostim pogledima. Kratka ševa, ova ovih ranoranilaca, sklonih kratkim užicima. Bezazleno.

Ivonne je dala sve od sebe, rekla je i slegnula ramenima, ali... ovaj grad, i subotom, ove tu ulice, uvrnute, zavrnute...

Kruno Čudina rođen je 1979. u Zagrebu. Studirao francuski jezik, španjolski jezik i filozofiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, sada radi kao pomoćni računovođa u jednoj privatnoj firmi. Član književnog pokreta Eventualizam, čiju je zajedničku zbirku priča *Nagni se kroz prozor* objavio Celeber. Objavljivao u *Vijencu, KA/OS-u, Temi,* i *Poeziji* (2006. i 2007.) Također u zbirkama *Ekran priče_04*, *Najbolje hrvatske priče 2006.*, *Blog priče* (2007.) te u zbirci *Da sam Šejn* (2007.). Primio nagradu Književnog kruga Karlovac za kratku priču (2007.), za ulazak među deset najboljih. Trenutačno piše novi roman, novu zbirku pjesama te priprema objavu prvog romana.

Zdravo, reče Jasmina. Ivonne je uzrujana danas, u subotu, a znaš da to ne voli. Uzrujavanje je rezervirano za ponedjeljak, utorak... i do subote, bla, bla...

Jasmina usporeno trepne; dok su joj se oči natrag potpuno otvorile, Ivonin sok od jagode je bio na stolu. Poznavali su je u kavani, što reći. Važno je reći koliko se Jasmina radovala svakom ovakvom, subotnjem susretu, a i voljela je vidjeti Ivonu, kako i ne bi. Zadovoljstvo ju je obišlo, bila je ovdje, nije zastranila, zakopala se u stanu, slušat će Ivonu kako priča o životnim prilikama, neprilikama i propustima. Muž je star, tako se drži, vene, mnogo šuti i radi, dobro je da radi, često rano zaspi, ranije nego što bi bilo normalno za čovjeka njegovih godina, no ipak on stvara, donosi lijepe komade pokućstva, kupuje ormare i stolove, obezbjeđuje mnogo fine odjeće i cipela, divi se radnim ljudima, eh, koji tip, skuplja podatke o tehničkim dostignućima, iz kataloga i novina, tušira se ujutro i navečer, to se sve ionako zna, no u posljednje vrijeme je prečesto odsutan, sigurno razmišlja o mladim picama, no nema ih blizu, barem ne u njegovoj kući, tek dva momka u pubertetu, gadi mu se sport ali ga igra, vodio je mlađeg na tenis, neka igra sa sinom njegovog najboljeg prijatelja, neka se bore, odvažno, muški, momak je izgubio meč, njegov sin. Ali dobro je Filip igrao, brz je ali nedovoljno snažan. Muški svijet, jebe se Ivoni, glavno da se tata i sin druže, prijatelji ionako nikad ne bi mogli biti. Jasmina trepne, zatvori oči, otvori ih, trepne, popije svu kavu iz šalice odjednom, popije svu vodu. I slijedeće će subote doći, sjediti za jednim od ovih stolova. Tradicija, ugodna navika. I tvoja Ivonne je odlučila malo ga prodrmati, ionako ga treba ponovno uobličiti. Posustaje, posustaje... Jučer ujutro je rekao da ne ide na posao, kao da je bolestan... Nije bolestan, što bi, pobogu, bio bolestan, od čega? Vraga, bolestan! Luđak stari, odvratni!

Jasmina iznenada pomisli, i ta joj je misao došla spontano, kako će Ivoninog Borisa uskoro lupiti infarkt, sigurno. Uskoro, ne do kraja ovog ili sljedećeg tjedna možda, ali uskoro. Stat će mu srce sada kada je nakupio dovoljno dobara, kada je kuća dovoljno visoka i široka, kada momci pohađaju škole; lupit će ga, stegnuti kod srca, a ukućani će misliti kako je zaspao, opet malo prerano.

Hoće li Ivonne uspjeti zajebati tog metuzalema, doktora Königa, malo mu zapapriti pred, recimo, svima, i mladima, prilikom vizite na primjer... Nešto je napokon i upitala, zapitala se barem. Jasmina nije odgovorila, nije se to od nje ni očekivalo iako je slušala pažljivo i koncentrirano. Nije čula, da joj se mišići ne upale od svih tih tonova, povišenih, ravnodušnih, prigušenih. Što se tu ima čuti osim riječi?

Teška je ovo priča, užas, kako opisati taj prijelom koji će uslijediti, kada će nešto puknuti u Jasmini, a mora da hoće, sve ukazuje na to, previše obična je ova njena subota. Možda nekakvim nizanjem asocijacija, kratkom pjesmom, podrobnim opisom njezinih očiju u trenutku kada je uhvati lagana, nenapadna panika... Jer, ovako, tanke ruke koje je dosad većinu vremena držala ispod stola postale su joj sasvim slabašne, počele se hladiti, tanjiti ispod uskih rukava, i nadala se da rukavi neće ostati prazni, slobodno visjeti uz njezino tijelo. To bi izgledalo smiješno. A netko bi već onda dobacio: A kad su tebi odsjekli ruke? Kad si došla, još uvijek si ih imala.... Ili si.. ma nisi valjda napunila rukave drvenima... Nasmijali bi se, grohotom, s guštom, dobronamjerno. Nema zlobe u tih domaćih ljudi, nema. Kratka jutarnja pića im tek... pooštre izjave. Osjetila je kako joj crna kava zalijeva stjenke želuca, pogotovo s lijeve strane, a nikad nije i neće zazirati od kave. Kava je krv čovjekova, milost ljudi i prirode, kava diže, ispiti je uvijek iznova znači obogatiti doživljaj trenutka, ispuniti dio praznine, jer često nešto nedostaje u određenim trenucima, ponekad je to baš nekoliko sprženih, smrvljenih, prokuhanih zrna kave. Pijte, stoga, jer ovo je tekućina naša, dana nam od Zemlje, odozdo, iz tla. I treba reći da je Jasmina sada razrogačila oči, držala ih tako, bliještale su, više rijetko treptale. Sjeti se, i tebi je tako mnogo puta bilo, trebalo bi ti biti lako o tome pripovijedati. Nije vidjela svoje noge, sakrili ih suknja i stol, ali stanjile su se dosta, isušile, osjećala je to; stopala su još bila osjetna, tvrda i stabilna u niskim cipelicama. No, trup te mršave žene... Sprijeda u prsima, unutra u grlu, sve je postajalo prohodnije, mekše, prozračnije, nestajalo je. Stavila je ruku na prsa, između grudi, da osjeti kuca li srce brže. Nije, ne, ne još, možda i neće, možda i stane kao što će Borisovo. I prvi put je vidjela sivkaste mrlje pred očima; pokretale su se kako je ona pomicala pogled, polako u jednu pa u drugu stranu. Nije ih se preplašila, nisu ni smetale, kao da su već godinama bile dio njezinog pogleda. Možda i jesu, promjene su ponekad neprimjetne. Sjedila je i dalje mirno, sjedila na svojoj koščatoj guzičici, i nju je još dobro osjećala, zato je i sjedila mirno dalje. Ta dva guza su je držala na okupu, za njih se još mogla uhvatiti, ne u doslovnom smislu, naravno, nikako, ne ovdje u kavani. Kada i ona utrnu, a i do toga će doći, ničeg više od tog tijela neće ostati, premalo da bi bilo vidljivo. Primila je rukom rub stola, i to je malo pomoglo, no naposljetku će morati i ustati. Jasmina nestaje, nije više uopće sumnjala u to. Pitala se zašto, kako odjednom, čemu, što ako nestane pred očima Ivone... Što će Jasmina, što će, nije sama, Ivona je preko puta, ljudi su za drugim stolovima, Marica je iza šanka, mrko gleda, miče nosom, svrbi je, ali usta su joj umalo isparila. Svi nestaju, isparavaju... Evo vam vaše Jasmine, posljednji put, evo vas svih! Nije to rekla naglas. No, primjećuje li itko ionako da im ona nestaje pred očima, da i jedni drugima nestaju tako. Ali nestaju li, jesu li oni svjesni toga, vide li oni što i ona vidi? Nije mogla znati. Promatrat će ih, probati utvrditi istinu. Ivona. Kosa joj je rjeđa, još rjeđa, no lice joj se nije promijenilo, i dalje sjaji od šminke. Jedino ta rupa ispod vrata, može se kroz nju vidjeti žena širokih ramena poluprovidne glave iza koje se pak nazire slika zlatnog okvira, lopoči plove na vodi tamo, striktno unutar granica okvira. Svi se ponašaju kao da se ništa ne dešava.

A Ivona i dalje priča, ne smeta joj rupa u prsima, ne smeta, ona je ne osjeti, ne vidi na sebi, nitko ne vidi ništa ni na Jasmini, sada je to posve jasno. Jebi je, uvijek je bila jaka ta Ivona, nije znala za ostale prisutne. I kada joj je mama umrla od tuge i jada što je stara, Ivona to nije primila s previše tremora, s previše sumnje na licu. To je staru ženu dotuklo ravno u krevetu u kojem je ležala do tada već dvije godine, nestala je vrlo brzo onda iz kreveta. No i od Ivone sve manje ostaje, bila ona toga svjesna ili ne, uskoro će ti krasni, postojano zdravi zubi ispariti iz njezinih usta. Riječi ostaju u zraku, to dobro, dodatne izlaze iz gotovo krezubih usta, a usne tanje no ikad, blijeđe, nema ih, zapravo, nema ih više. Ali govori se iz trbuha, tamo nastaju riječi, zvukovi, putuju do grla, do izlaza iz tijela, van na rijetki zrak prošaran zrakama blijedog Sunca, a zrake već prodiru kroz tanke rupe u zidovima, paraju zadimljeni zrak, dodatno bistre sve bistre glave jutros. Inače je jutros lokalna kavana neobično prozračna, providna gotovo. Dabogda se neka nova majka jutros ovdje, baš ovdje rodila, nasred poda. Ali bojazan je da ne bi imala iz koga izaći, iz kojeg tijela, tijela danas nestaju. Jasmini je hladno. Drhti. Je li to strah, kriza, ili se tek osjetila poput djeteta s križa? Evo što će biti, evo! Rodit će uskoro Jasmina, još danas, rodit će samu sebe. Promatra prvo i dalje, sluša Ivonine riječi koje dopiru iz zraka preko puta, zraka ispunjenog ostacima tijela dobre polusestre Ivone, Ivonne, neka joj bude. Prije svega, Jasmina je sasvim solidnog zdravlja, vid ju je pogotovo oduvijek dobro služio, sluh također, razum nije i nikad neće izgubiti, da ne bi bilo zabune, nije ona mentalno bolesna niti upravo postaje; to bi bilo previše očito, banalno. Nešto drugo je ovdje posrijedi, zato se ne boji senzacija koje ju napadaju, čudi im se. Ovo je trebalo pojasniti, da netko ne pomisli da joj je loše zdravlje poremetilo percepciju. Nikako, možda samo ona dobra stara tuga, sva tuga svijeta koju je sakrila duboko u sebi, svijeta punog ljudi koji pate od praznine u kojoj su se našli, udaljeni jedni od drugih, nevidljivi jedni drugima od nemira vlastitih sjena, udaljeni i od nje i ona od njih, Jasmine koja im nestaje a da oni to i ne vide. Kada ne vide ni sebe, jer i sami nestaju. Možda zato. Tugu je sakrila negdje između želuca i lijevog plućnog krila, više prema leđima. No, tko još gleda. Ivonini ostaci su uporno širili zvukove. Ivonne, zamisli... Trebala bi ne kupiti cipele ovaj mjesec, i ne piti slatka, zašećerena pića, ni koktele, ne, ni jesti lungić... I frizerka bi joj odrezala kosu... Vidiš, kurvu, dozvoljava si, dozvoljava svašta! A za dva tjedna letim na Kubu. Ćelava? Ćelava? Platila sam joj kavu, ona je naručila iz onog prljavog kafića, tri zgrade dalje, znaš... Srk, srk i zašutjela je. Krava. Znaš, dižemo još jedan kat, Boris je već sve dogovorio, ima on te svoje ljude, šljakere, bar njih ima. Neće biti problema, znamo onog ministrića. Dobar je, crna odijela, plave košulje, malo je nizak, zajeban do srži. Sviđa mu se Ivonne, a Boris... Boris k'o Boris, znaju se, igraju tenis zajedno, pikaju onu žutu lopticu. Ma, tražene su ti mlade, kratke, bijele suknjice, uske trenirčice, sportski grudnjaci, cuclali bi, sisali, lupkali onim reketićima po mršavim guzama, mafijaši jedni... Auto je dobar, ide, svemirski brod, klima i jastuci... nosim nešto širu odjeću, tebi to mogu reći, sekice. Ivonne... Dobro je imati novaca, i da svi misle da imaš, još više nego što imaš, a mi imamo, imamo. Brod, jahta, leti, sunčam se gola ispod palube, ne plivam a ima lijepih uvala, da samo vidiš kakvih, ali tko bi još i plivao.... A oni moji Kinezi, viđam ih, Qi Gong, Zhang Li Bao, Yin Chan, Yang, mali Han, pa Ming Ziyi... Te žene... široke bokove imaju..., rađaju, niske su, zgodničke, vole ih naši dečki, vole, da, da im se prodaju, samo kad bi htjele, ali ne, te drže do obitelji... Nego, cijelom obalom krstarimo ovo ljeto, od otoka do otoka, još dalje, Grčka, Maroko, ne Maroko, tamo sinagoge lete u zrak, ne u Tunisu... sviđa ti se ova crna boja, dobro stoji, dobro pada... Kad nas posjetiš, Jasmina, Jasmina. Idemo iz kuće na brod, brod na kopno, kopno brod uz obalu, pješčanu, natrag doma, koji koktelčić...

Iz čega izašle riječi, Ivone više nema pred Jasmininim očima, ali Jasmina ipak pazi da ova ne primijeti kako se grčevito drži rukom za stol. Tvrd je, osjetan, postojan, atomski. Dosta je! Neka se već prelomi u Jasmini, da se može roditi! Još je Ivona za stolom, čuje ju se, ali ne sluša više. I ustaje Jasmina od stola i govori: Oprala sam kupaonu jučer navečer. Uzela je torbicu i krenula izići. Prijelom. Konačno. A, da, Ivonne će platiti. Prošla je pored šanka. Iza šanka je u zraku lebdjela pregača na kockice, nije bilo Marice, ne vidljive barem. Izišla je van. Nikad se prije nije ovako osjećala, nikad prije još nije samo tako nestala usred budnog stanja, bijelog dana. Nije ju za kriviti, gadno je to negdje, osjećaš stalni poriv da se primiš za nešto čvrsto, stup, ogradu, da bi znao da si još uvijek prisutan, svjestan, tjelesan. Vraćala se sada u takvom stanju u svoju ulicu, približavala joj se laganim koracima. Cipelice, đonovi iznad tla, iznad betona. I stražnjica je nestala, utrnula, nije ju više ni pokušavala dodirnuti. Sunce se diglo. Skinula je gornji dio kostima i bacila ga na cestu. Vjetar nije zapuhnuo. Odbacila je torbicu u živicu u svojoj ulici. U ulici punoj ljudi, krutih, niskih, tmurnih i nasmiješenih, vrtjeli su se u krug, skakutali jedni oko drugih, pjevali i plesali, igrali srebrnim loptama, ulični nogomet, djeca, vikend, subota, nedjeljom će uvijek moliti za ponedjeljak. I ona je prije molila, danas moljaka, do danas je moljakala, sada slabo hoda, jer teško je hodati kad nemaš noge (barem je imala cipele) i ruke, i ostalo, teško je održavati ravnotežu, zanosi te, vrludaš, no još uvijek nisi u mogućnosti sudariti se s nekim. Znamo i zašto. Prozračna tijela prolaze kroz kruta. O, da, vratili su se svi Jasmini pred oči, isto kako su i nestali. Ona se nije vratila, ne još. Hoće li, hoće li? Uh, ja sam ili jako hrabar, ili konačno dovoljno lud, kada ovo pripovijedam.

Ali Jasmina mi je draga, podsjeća me na tebe, ženo jedna ljudska. Zato se sjetila, svega se sjetila, a već dugo nije bila u stanju dobro se sjećati. U mirovini se čovjek sjeća. Još malo, još malo pa će sve završiti. Taman do ručka će biti u stanu, ali neće ručati, nije si ništa skuhala jučer navečer, čistila je kupaonu. Sjećanja: prije sam znala i otići zubaru, pa ovoj tu frizerki u kvartu, dobra žena, znala sam tako pjevati, stare pjesme, tercu, prije dok smo ljetovali dolje na Krapnju, vadili školjke iz mora, i kako li je samo Rafael plivao, poput delfina, gad jedan. Ali dječica nisu vadila školjke iz mora, ne naša, ne naša. Mi nismo za djecu, skupa su, traže i traže, hoće... Ljubavi možda samo, Rafaele? Poznajem svu ovu tu djecu, idu tamo u školu na drugom kraju ulice, dječaci i djevojčice, tuku se, štipaju, igraju. Eno, ono dvoje tamo, ispred žičane ograde školskog igrališta, skaču i cere se. Prijeći će ulicu njih dvoje sada, Jasmina, hoće, obećavam ti. Znam da misliš da te ne vide, znam. Griješiš. Zdravo, teta Jasmina. Zdravo, djeco. Idete s kave? Da, djeco. Roditelji su vam

dobro? Kimaju potvrdno. Kući su. Kući su, ah. Igrajte se samo, subota je. Pipam se po golim rukama, vidim ih, još su neosjetljive. Neka. Slina me guši, nakupila se u grlu, ne cijedi se barem iz usta. Osjećam grlo. Hodam sve sporije, ne žuri mi se. Vratit ću se u potpunosti i zato me nije strah. Zgrada, četverokatnica, moja, moja? Stari Omer stoji na dnu stepenica, naslonjen na ogradu, smješka se. Očekuje od mene nešto novaca. Evo, Omere. Ne moraš mi vratiti. Zahvalio je. Ulazim u zgradu, željezna vrata, hladan hodnik, nemam svoju torbicu. Žedna sam. Mrlje pred očima, to ohrabruje, želim se vidjeti. Sjećanja, još: Rafael u fotelji, puši i pije, uniforme, djeca s kalašnjikovima s televizije, jure ulicama, trube sirene, trčim niz stepenice, šutke... Mama je umrla prije tjedan dana u svojoj ulici, davno je to bilo, prije deset godina. Tata se nikad nije ni rodio, ne što se mene tiče. Pitam se usput je li Ivona zakasnila na druženje sa sinovima; onda joj Filip sigurno zamjera. Past će u komu, Ivona. Ja neću, ja se budim iz kome, rađam samu sebe, novi cvijet se rađa. Cvijet jedan ljudski, ženski. Ah, evo i nje, uvijek tumara hodnicima prije ručka. Gospođa Simona. I ona je cvijet, uvenuo, uvenuo od nepromjenjivosti, od trajne ljepote. I ja sam bila takav cvijet. Stoji pred vratima svog stana, ne smješka se, nema valjda razloga za to; njezine me oči nijemo prate, rijetko trepću. Kako li joj izgledam, čvrsto ili prozračno? Svejedno je, ionako ona nikad nije vidjela Jasminu, tek suhi obris mojeg tijela, boju i kroj moje odjeće, mutnu kretnju uz stepenice, sjenku koja se uspinje.

Nije pozdravila. I bolje da nije. Ti su pozdravi ništa, prazne riječi poput Ivoninih. Još stepenica, sigurno su hladne, ne osjećam, valjda zbog cipela. I onda je zakucalo, osjetila ga je odjednom, kucalo je ubrzano, srce Jasminino. A i sva slina se podigla iz grla gore prema glavi i izišla van kroz oči. Suze, tanke, curile su, vratile joj tijelo koje je bilo skupljeno u grlu. I znala je da će sada biti drugačije, promijenjeno, i da će mrlje pred očima ostati, ali da će to napokon biti njeno pravo tijelo. Ušla je u svoj stan i pratila očima, promatrala hodnik sa zanimanjem. Još dok je bila dijete doktori su rekli da predobro prati, da je napredna, prenapredna, da valjda dobro vidi, neka je čuvaju, mama se uzrujala. Nije je više odvela doktoru, brinula se da njezinoj kćeri ne skrate noge i probuše glavu da joj iscuri ono previše mozga, ono što daje naprednost, a to nikad nije dobro, unosi nemir među ljude. Izopćiti stoga, van s takvima, mili ljudi, van! Majka je sama to učinila, nije čekala na njih. A, uostalom, Jasmina je samo dobro vidjela, dobro čula, željela osjećati dobro. No, tukli su po njoj, tukli, tukli, istukli sve, jer predobro je pratila sve te godine koje su uslijedile. Ljudi ne vole kada ih se predobro može pratiti, to ih razotkriva, nagriza sliku koju mukotrpno stvaraju o sebi te onda viknu uperenog prsta: blasfemija, blasfemija, jebeno bogohuljenje! Nek' grcaju onda u praznini svojih duša, prsiju, nek' je i dalje pokušavaju popuniti kotletima, paprikom, janjetinom, zlatnom teletinom, automobilskim gumama, dijamantnim prstenjem i možda... s dva-tri kratka pića kada se već slavi. Ti, Jasmina, nećeš, nikad nisi, uvijek si se u sebi bunila, tiho patila... Ti, Jasmina, nećeš, ti si danas nestala, došla si do kraja, do dna naše praznine, Naše, znaš da sam i ja ti. Vodim te, pričam s tobom, pripovijedam, ispovijedam i tebe i sebe.

Stala je ispred ogledala u hodniku. I nije bila ista, više nikad neće biti ista, mijenjat će se svakog trenutka do svoje smrti. Ta spoznaja joj je ispunila utrobu toplinom, užitkom. Začula je plač djeteta iz susjednog stana, djevojčica, pomislila kako njezino neznano kretanje počinje, kretanje kojeg Jasmina neće biti dio, ali čijeg će se početka uvijek sjećati. Dovoljno. Samo da mala Jona ne povjeruje kada joj kažu da predobro prati i dodaju pjevnim glasom: Amen.

Pogledala je svoje ruke, duge i mršave, žućkasta koža, naborana, nikad još nije bila takva. Gledala je očarano i svoje tanke klimave noge kako ulaze u niske cipele, znajući da se ispod čarapa kriju krasno vidljive plave vene, pokoja masnica i mnoštvo smeđih pjega koje sigurno imaju namjeru još se množiti vremenom, uvjerena da hoće, posvuda, ne samo po nogama. Već ih je i vidjela na dlanovima, oko očiju. Tanki smežurani vrat. Otvorila je nakratko usta da vidi zube požutjele od riječi kojima su priječili da izlaze van iz nje. To lice, lice koje će i dalje starjeti, vedro. Prepuno prijelaza, oblikovano brojnim grimasama, prošireno čuđenjem, nategnuto napetošću. Oči stvarno nisu promijenile boju, to je dobro Jasmina mislila, tek su se malo zamutile, tek su kapci malo opustili. Kosa jest. Sijeda, prekrasna, gotovo srebrna.

Neće više ići u kavanu subotom. Neće više vidjeti Ivonu. Sutra će biti novorođenče. Ustat će iz kreveta rano ujutro, otići će odavde, ima načina, ima dovoljno sredstava, uvijek je bilo. Ono tamo u kavani, dolje na ulici, u hodnicima, nikad to nisu bila njezina kretanja. Ovo nikad nije bio njezin dom. Možda nigdje više i ne može biti, ali sada će tražiti, sada hoće jer je nestala. Nije željela više nikad tako nestati. Mislit će sada o sebi, pratiti kako se mijenja, kako joj tijelo stari, vidjeti će to, hoće. Zalit će cvijet u sobi, zašto ne, još danas će ga zaliti. Još će jednom vidjeti svanuće na ovom mjestu, kroz prozor u kuhinji. Izula je sada cipele, gurnula ih nogom do zida podno ogledala. Bila je jako žedna i željela je sjediti i slušati muziku, nikako zvukove tamo odozdo. Otišla je u kuhinju po čašu soka od naranče.

Mrtvi mogu plesati

Ilja Stogoff

Ulomak iz romana-putopisa *Mrtvi mogu plesati* koji će uskoro biti objavljen u biblioteci *Na tragu klasika* u izdanju Disputa i Hrvatskog filološkog društva i prijevodu Irene Lukšić

1.

Peterburg je posjetio pomodni francuski pisac Frederic Beigbeder. Od moje znanice, poznate televizijske redateljice, naručena je reportaža o tom događaju. Ona francuskoga šminkera nije čitala, ali je znala da sam ja čitao. Redateljica je nazvala i zamolila da joj pomognem. Pristao sam.

Dogovorili smo se da zvijezdu snimamo u hotelu. Oko sedam sati cijela snimateljska ekipa stigla je u hotel. Beigbeder je sišao i predložio da razgovaramo u hotelskom restoranu. Košulja koju je imao na sebi draškala je maštu.

Teveovci su piscu postavili nekoliko pitanja, snimili odgovore i da uzalud ne troše vrpcu, isključili kameru. Bilo im je svejedno što će odgovoriti: u priči se francuski ionako neće čuti, a u prijevodu mogu reći ono što odgovara po smislu. Francuz za te nijanse nije znao i kreveljio se još četrdesetak minuta.

Navečer je za Beigbedera organiziran tulum u klubu *Poliglot*. Iz restorana smo krenuli u klub. Beigbeder je rekao da će ići s nama i zamolio nas je da ga malo pričekamo: mora se presvući u večernju košulju. U klubu je bilo tijesno. Svi su pili vino *Beaujolais Nouveau* zato što je sponzor tuluma bila francuska kompanija za proizvodnju pića.

Čim smo stigli, Beigbeder je na trenutak nestao i onda se pojavio s dvama blještavim prostitutkama. Cure su bile Ruskinje, no Beigbeder je tvrdio da ih je upoznao još prošle godine u Parizu, na rođendanu Larryja Flinta. Prostitutkama baš nije bilo jasno kamo su dospjele, izgledale su prestrašeno i na ruskome su pitale Beigbedera hoće li danas ići u skupi restoran *Akvarel*.

Pisac se derao i s vremena na vrijeme nadglasavao glazbu:

– Vodka-for-evrrribadi!

Ili:

– Orgija! Let's start orgija!

Zatim su ga prostitutke ipak odvele. Možda su čak i uspjeli doći do *Akvarela*.

2.

A ja sam na tulumu sreo znanicu. Djevojka se zvala Marta. Nedavno je prodala stan u Sankt Peterburgu i otišla živjeti na Baltik. Vele da se odlično snašla.

– Pozdrav! – rekao sam. – Sto godina te nisam vidio.

Marta je svojim obrazom dodirnula moj i rekla:

– Pozdrav, pozdrav!

Zatim je pitala:

– Što piješ?

– *Beaujolais*. Tu nema više ničega.

– Jesi li već popričao s Beigbederom?

– A zašto bih pričao s njim?

– Zamisli, poklonio mi je svoju knjigu!

– Samo mi nemoj reći da ćeš je čitati.

– Pa neću. Ipak, drago mi je. Jesu li mu knjige smiješne?

– Nisu.

– Nisu? Šteta. Pričaj mi o sebi. Kako si?

– Dobro.

– Još uvijek putuješ? Nije ti dosadilo?

– A čime bih se još mogao baviti?

Marta i ja rođeni smo u Peterburgu. Upoznao sam je u Goji (Indija), a posljednji put sam je vidio prije godinu dana u Amsterdamu.

– Kamo si sad putovao?

– Zanima te?

– Pa ne baš. Ipak, pričaj.

– Prije dva tjedna bio sam u Hrvatskoj.

– Je l' tamo toplo?

– Još kako!

– Sviđalo ti se? Pričaj mi što ti se to sviđalo u Hrvatskoj.

(*U Hrvatsku sam putovao baš pred Božić. Doma je bio strašan snijeg, a tamo je bilo toplo i mirisalo je na naranče. Odavno mi nije bilo tako lijepo. Sićušna zemlja. Sićušna sredozemna sreća. U Hrvatskoj sam proveo samo dva tjedna i to je bilo dovoljno da zaboravim svoj vlastiti grad.*

Poslije sam došao kući, izašao iz zgrade Pulkovo-2. Vani su tumarali ljudi s psećim licima. Vani je bila bljuzga i blato. Vječno blato i bljuzga – osobito u očima ljudi. Kod svakog putovanja mi je najmrskije doći kući i ponovno postati Rus u gomili Rusa.)

Neko vrijeme smo šutjeli. Marta si je uzela još jednu čašu vina.

– Namjeravaš li u Rigu? – upitala je.

– Je li tamo lijepo?

– Pa ljepše nego ovdje. Tamo je Europa.

– Europa?

– Naravno, Europa! Kad mi se obraćaš, nemoj zaboraviti dodati riječ "miss". Razumiješ?

– Razumijem… miss. Tamo je doista lijepo?

– Tamo je odlično!

– A gdje tamo živiš?

– Kupila sam stan u samom centru grada. U toj kući postoje sablasti.

– Sablasti?

– Kuća je jako stara. U njoj je prije bio samostan. Priča se da su prije sedamsto godina dva redovnika zamolila da ih se zazida u zid. Kad su umrli, zid su zatvorili i kosturi se još uvijek nalaze negdje unutra. Možeš to zamisliti?

(Živjeti onako kako ja živim nemoguće je i neizdržljivo, ne mogu to više podnijeti i, što je najvažnije, nemam zašto.

Marta je otputovala i osjeća se sretno. Kog vraga ja ne mogu tako živjeti?

Ova zemlja mi uopće nije mati – zašto bih je morao podnositi?

A čekaju nas još i krv i strahote završnog raspada zemlje. Što će mi taj mrtvi, sve hladniji svijet i ljudi koji su definitivno nepotrebni jedan drugome?)

Šutjeli smo. Potom sam pitao:

– Jesi li vidjela te sablasti?

– Nisam – uzvratila je Marta.

– Mislim da od redovnika sigurno ne nastaju sablasti. Duše redovnika sigurno odmah dospiju u raj.

– Možda su to bili zločesti redovnici.

3.

Iz *Poliglota* smo prešli u irski bar *Poštanski express*.

– Kakvi su ti planovi? – upitala je Marta.

– Za večeras? Ili općenito?

– Za večeras.

– Ne znam. Već je kasno. Inače bih pokušao otputovati iz zemlje.

– Pa probao si. Nigdje ne možeš živjeti osim u svome gradu.

– Pa da… Pa ne mogu…

– Kod mene u Rigi na pet minuta pješačenja od kuće teče rijeka.

– Da?

– Zove se Daugava. Ako njome plivaš na zapad, dospjet ćeš u more.

– U kakvo more?

– U Baltičko more. Sigurno u Baltičko. Nije važno. U nekakvo veliko more. Jednom u dva dana s prijateljima se zapušim do besvijesti, gledam rijeku i stalno razmišljam o zazidanim tipovima. O redovnicima koji su sahranjeni u mojoj kući. Zamišljam kako ću umrijeti i kako će i mene isto tako zazidati.

– A ja sam običan tip. Izvan Peterburga ne mogu dugo živjeti. Ne volim marihuanu. Tebi je vjerojatno smrtno dosadno sa mnom, ha?

– Pa je l' se seksaš?

– Gotovo i ne.

– A želiš li?

– Pa baš i ne. Već sam se navikao.

– Odi u London. Ranije si želio živjeti u Londonu.

– Više ne želim.

– Zašto?

– Tamo je sve odavno umrlo.

– Onda odi u Berlin.

– I u Berlinu je također sve odavno umrlo. U Europi je svugdje sve odavno umrlo.

– Zato ovdje imaš život.

– Ovdje na Istoku života nikada nije bilo. Ali, sad ga nema ni na Zapadu.

– Što da se radi?

– Ništa. Živjeti svoj život do kraja i isto tako postati mrtav. Kao i sav okolni svijet. Uskoro će se Rusija početi raspadati na komadiće i sve će nas pobiti.

– Zar tako? I nema nikakve nade?

– Čuj, ja ti marihuanu ne volim. Neka oproste nazočni, ali svijet motrim trijezno.

– Ni ja, uzgred, ne pušim prečesto.

– Da? A što je sa zazidanim tipovima?

– Kakvim zazidanim tipovima?

– Čini mi se da si se danas napušila.

– Danas, pa to i nije prečesto.

Neko smo vrijeme šutjeli.

– Izvan Peterburga ne možeš živjeti? – upitala je Marta.

(*Prvi put sam razmišljao o odlasku iz Rusije prije petnaest godina. Taj put – u New York. Tada sam se sastajao s djevojkom Amerikankom. Ona mi je napisala invitation i obećala pomoći oko zelene karte. Tada mi se činilo da ću u svemu uspjeti… da me New York treba… sad pak znam da ni kod kuće nikome nisam potreban.)*

– Točno.

– Kupi si kuću u Hrvatskoj. Je li tamo lijepo?

– Tamo je jako lijepo.

– Pa onda si kupi. Baš me zanima koliko tamo košta kuća?

(*Zapravo sam znao koliko tamo košta kuća. Odlično sam znao da novcem za koji u Peterburgu nećeš kupiti ništa osim sobička u predgrađu u Zagrebu možeš kupiti vilu iz doba Austro-Ugarske.*

Tamo, u Zagrebu, stariji muškarci nose marame oko vrata, ujutro se briju u brijačnici, a onda do večeri sjede u kafiću. Kavu piju iz malih šalica. Ljudima ne treba velika domovina, nego mala. Uredna europska domovina. Nikakvi nadljudski ciljevi. Život bez ijednog događaja.

Oko stotinu godina Hrvatska je bila dio Austro-Ugarske monarhije. No, više nije. Nitko na svijetu nije u stanju odgovoriti gdje se nalazila ta Austro-Ugarska monarhija? Ili Osmanlijsko carstvo? Ili Mandžursko carstvo?

Hrvatska je malena i prelijepa zemlja. Tamo se kava pije iz malenih i prelijepih šalica. U današnjemu svijetu nema više carstava – tamo su kavane.

Svijet je bio lijep. Imao je lijepu povijest. Šteta što od nje ništa nismo imali.)

Marta je mahala čašom punom vina i smijala se:

– Kupit ćeš si kuću. Živjeti s Hrvaticom. Ujutro ćeš piti kavu u kavani. Kako se na hrvatskom kaže kavana?

– Kafić.

– Tako jednostavno? Čak ni jezik nećeš morati učiti! Sjedit ćeš u "kafiću"… Čitati svoje knjige… Satima gledati more…

(Sve bih dao za takav život. Ali ne mogu.)

– Oženit ćeš se Hrvaticom. Ili se nećeš oženiti, nego samo tako. Jesu li tamo lijepe djevojke? No, hajde! Ona će ti roditi dijete. Vodit ćeš ih na hrvatske plaže. I u hrvatsku školu. Možda neće biti takve nakaze kao mi!

(Sve bih dao za takav život. Ali ne mogu.)

– Počet ćeš živjeti bez ruske raskalašenosti. Tamo se sigurno nikada ništa ne događa, u tvojoj Hrvatskoj… ha? Kupi si kuću s balkonom i pogledom na more. Stavit ćeš noge na balkonsku ogradu s trideset godina i skinut ćeš ih tek kada umreš. Sa sedamdeset šest.

(Sve bih dao za takav život. Ali ne mogu.)

– Odlična perspektiva.

– Nećeš probati?

– Neću.

– Nećeš čak ni probati? Baš si glup. Istrunut ćeš tu, u svome močvarnom gradu.

– Eto, istrunut ću.

– Nećeš se ni pokušati oženiti Hrvaticom?

– Bojim se ženiti. Bojim se biti s drugim ljudima, shvaćaš?

– Čega se možeš bojati u braku?

– A što ću joj dati? Nemam ni novca ni posla. Kako ću se udvarati budućoj supruzi? Ne mogu je čak ni odvesti na večeru.

– Zar ti nije palo na pamet da dami možda nije zanimljiva večera, nego ti?

– Nije mi palo.

– Hoćeš da naručimo još vina?

– Zapravo volim ljude. Samo što mi je teško s njima. Volim i djevojke. Samo će onoj koja će se vezati za mene život biti strašan. Tko će htjeti živjeti s momkom koji nema ni novca ni posla?

– Pa ti sa mnom razgovaraš.

– Zar je to razgovor?

– Hoćeš da se seksamo?

– Htjela bi?

– Vjerojatno ne bih. Ali kad dečko vrišti da nekoliko godina nije imao djevojku… Svatko bi se osjećao kao amater.

– Nisam vrištao. Pitala si i ja sam odgovorio.

– Nemoj se ljutiti. Hajdemo naručiti još vina.

Šutjeli smo.

(Sjećam se i kako su ljudi iz Rusije željeli putovati u velike zapadne države. Međutim, početkom 21. stoljeća nešto kao da je puklo. Sada svi žele živjeti u patuljastim državama-kalevalama. U Finskoj, u Novom Zelandu, u Latviji… u Hrvatskoj.

Što su patuljastije, to bolje. Da ne bude ništa veliko. Da se nikada ništa ne dogodi…)

Marta se radovala:

– Prekini šutnju. Pričaj s djevojkom. Zašto šutiš? Pričaj mi o svojoj Hrvatskoj! Je li tamo lijepo?

– Jako.

– Kako? Kao na Cipru?

– Što ti je?! Hrvatska je kao Venecija, samo je malena. I nema turista. Otuda imaš tri sata putovanja do Venecije zajedno s čekanjem na granici.

– Ozbiljno?

– Tamo na obali postoji jedan grad, zove se Rovinj. Kad sam stigao do njega, zamalo sam se rasplakao. Gradić na brežuljku, kuće gledaju na lagunu, a iznad gradića – venecijanski toranj i apsolutna tišina.

– I onda?

– Nije ti jasno? To je isto kao i u Veneciji, samo što je jeftino i nema nikakvih turista.

– Ozbiljno?

– U Veneciju je lijepo doći na tjedan dana. Kasnije ćeš poludjeti. A ovdje je sve isto, samo što je sve jeftino i vrlo mirno.

– Pa onda idi! Vidiš, ja sam otišla!

(Kasno ću se buditi. Izaći ću na balkon. Gledati Jadransko more. Piti kavu iz malenih šalica. Tiho i rijetko razgovarati. Prestat ću biti vječno histeričan na ruski način. Živjet ću dugo i mirno. Preselit ću se u taj čudesni kraj i više se u mome životu neće ništa dogoditi.

Prodat ću roditeljski stan. Za taj novac ću u gradiću Rovinju kupiti venecijansku palaču iz 16. stoljeća. Nešto ću potrošiti na adaptaciju i živjeti. Idealna varijanta. More. Nasmijane djevojke: s jedne strane Slavenke poput mene, a s druge ipak Mediteranke…

Loše je jedino to što se kava pije iz tako malenih šalica. Ne znaš je li to ozbiljno ili zafrkancija. Ne volim to. Ali, ako treba – naučit ću se.)

– Pa onda idi.

– Možda i odem.

S ruskoga prevela Irena Lukšić

Ilja Jurjevič Stogov rođen je 1970. godine u Lenjingradu (ponovno, kao i prije, Sankt Peterburgu). U "službenim" bilješkama navodi se da je radio kao čistač u nekom berlinskom kinu, učitelj povijesti u glazbenoj školi, glasnogovornik u mafijaškom kasinu, prodavač sportskih bicikala, ulični mjenjač deviza, urednik erotskog magazina, gastro-kritičar, tajnik u izdavačkoj kući i TV-voditelj, no on misli da u njegovu životu i nije bilo nekih zanimljivih činjenica pa radije ističe kako je prvih godina nakon raspada Sovjetskog Saveza marljivo plesao na važnijim rave-zabavama u rodnome gradu.
Pisati je počeo na nagovor znanca, a rezultat je bila *Imperatorova lubanja*, početkom devedesetih godina, koju je potpisao pseudonimom Viktor Banev. Glavni junak bio je novinar po imenu Ilja Stogov, momak sklon svim vrstama poroka, od kojih je najstrašniji bio alkohol.
Alkohol tematiziraju, u pozitivnom smislu, i Stogoffljeva najpoznatija djela s početka 21. stoljeća – *Mačo ne plaču, Trinaest mjeseci* i *mASIAfucker*, sve odreda prevedena i kod nas.
Roman *Mrtvi mogu plesati* objavljen je 2005. u Sankt-Peterburgu, kod piščeva "kućnog" izdavača *Amfore*, a u njemu Ilja sažima svoja brojna putovanja i fascinacije dalekim krajevima. Između ostalog – dotiče se i Istre, ljepota Jadranskog mora i gostoljubivosti hrvatskih ljudi. Putujući na kraj svijeta u potrazi za izgubljenim životnim smislom – pisac nalazi nove poticaje svojoj radoznalosti te počinje slagati osobnu povijest civilizacije, povijest koja počinje teći od kraja prema početku.
Čitajući roman *Mrtvi mogu plesati*, zaintrigirani namjernik pristaje na "novo čitanje svijeta", na učenje, naime, prema kojemu je sve oko nas uređeno samo za potrebe znatiželjnog turista. I onda mu ne preostaje drugo nego da se i sam otisne na putovanja – imaginarna i stvarna. Uz obilje rock-glazbe, naravno.
Roman-putopis *Mrtvi mogu plesati* uskoro objavljuju Disput i Hrvatsko filološko društvo iz Zagreba u svojoj zajedničkoj biblioteci *Na tragu klasika*. Prevoditeljica Irena Lukšić Stogoffljev je tekst prevela iz rukopisne verzije.

Utovar

Bruno Glavič

U luci

S opkoljenog tankera
čelični kranovi grabe kontejnerske jedinice
utovarujući ih na gole željezničke vagone
za slobodnu zonu.

Iz kontejnera žeže opojan miris
mrtvih mišićavih crnaca.

Utovar

S ranim jutrom
lučki radnici izranjaju iz magle
tegleći hladnoću na plavim i sivim kombinezonima
preskačući tračnice cijevi i kablove

prenose pletene stolove i stolce
na iskrcajnom doku D2
slažući ih na hrpu
pored golemih kamionskih guma.

Udaljeno udaranje željezničkih vagona
siječe nebo na prikladne komade.

Asfalt

Radnici nagi do pasa
ili samo u potkošuljama
obasjani jarkim suncem
mladi i mišićavi
ili stari i sjedokosi
svi do jednoga
čvrsto stežu čelične strojeve
istovremeno razarajuće i grandiozne
skladno napredujući
metar po metar
razvaljuju i obnavljaju ulice.

Ranoranilac

Jutrom ustaje rano
promatrajući radnike na odlasku

odlazi na tržnicu
noseći pletenu košaru od pruća

malo luka krumpira
salata jabuke breskve
kruh s kioska dnevne novine

i pušlek briga
to ste znali
čim ste se na tren pogledali
stojeći oboje u redu za sir

da uz kavu poslije podneva
razmišlja u koju brigu će vas smjestiti

a radnike potiho motriti na dolasku s posla.

Slobodni penjači

Prolazeći među tvrdim stijenama
koje se polako stješnjuju
u okomit usjek

promatram
meke minijature slobodnih penjača
gipkim gmižućim pokretima
dosežu vrhunac

i prekoračivši ga
nestaju negdje na ivici neba.

Stolari

Dva stolara
mladići
stojeći sasvim uz rub
s betonskog tijela visoke zgrade
izbijaju suh okvir okna

treći
otpozadi
priprema prozorsko
prozračno krilo.

Gužva

Prometnici u žutim prslucima
mašu rukama na sve strane
histerično ali usklađeno.

Golemo raskrižje
pretrpano gmižućim
automobilima kamionima
tramvajima autobusima
pješacima biciklistima
tone u jutarnji kaos.

Mala skupina radnika
neprimjetno
priljubljena
omotana
oko semafora
razabire po instalacijama.

Pored jezera

Na golom prašnjavom igralištu
pakistanski građevinari u bijelim hlačama i puloverima
palicama za kriket udaraju gumenu lopticu

zaneseni igrom ponekad prejako

ubrzavajući loptica uleti u vodu

mirna površina jezera načas zakrekeće.

Jata

Zabačenim rukavcima
u lovu na sive patke naočarke
nakon pucnja
goniči uskaču u visok šaš
donoseći laka pernata tijela.

Sjedeći u predvečerje
uz pucketajući mir vatre
glasnim lavežom pozdravljaju jata.

Vretenasta tijela zrakoplova

U smrtnom
akrobatskom hropcu
vretenasta tijela zrakoplova
sudarivši se sučelice
tik nad tlom
rascvjetana
u plamteću sferu
izbacuju užarene komade
željeza
koji kao nijeme repatice
padaju na nijeme promatrače
ostavljajući za sobom
lelujave tragove
vjetrom
nošenog dima.

Poslije nesreće u rudniku dijamanata

Izvukli su tijela
već sljedeće jutro

izgledala su kao da ih je netko prebio
i potom pobacao u blato.

Prije no što su ih ugurali u vreće
pretresli su im džepove

za svaki slučaj.

Bruno Glavič rođen je 1977. u Zagrebu. Trenutno je apsolvent je na Pravnom fakultetu. Bavi se biciklizmom i fotografijom. *Ipak, htjedoh reći koju o pretovaru,/ali/nisam tome ni promatrač,/pak/moja zapažanja ne jamče ništa ni o čemu*, pisao je Milorad Stojević u svojoj, parafrazom antologijske Dizdarove konkluzije naslovljenoj, pjesmi *Valja Rijeci preko nas*, odričući se eksplicitno pozicije promatrača, a ipak osiguravajući i potvrđujući svojim opažajima, iako kvalitativno nepouzdanu, evidentnu (est)etičku egzistenciju. Glavič, nastavljajući se na "neorealističku" poetiku maksimalne referencijalne transparencije označitelja dobrog dijela mlađeg domaćeg pjesništva devedesetih i nultih te potpuno ignorirajući baštinu "tekstualne" matrice koja se u nas presudno artikulirala sedamdesetih (a čiji je možda najznačajniji predstavnik upravo Stojević), svojem poetskom protagonistu nameće dijametralno suprotnu poziciju – isti je, prije svega, upravo određen vlastitim statusom promatrača. Takva poetika manifestnog i permanentnog subjektivnog kadra, realizirana "neutralnim" okom kamere – lišenim ovaj put Vertovljeve ili Dos Pasossove dominacije postupka, usredotočenosti na medijalne intervencije te kritičku ekstenziju čovjekova oka, a nasuprot tome aktivirajući njegovu navodnu tehniciziranu dokumentarnost – rezultira instrumentaliziranim, ametaforičkim, generalno figurama nesklonim, "svakodnevnim", ogoljenim idiomom. Iako, u pokušaju da se protagonista svede na instrument za bilježenje, izostaje vidljivo relacioniranje na potezu subjekt – svijet, što će uvjetovati nizak stupanj refleksivnosti, oko kamere, već po prirodi izvornog (kao i tekstualnog) medija selektivno, i time, zbog sveprisutne mogućnosti manipulacije dodatno opterećeno, upućuje na neke svjetotvorne konstante. Pokoravanje prirode tehnikom, kultivacija, fordovski impuls adaptacije divljeg u civilizirano, ali i "diktat tehnike" (*Udaljeno udaranje željezničkih vagona/siječe nebo na prikladne komade)* koji se javlja kao jedan od temeljnih provodnih motiva sada, u ekološki baždarenom, postindustrijskom sklopu dolazi oslobođen pozitivnog predznaka; apoteoza ali i ambivalencija tehnike *istovremeno razarajuće i grandiozne* tek je predmet rezignirane konstatacije. Izrazita dominacija maskulinog, provodni motiv (muškog) rada kao proizvodnog principa, iako poetički udaljeno i upravo izostankom femininog motivskog sklopa priziva još jedan izdanak "kvarnerskog trolista", Rogića Nehajeva i njegove *Lučke pjesme...* te *Pjesme o imenima, ženama i drugom*. Pasivni promatrač ostaje, i uz *opojan miris/mrtvih mišićavih crnaca*, čvrst i ravnodušan, nevidljiv ali izvjestan, poput gnostičkog boga - sveprisutan i beskrajno udaljen. (Marko Pogačar)

Ibero-romanski jezici i kulture

U četiri glasa

Pau Sanchis i Ferrer

Odjeci iberoromanskih književnosti

Uz *Dane iberoromanskih jezika i kultura na sveučilištu*, organizator: Sveučilište u Zadru, mjesto održavanja: Zadar-Zagreb, od 27. ožujka do 4. ožujka 2008.

Ako se za poeziju pisanu na španjolskom može reći da već nalikuje oceanu međusobno vrlo različitih glasova i naraštaja što se susreću, supostoje i raspravljaju, onda ta različitost postaje još očitija kada osluhnemo glasove književnosti pisanih na ostalim jezicima suvremene španjolske države. Riječ je o književnostima kojima je prijeći prijevodne granice obično teže nego španjolskoj književnosti, ne toliko zbog kvalitete, koliko zbog toga što pripadaju tzv. "malim" kulturama koje ne raspolažu takvom izdavačkom mašinerijom kakvom raspolaže književnost na španjolskom jeziku.

Recepcija katalonskog i galješkog pjesništva

U ovih se nekoliko riječi može sažeti ono što smo imali prilike čuti od esejistice i književne kritičarke Simone Škrabec, koja je prošle godine na Sveučilištu u Zadru održala predavanje pod naslovom *Katalonska književnost u Srednjoj Europi*, u kojem je analizirala peripetije u recepciji katalonske književnosti u ovom dijelu svijeta. Škrabec je tada nazočnost katalonske književnosti u Hrvatskoj sažela u jednoj rečenici: "…jedna antologija pjesništva, jedan srednjovjekovni klasik, jedna pripovijetka u književnom časopisu… Sve u svemu, na to se danas svodi nazočnost katalonske književnosti u Hrvatskoj". Pritom je Škrabec ponajprije imala na umu antologiju suvremene katalonske poezije *Bikova koža* (1987.) Tonka Maroevića te prijevod jednog djela srednjovjekovnog teologa i filozofa Ramona Llulla pisanog latinskim jezikom, iako treba spomenuti i da su u *Izabranim prepjevima* (1997.) Nikole Milićevića mjesto našla i dva pjesnika iz 15. stoljeća Ausiàs March i Jordi de Sant Jordi. Godinu dana nakon spomenutog predavanja, iako je hrvatski fond prijevoda s katalonskog postao bogatiji za dva naslova (objavljen je roman *Hladna koža* Alberta Sáncheza Piñola, a u tisku su *Tužne životinje* Jordija Puntíja), još je dalek put pred nama.

S recepcijom galješke književnosti stvari ne stoje mnogo bolje jer, osim prijevoda nekoliko srednjovjekovnih autora (Martín Códax, Joan Zorro, Pero Meogo, Ruy Fernández, Bernal de Bonaval, Pero da Ponte, Don Dinís) u već spomenutoj Milićevićevoj antologiji te *Tesarskih olovaka* Manuela Rivasa, nismo pronašli drugih prijevoda s galješkog na hrvatski. Kad je riječ o asturijskom, dosad nema književnih prijevoda s tog jezika na hrvatski.

Panorama hrvatskih prijevoda književnih djela pisanih na španjolskom jeziku znatno je bogatija i kompletnija. Kako klasični, tako i suvremeni autori postojano pristižu na hrvatsko tržište, zahvaljujući revnosti izdavača i kvalitetnim prevoditeljima koji vrlo dobro poznaju španjolska i hispanoamerička književna strujanja. Unatoč tome nema sumnje da se još mnogo toga može i treba prevesti te da bi dijalog u oba smjera mogao biti bitno tečniji.

Njih jedanaest protiv četvorice

Ova konstatacija polazna je točka radionice književnog prevođenja što smo je tijekom ovog semestra održavali na Sveučilištu u Zadru. Mi, nastavnici studija španjolskog jezika i književnosti na tom sveučilištu, predložili smo jedanaestero naših studenata da se suoče s izazovom prevođenja četiriju pjesnika, četiriju pjesničkih glasova, četiriju glasova koji govore četirima različitima jezicima. Vrhunac spomenute radionice bila je večer poezije u sklopu *Dana iberoromanskih kultura i jezika* što su se na Sveučilištu u Zadru održavali od 27. ožujka do 4. travnja ove godine, kad je publika imala priliku čuti izvorni tekst i hrvatski prijevod pjesama četvero pjesnika. Četiri izabrana glasa bili su: galješki pjesnik Gonzalo Navaza, asturijska pjesnikinja Berta Piñán, katalonska pjesnikinja Maria Josep Escrivà i španjolski pjesnik José Daniel Espejo.

Gonzalo Navaza, pjesnik, prevoditelj i sveučilišni profesor, rođen je 1957. u Lalínu (Galicija). Radi na Sveučilištu u Vigu, gdje predaje galješku književnost i romanistiku. Autor je zbirki pjesama i kratkih priča koje su naišle na izvanredan prijem čitateljske publike i kritike. Dvaput je dobio Nagradu španjolske kritike ("Premio de la crítica"), prvi put 1991. za zbirku pjesama *Fábrica intima*, a potom i 2000. za zbirku pjesama *Libra*, koja mu je priskrbila i Nagradu "Martín Codax". Godine 1998. žiri sastavljen od galjeških maturanata dodijelio mu je nagradu "Arcebispo San Clemente" za zbirku kratkih priča *Erros e Tánatos*, nagradu koju je podijelio s nobelovcem Joséom Saramagom. Uspjeh te zbirke tolik je da je do danas doživjela osamnaest izdanja. Navaza je i autor fascinantne zbirke palindromskih stihova pod naslovom *A torre da derrotA*. Navaza, koji se uvijek poigrava jezikom i književnim oblicima koristeći se svojim bogatim leksikografskim iskustvom (bio je voditelj projekta *Diccionario Xerais*, najvažnijeg galješkog rječnika), autor je i parodičnog rječnika *Elucidario*. Njegova najnovija zbirka pjesama, objavljena ove godine, nosi naslov *Aire tamén é materia.*

Berta Piñán, spisateljica i gimnazijska profesorica španjolskog jezika i književnosti u Madridu, rođena je 1963. u Cangues d'Onís (Asturija). Pripada krugu pisaca Drugog asturijskog preporoda (*Segunda Promoción del Surdimientu Asturianu*), kulturnog i političkog pokreta koji radi na oživljavanju i reafirmaciji asturijskog jezika i kulture. Objavila je zbirke kratkih priča (*La tierra entero*, 1996. i *La maleta al agua*, 2006.) te dječjih priča (*Lula, lulina*, 1989., *El branu de Mirtya*, 2006., *Las cosas que les gustan a Fran*, 2007. i *El extranjero,* 2007.), no prije svega istaknula se kao pjesnikinja (zbirke *Al abellu les bestias*, 1985. *Vida privada*, 1991., *Temporada de pesca*, 1998., *Un mes*, 2002. i *Noches de incendio*, 2005.). Dobitnica je brojnih nagrada, a njezina poezija prevedena je na španjolski, francuski, ruski, katalonski, njemački, mađarski, a sada i na hrvatski jezik. Zbog njezina impresivnog pjesničkog izričaja u Asturiji i izvan nje smatraju je jednim od najvažnijih autora suvremene asturijske književnosti.

Maria Josep Escrivà rođena je 1968. u Gandiji (Valencija). Radila je kao urednica, prevoditeljica i profesorica katalonskog jezika, no prije svega je pjesnikinja. Objavila je četiri zbirke pjesama: *Remor alè* (1992.), *A les palpentes del vidre* (1998.), *Tots els noms de la pena* (2002.) y *Flors a casa* (2007.). Za njezinu najnoviju zbirku dodijeljena joj je nagrada "Jocs Florals de Barcelona", jedna od najvažnijih i najprestižnijih katalonskih nagrada za poeziju. Escrivà je pripadnik pjesničke skupine *Imparables* koja je, nakon objavljivanja njihove antologije 2004. godine, iz temelja potresla katalonsku književnost. Ona je pjesnikinja trenutka, uvijek spremna uhvatiti trenutak svjetla u za nju inače tamnom svijetu. Ističe se i svojim aktivizmom na popularizaciji poezije: urednica je jedne biblioteke pjesničkih *plaquettes*, organizatorica pjesničkih domjenaka i drugih pjesničkih događanja, koordinatorica radionica pjesničkog stvaralaštva i članica uredništva časopisa *Caràcters*, jednog od najznačajnijih katalonskih književnih časopisa. Prvom prijevodu njezine poezije na hrvatski prethodili su prijevodi na španjolski, slovenski, talijanski i njemački.

José Daniel Espejo rođen je u Orihueli (Valencija) 1975. Živio je i radio u Sarajevu, Zagrebu i Manchesteru, da bi se konačno skrasio u Murciji (Španjolska). Autor je zbirki *Los placeres de la meteorología* (2000.), *Quemando a los idiotas en las plazas* (2001.) i *Música para ascensores* (2007.) te bloga *Trabajando con el vacío* (http://josedanielespejo.blogspot.com). Njegova najnovija zbirka privukla je pažnju kritike te bila predmetom sedam recenzija u različitim španjolskim časopisima i kulturnim prilozima. Najmlađi je i najinovativniji od četvero pjesnika koji su ovom prilikom došli u Zadar. Surađivao je na web stranicama i u različitim časopisima u kojima se artikuliraju najalternativnije tendencije u španjolskoj književnosti.

Svakog od ovih četiriju pjesnika dva mjeseca prije njihova dolaska u Zadar zamolili smo da nam pošalje pet svojih pjesama ili pet stranica poezije (u slučaju dužih pjesama). Radionicu prevođenja koordinirali su Ivana Lončar, asistentica za španjolski jezik na našem Odjelu, i autor ovih redaka, lektor katalonskog jezika, a u njoj su surađivali i dr. Nikola Vuletić, viši asistent za španjolski jezik, i Carolina Rouco Chao, lektorica galješkog jezika na Sveučilištu u Zadru. Studente smo podijelili u četiri grupe: Blanka Pejić, Iva Kuhar i Antonija Mikuša prevodili su pjesme Gonzala Navaze; Dubravka Saulan, Josipa Sokol i Iva Rukavina pjesme Berte Piñán; Anja Brtan, Kristina Mihoković i Marijo Lončar pjesme Marie Josep Escrivà; a Ivana Bradarić i Ivana Dragaš bile su zadužene za pjesme José Daniela Espeja.

Prevoditeljski rad trajao je mjesec dana, a njegov je rezultat predstavljen u srijedu, 2. travnja na *Danima iberoromanskih jezika i kultura* na Sveučilištu u Zadru, na večeri poezije u svečanoj dvorani sveučilišta: pjesnici su čitali izvorne tekstove, a studenti hrvatske prijevode. Događaj je ponovljen u Zagrebu u *Booksi*, s tim da su taj put u njemu sudjelovali samo pjesnici i profesori koji su vodili radionicu, dok se hrvatski prijevod mogao pratiti putem projekcije. Hrvatski prijevod ovih 18 pjesama, od kojih ovdje objavljujemo četiri (po jednu svakog pjesnika), bit će objavljeni u izdanju Sveučilišta u Zadru, popraćeni izlaganjima o najnovijim pjesničkim tendencijama u španjolskoj, katalonskoj, galješkoj i asturijskoj poeziji koja su pjesnici održali na okruglom stolu u Zadru.

Vrata otvorena u četiri svijeta

Skromnim uzorkom poezije na jezicima Pirinejskog poluotoka neće se, naravno, popuniti praznine o kojima je bilo riječi na početku ovog članka, ali se njime otvaraju vrata tečnijem dijalogu s četiri nova svijeta.

S jedne strane, pružili smo Hrvatskoj priliku da upozna jedan vrlo mlad glas španjolske poezije, glas koji je prethodnik novih tendencija i nastojanja na obnovi španjolskog pjesničkog izričaja, kako bi on dosegnuo razinu pjesničkog izričaja u drugim velikim europskim književnostima. José Daniel Espejo još se mora izboriti za poziciju priznatog pjesnika: mi smo se u Zadru zapravo kladili na nekoga tko je još nepoznat većini španjolskih čitatelja jer vjerujemo da u skrivenim kutcima, u *undergroundu* španjolske poezije, postoji nešto što svakako vrijedi poslušati.

S druge strane, uveli smo u Hrvatsku pjesnički glas u usponu koji pripada katalonskoj književnosti, književnosti koja se u srednjem vijeku ubrajala u vrhove europske književnosti, koja je u proteklom stoljeću dala značajne

Sveučilište u Zadru prošle je akademske godine započelo održavanjem manifestacije Dani *ibero-romanskih jezika i kultura*. I dok su lani većinu sadržaja pripremili studenti španjolskog i katalonskog i njihovi profesori, uz gostovanje slovensko-katalonske autorice Simone Škrabec, ove godine program manifestacije ispunjen je inozemnim gostovanjima.
Osnovna je ideja ovih događanja predstaviti iberoromanske jezike i kulture, a ove je godine fokus na španjolskom, katalonskom, galješkom i asturijskom, a središnje teme su povijest jezika i poezija. U programu koji se održavao od 27. ožujka do 4. travnja na Sveučilištu u Zadru i u zagrebačkom klubu Booksa gostovali su španjolski pjesnici: Gonzalo Navaza (pjesme na galješkom), Maria Josep Escrivà (na katalonskom), José Daniel Espejo (na španjolskom) i Berta Piñán (na asturijskom). Djela četiri pozvana pjesnika dosad nisu bila prevođena na hrvatski.

i velike autore i koja sad prolazi već otprije započet proces konsolidacije pa je tako prošle godine bila počasni gost na Sajmu knjiga u Frankfurtu. Maria Josep Escrivà već je poznata pjesnikinja, a njezino djelo, sa svakom novom knjigom sve razrađenije i dublje, može se smatrati dostojnim predstavnikom suvremene katalonske književnosti.

Ako je sjena koju dominantna španjolska književnost, uslijed poznatih okolnosti, bacala na katalonsku književnost velika, galješka se književnost sa sjenom moćnog susjeda još teže nosila, jamačno i zbog čimbenika koji nisu strogo književne prirode. Činjenica da galješki ne raspolaže ni relativno velikim brojem govornika (pa time ni čitatelja) kao katalonski, ni metropolom poput Barcelone, galješkoj je književnosti umanjivala prepoznatljivost, iako ona zbog svojih velikih autora u srednjem vijeku, a osobito u 19. i 20. stoljeću, zaslužuje mnogo više pozornosti. Imajući sve to u vidu, prevoditi Gonzala Navazu, jednog od najznačajnijih galjeških autora u posljednja tri desetljeća, za nas znači ući u suvremenu galješku književnost na velika vrata.

Konačno, najveća novost ovoga projekta vjerojatno je prijevod djela jedne asturijske autorice jer je riječ o prvom prijevodu s asturijskog na hrvatski jezik. Asturijski jezik nije baštinik sjajne srednjovjekovne književne tradicije kao galješki ili katalonski. Štoviše, na tom jeziku nije bilo "prave" književnosti sve do 17. stoljeća pa je trebalo pričekati sedamdesete godine prošlog stoljeća da *Surdimiento*, kulturni i politički pokret nastao u kontekstu španjolske demokratske tranzicije, počne stvarati infrastrukturu potrebnu za oživljavanje asturijskog jezika i reafirmaciju asturijske književnosti. Tek nakon ostvarenja tih preduvjeta u krilu asturijske književnosti počela su nastajati istinski velika djela. Jedan od najznačajnijih autora te nove asturijske književnosti, ako ne i njezin najveći pjesnik uopće, jest Berta Piñán.

Sintonija

Narcís Comadira, veliki katalonski pjesnik koji je, između ostalih autora, prevodio i Giacoma Leopardija, rekao je da je prevoditi isto što i tražiti željenu frekvenciju na radiju. Dobar prevoditelj poezije mora imati dobar sluh kako bi osluškivao glazbu koja odzvanja na drugom jeziku i mogao je interpretirati, prenijeti u jezik na koji prevodi. To je jedna od misli koju smo htjeli prenijeti našim studentima u radionici prevođenja. Zato smo "dekonstruiranju" tekstova pjesama, čitanju, prepričavanju i slušanju posvetili koliko je god vremena trebalo kako bi na hrvatskom zvučale što sličnije izvorniku, a istovremeno govorile *quasi la stessa cosa* (pozivajući se na čuveni esej *Otprilike isto* Umberta Eca o književnom prevođenju). Teško je iskazati zadovoljstvo koje smo osjetili kad je, na koncu večeri poezije, Gonzalo Navaza ustvrdio, a ostali su se pjesnici s njime složili, da je u stihovima hrvatskog prijevoda, na toliko različitom i toliko dalekom jeziku, čuo onu istu glazbu koju je skladao na svom materinjem galješkom. Htio je reći da smo uspjeli naći pravu frekvenciju, da smo znali uhvatiti valove oceana koji nas je zapljusnuo različitim jezicima Iberskog poluotoka. Z

Pau Sanchis i Ferrer, lektor katalonskog jezika na Sveučilištu u Zadru.

Ibero-romansko pjesništvo

Gonzalo Navaza

Pjesnik na djelu (zahvalnosti)

Ne mogu se požaliti na sreću.
Cimprani anđeo gleda te u oči
a rosa na planiki prozborit će.
Tko ovo razumije
pa makar i bez truda
držat će u ruci prolazna blaga užitak.

Dopusti, onda, da kapne na nježnu poniznost
preplanulu i žednu naših epidermi
dragocjeni eliksir kišne radosti.
I plamte u glasu požari prelijepih vijesti.

U prijateljskoj krošnji
pravi svoju sigurnu jazbinu san
prima u krilo toplinu tvoga tijela
poznatog i srdačnog,
što napamet zna moja skrita imena
i voli ove maske
što počinjem skidati.

Od platna daljina što nas razdvajaju
ispleo bi starac povodac bizonu
uže za klasje, konopac za vješala
il krajnu što bijedu privezuje za mul.
Ali mi, sad kad je put
od Arkadije kući
nepovratno izgubljen,
podižemo lakovjerni ures sav od cvijeća
ko utvrdu od zraka na stijeni optimizma
sanjajuć kako se otvaraju dveri čuda,
pa makar žega spržila nejaku metlicu
il snijeg čelom poveo bešćutni tango.

Jer kad pohrliš k meni
drveće širi grane pred tvojim koracima
kao tisuće zagrljaja što raspršeni
polijeću prema svijetlom mjestu gdje caruje smijeh.

Baš zato ne mogu se požaliti na sreću.
Nego nepovjerljivo i kradom križam prste
držeć želje u žaru, zamišljam kako bježim
i nadam se da nikad, nikad neće proći
čudo ljubavi. A dalje je sve jasno,
ono što nije ljubav, čista je tlapnja.

Drugi koraci

U noći metaforičkoj, pod visokom lunom
što polagano obrisom prostora se kreće
odjek ceste daleke krši tišinom punom
kojom daleki koraci kao da zveče.

Dok skupa s tobom napredujem stazom starosti
nalikuju jeci glasa tvoga, tvojoj boji
ovi nemogući koraci nemogućnosti,
ti koraci tuđi što mogli su biti tvoji

ali ne bijahu. Izdaleka zvuk njihov svodi
putem kojim skreće tvoju mijenu polaganu
i sa čudnom prisutnošću samoću uhodi
od ničega doli snova i sjete satkanu:

s nejasnom prisutnošću što dok tijelo sakati
raščinja nevjericu što ziba ti osmijeh taj
jer na kraju puteva što prezir tvoj ih prati
čekali su tebe istina i svjetlost i raj.

Eronautika

Od malo se toga izvjesnog sastoji radost
jedra se pune vjetrovima ljuvene strasti
dok bog bukti plamom u kostima i venama.

Sad kad evo zamaknuh za mračni Olujni
Rt i vidjeh kako razdvaja hladne vode
zloguka prilika lađara s onog svijeta,
znam da ljubav izdrži najljući fortunal
i da je zalud lome najgore nedaće.

Još uvijek strepeći razaznajem sada koji
to stroj pokreće sve zvijezde i nebesa.
Isto je sad podjarmi li mi lađu dobra kob
il je bozi gurnu u stupicu brodoloma,
jer sljubljeni i goli bit ćemo odneseni
skrovitoj obali na slabinama valova.

Sva su mora blaga spram takve ljubavi.

Intimni pogon

Plete sama svoju mrežu troma tarantula.
Tamna u tom zakutku opsadne pomutnje
skuplja među ruinama kraha
trofeje smrti. I strahujući od
sudbine prevrtljive slične onoj blaga
miluje u sjenama svoje vlastite rane
hraneć se mišlju da život neće zgasnut
dok god joj otkucaji srca nadimlju grud.
Znade da se nadi zatro trag, znade
da ništa neće bit isto pa ipak
sama i nemoćna usred noći
pali slabašno svjetlo što treperi
nad pustošnom goleti tišine
poput nekakva glasa. Ponizno sasvim
plete sama svoju mrežu troma tarantula
i u boli mjeri visinu života.

Rukopis pronađen zataknut za retrovizor

Ognjištima drevnim svjetlo sja tek
da nikad kasno nije, rano je uvijek.
Ruka vremena ustrajna prekopava
prebiruć zrno po zrno zaborava.
No buntovno i prkosno srce soja ljudskog
riječima se uspinje do toka heraklitskog
i u strepnji što do usta diže pjesan
svoj preobražaj svetkovat će čudesan
od suza današnjih do snijega lanjskog.
I žeđu, u vodi izvora od stoljeća,
i sjene, u svjetlu žarka jutra što pužu.
I sadi jednu ružu
u nemogućem vrtu minulih proljeća.
Poletjet će bijele lastavice u djetinjstva kraj
i s novim se ljetom vratit da premjere dalj.

Berta Piñán

Kuća

Podići kuću koja bi bila kao
Stablo, iz kog kao iz Dafne izrastaju
grane, ćutjeti godišnja doba, novo
Lišće poslije zime, prve plodove
Ljeta. Kuću koja bi bila kao stablo
Što podnosi munje, rastjera
Tuču, što daleko tjera ledeni vjetar
Vremena.

Podići kuću koja bi bila kao
Rijeka, plovna i laka, varljiva,
Prolazna, da pijem s njezinih izvora, zastanem
na zdencu, trčim s potocima. Kuću koja bi bila
Kao rijeka što se ne miri s porazom,
što pobijedi tugu suše i nose je njene
Struje, nizvodno.

Podići kuću koja bi bila kao
Svijet, hodnici poput krajolika,
Stube planinski lanci, prozori otvoreni,
Mostovi, ceste. Da sjednem ispred vrata,
Gledam kako prolazi život, prijateljica, jedna zemlja
Jedan jezik, pozdravim ih kratko
Kada prođu.

Podići kuću koja bi nosila naše
Ime, znakove koje smo jednom krivo protumačili,
Neku riječ, izraz lica, uspomenu na ono
Što smo voljeli,
I tako, podići kuću, samo u slučaju
Da se vratiš.

Drugima

Drugima pustolovina, putovanja, prostranstvo
Oceana, spaljeni Rim i piramide,
Nebrojene prašume i svjetlost pustinja,
Hramovi i lice boginja. Njima
Neboderi i gradovi, palače iz snova
Bezvremenske, Budin osmijeh, kule
Babilonske, mostovi, neumorna industrija
Čovjeka i njegovih želja.

A meni ostavite nejasnu sjenu kestena,
Svjetlost nekih jesenjih dana, utihlu glazbu
Snijega, kako neumorno pada u sjećanju,
Meni ostavite okus trešanja iz djetinjstva, glas
Prijatelja, glas rijeke, ovu kuću, neke knjige,
Samo neke, moju ruku kako crta, polagano, pravilnu
Liniju tvojih leđa.

poezija

In memoriam

Dolaziš k meni. Poznaješ baš svaki kutak
Ove kuće, punoću zraka kad nasrne zima
I ostanemo sami mi što sami smo i došli.
Iz kog čudnog kraja, kog apsurdnog doba
Pepela i kiše noćas dolaziš,
Kad kažu da smrt nikad ne nadilazi
Sebe samu. Rasteš sa mnom sve te puste godine,
Godine kad vrijeme nas izdaje i poriče
I jedne noći, i baš ove, ti se vratiš,
I daš život životu,
Ti, koji od života samo za smrt znadeš.

Genetska mapa

Ja sam pauk i krtica, šareni vrat jastreba, ja sam gusjenica
I kora breze što je ta gusjenica jede. Ja sam alga i ujesen
More što je izbaci na obalu, osjećam se kao sol i molekula,
Ova sam lokva vode što ostaje na pijesku i pjena koju ostavlja
U rukama, i zrak je, i ništa nije. Koža mi je mineral,
Tvari što su se vjekovima neprestano prožimale,
Mahovina, lišaj, kamen, moja je duša duša ježa
Što polako kroči tajnim gorskim stazama, duša drozda,
Duša koze, njen bolni jecaj i moj je. Ja sam crv i vrana što
Jede crva i lešinar što jede vranu, ja sam šuma i stijena,
Sjena hrasta, sjena kestena, list lijeske,
Ova grana što se širi na onu stranu obale, i s ljetnim povjetarcem
Čas takne mene rijeku, i teče, kao vrijeme.

Visoka voda

Voda je nosila plastiku i boce,
Krepane beštije. Prvoga dana
Vidili smo biciklu: sinjali
Da jon fali kolo. Drugoga jutra
Spuštu se, ujedanput, dvi-tri zrake svitla
I te iste noći sa šufita donili smo
Ferale i stare šterike. A drugoga dana
Išli iskat kravu: našli je u studencu
Iza kuće, kako pliva. Ni daleko
Pošla umrit. Vraćajuć se mučeć doma,
Nikad nismo mogli razumit
Ča nas je to snašlo.
Voda je nosila život, kad i kad nas
Ostavljala same.

José Daniel Espejo

Ti što si tako sretan, pjesnički šegrte,
maleni padawanu okružen velikanima
tko te upozorio na to: da ćeš biti sam
usred snježne pustinje, izgubljen
u središtu tajge, i da će te okružiti
oceani vremena, mora od noći,
zvjezdana praznina. I da ćeš čak i tada
započeti put, ustvari
započeti pjesmu.

A pa B

Putovanje je proces koji te vodi
od točke A
do točke B
ili možda vrijeme što razdvaja
tvoje tijelo (A) od tvoga tijela (B).
Na putovanju uvijek postoje vrijeme,
tijela, koordinate i procesi,
ali govoriti o putovanjima nije moguće
ili barem ne o povratku
(*con la frente marchita*).
Svaka je definicija povratak:
riječi
počinju u B.
U A, na početku, još si sam.

Miguelito Battles The Pink Robots

Ja, koji sam toliko znao, na papiru, o Ništa
nisam znao da je to Ništa kad se probudiš
jednog ponedjeljka u dva ujutro u mokrom krevetu
i da je mokro krv, i da ta krv dolazi
iz maternice moje Charo tri mjeseca trudne
s mojim malim, mojim voljenim, mojim divnim sinom Miguelom.

Ništa se nastavilo na hitnoj
jedna je doktorica rekla da se ništa ne može učiniti
i poslala nas kući da čekamo čudo,
sljedeća dva dana. Što sam ja znao o Ništa,
ili Ništa o meni, ali tada smo se suočili
i dobro se potukli. I prolazili su dani,
ali ne oni obični, sačinjeni od vremena,
nego dani poput beskrajnih knjiga uvijek istih stranica.
Rekao sam ti toliko puta iste riječi
da sam se uplašio da ću ti dopizditi.
Rekao sam ti drži se, ostani tamo s mamom,
rekao sam ti, dođi, ili skoči prema meni,
ili mi daj ruku dok te ne zaborave
ti što su došli po tebe, a najviše
sam ti puta rekao Miguel, moraš ovo vidjeti,
moraš ovo vidjeti, maleni, vidjet ćeš.

A onda sam se ja, koji sam toliko čitao o Ništa,
pitao iznenađeno: kakve to sad ima veze?
Što je to toliko važno
sada, nakon svih tvojih ispita iz Ništa,
tvoje diplome iz Ništa, što je to toliko
vrijedno, da se ne može propustiti?
Ah, bilo je to teško pitanje.
Tada sam već znao odgovor, ali još ga
nisam mogao sročiti, i gledao sam
planine na jugu grada
dupkom pune crnih borova, drveće asfalta,
ono malo što se u srpanjsko popodne vidi
bez sunčanih naočala i bez trunke sna,
a najviše sam gledao djevojke,
oblake u bijegu, plavo nebo
i ponavljao: Miguel,
moraš ovo vidjeti, kako mi možeš reći
da ćeš napustiti sve to, da odlaziš
učiti jezik sjena
a toliko ti toga moram pokazati
jer toliko toga još nisi vidio,
maleni moj Miguel.

I došao je četvrtak kao što u noćnim morama
dolazi kraj stepenica
i vidjeli smo te kako se mičeš na ultrazvuku
sa srcem na sto deset i nasmiješili se
a mene su oni glasovi ponovno upitali
što je to toliko važno,
kad ja ne vjerujem u Ništa
ni u egzistencijalizam, ja, tako načitan,
i što je sad s Beckettom, da mu kažem
to što sam maloprije rekao Miguelu,
da se vrati stadu. I odgovorio sam:
koji kurac. I ponovio, koji kurac, gospodo,
ajde dobro da nema Boga, ali kakve to sad ima veze
kad imamo ovo drugo: planine,
put do plaže (tad sam ih već
ostavio same i govorio Miguelu),
i povjetarac s mora i burek
i glas Keren Ann i Miyazakija
i Žižekove knjige i grudi tvoje mame,
kako možeš i pomisliti da to propustiš a da i ne probaš
kako možeš pobjeći a da ne nemaš popis
neodoljivih užitaka, i da ih sve ne usporediš
tako da znaš o čemu govoriš kad govoriš o ljubavi.
Ne nudim ti ništa drugo, ali i to je dosta,
jer zauzvrat ne tražim ništa. Ili možda samo
da ne postaneš savjetnik za prostorno uređenje
ni trgovac oružjem, i da ne govoriš
majkama svojih prijatelja
riječi što te učim u ovoj pjesmi,
ni kako loše govorimo ti i ja, kada govorimo istinu,
ni grozne uvrede kojima častimo sluge onoga
Ništa.

Maria Josep Escrivà

Biologija pjesme

Radikalno prodiranje u svijet. Posljednji stadij. Dio koji niče između zemlje i zraka. Mjesto gdje se rađa ljepota s prirodnim instinktom preživljavanja.

Kako biljka traži svjetlost, stvara boje, oslobađa mirise, kada treba učvršćuje trnje kao šiljke, tako i pjesma. Cvijeće. Čaške u nestajanju sa zemlje.

Anemone

Korača laganim korakom kućom
visoka stropa. Pokaže mi svoj stol
k'o kad se vjerno opisuje život:
skromna soba mirisa dostojnoga
starosti. Ponekad mu utihne glas,
no njegove su ruke suhe brazde,
ispucane poput umornog vrta,
i još uvijek govore o ljubavi.

U kutu, netaknut k'o stare ure
jedan stručak anemona svjedok je
prolaznosti vremena. No ako su od
sunca izblijedili zastori, žudnja
čuva anemone: spominjuć' ih
ponovno će u pjesmi procvjetati.

Marcu Granellu

Rijeka

Pred pragom moje kuće teče rijeka
nema bistro tijelo niti mirne vôde:
i teško se proteže poput starog željeza.
Pred pragom moje kuće teče rijeka
Ne znam ni za jednu rijeku gdje plove
u crnini vječne svite lunâ, ptice
što strmoglavo lete s vrhova nebodera.
Pred pragom moje kuće teče rijeka

Nema tišine. Danonoćan žubor
rijeke. Ako na tren malo utihne
iz nekog nestvarnoga mjesta prodru
neutješni uzdisaji sirene.
Zavijaju, zavijaju sirene,
ali nema čari za gluhe slušače
Pred pragom moje kuće teče rijeka

U zoru, jedan čovjek
poput busena šaša što ga vôde
savijaju, željno gricka zgaženu
koru banane i potom zaroni
u svoje teške misli pa mu navru
sline: «kako li je nesretna rijeka bez riba,
pred pragom, pred pragom moje kuće teče rijeka
Pred pragom moje kuće teče rijeka,
i kad kiši nije rijeka nit' meni dom».

Bacati kamenčiće u vodu

Njezin vrat je bijel a pogled uznosit
Kosa joj crna. Izjutra korača
bosonoga puteljcima zemljanim
što obali vode. Nježni koraci
žene začarane plesom.
Zastane i s obale skuplja školjke
i spremi ih u njedra kao čežnju
za mislima od vremena uvelim.
I gleda u nebo, i daljine, i sklapa oči.
Njezin vrat je bijel a pogled uznosit,
i zavidi na zelenim krošnjama
vrbama na obali i poput njih,
samo želi dosegnuti dno rijeke,
i polako, i sve lakše, daleko
od ružna sna, rijeka je na ples zove.

Svjetlost je iznimka

Svjetlost je primirje, iznimka,
sika što kao svjetlucava utroba pluta
crnim morem. Crnilo beskraja
kamo će se sve vratiti
kad jednog dana prestane primirje
zraka.

Primirje je: dijete što se smije,
i pogled na njega,
I kad nas njegov smijeh vrati u djetinjstvo,
primirje u svom ovom nebivanju.

Smiraj noći je primirje, iznimka.
Iznimka onoga tko pozna sebe samog,
u tišini,
dok se spušta rosa,
u tišini,
i u tišini piše.

Riječ je primirje,
primirje svjetlosti, iz noći u noć
konačno.

Prevoditelji

S katalonskog: Kristina Mihoković, Marijo Lončar, Anja Brtan.
S galješkog: Blanka Bejić, Iva Kuhar, Antonija Mikulša.
S asturijskog: Josipa Sokol, Dubravka Saulan, Iva Rukavina.
Sa španjolskog: Ivana Bradarić, Ivana Dragaš.
Lektori: Carolina Rouco, Nikola Vuletić, Ivana Lončar i Pau Sanchis i Ferrer.

PONEDJELJKOM

Sportski prilog na osam stranica u boji

SPORT

UTORKOM

Prilog o kulturi na osam stranica u boji

Kultura

SRIJEDOM

Prilozi o gospodarstvu i multimediji, svaki na osam stranica u boji

Mmedia GOSPODARSTVO

ČETVRTKOM

Vanjskopolitički prilog na osam stranica u boji

HRVATSKA EUROPA&SVIJET

PETKOM

Najopsežniji program hrvatskih televizijskih postaja na 16 stranica u boji

RTVvodič

SUBOTOM

Vrhunac tjedna

7dana

UREDNIŠTVO - Telefon: 61 61 680 i 61 61 682 / Faks: 61 61 650 i 61 61 602 / E-mail: vjesnik@vjesnik.hr / MARKETING: Telefon: 61 61 69 / Faks: 61 61 709 / E-mail: marketing@vjesnik.hr

k

Noga filologa

Hrčki

Neven Jovanović
http://filologanoga.blogspot.com

Digitalni hrčkovluk – za razliku od onoga "analognog" – omogućuje nam komotnu poziciju: daje da budemo altruisti bez osobne žrtve. U svoju digitalnu knjižnicu-jazbinu možemo pustiti bilo koga, ne bojeći se da će nam nešto odnijeti. Jer, dok je svako posuđivanje odnošenje, svako je *downloadanje* umnožavanje

Pišem ovo uz pozadinu repetitivne tehnološke muzike: tri tona, dva intervala, note brevis ad infinitum. To pjeva skener s automatskim uvlakačem papira dok u digitalne slike pretvara sveščić za sveščićem časopisa *Archivio storico per la Dalmazia*, godište treće, Rim 1928. Dok napjev traje, negdje drugdje u gradu (bar se nadam) jedan od studenata četvrte godine latinskog prepisuje na kompjuteru latinski tekst iz knjige tiskane u Padovi 1636; snimke ove knjige skinuli smo s jednog njemačkog portala. Na trećem kraju grada, pak, netko treći ispravlja greške u tekstu koji je kompjuter pročitao sa digitalne presnimke dva stupca jedne od sitno tiskanih bibliografija iz Enciklopedije Jugoslavije (prvo izdanje, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1955.-1971.). A netko četvrti skenira Sencov *Grčko-hrvatski rječnik za škole* (Zagreb, 1910., bezbroj pretisaka), ručno dodajući, kao *bookmarke*, grčke natuknice s vrha svake stranice.

Što je to što radimo? I zašto to radimo? I zašto to radimo *mi?*

O!

Repetitivni, nekreativni, gnjavatorski posao koji radimo zove se glamurozno: digitalizacija. Prevođenje tiskanog teksta u neki od računalno čitljivih oblika, bilo u digitalnu sliku, bilo u niz digitalnih slova. A zašto to radimo? Dva banalna odgovora i jedan patetični. Skeniram rječnik od 1022 stranice da bih ga stavio na *memory stick* i nosio u džepu; skeniram svoju znanstvenu knjižnicu – *i* knjige *i* fotokopije – jer su mi stan, ili soba u domu, naprosto premali za pedeset metara polica i deset tisuća svezaka. Drugi banalni: skeniram časopis pokrenut u Italiji nakon Rapallskog sporazuma, časopis kojim je država željela simbolično potvrditi svoje faktično posjedovanje dobrog dijela Dalmacije, zato što je taj časopis, ma koliko ideološki obojen i motiviran, donio niz iznimno važnih priloga za povijesna razdoblja i prostore koji su danas "naši", a ja ih trenutačno istražujem. No, u Zagrebu je *Archivio storico per la Dalmazia* praktički nedostupan: ne mogu ga dobiti ni u jednoj javnoj knjižnici, pogotovo ne u cijelosti.

Dužan sam još patetični odgovor. O! ovim gnjavatorskim poslom prenosimo dio Baštine iz Starog u Novi medij. O! čineći tako radimo isto ono što su činili humanisti od 1439. nadalje, kad su tekstove iz rukopisnih kodeksa masovno prenosili u tiskane knjige, ili isto ono što su, prije njih, činili svi oni Nepoznati Neki koji su između prvog stoljeća prije nove ere i osmog stoljeća nove ere tekstove – ne tako masovno – s papirusnih svitaka prepisivali u kodekse. O! prenosimo iz Starog u Novo.

Sedam penija za A4 stranicu

Internet kaže da nismo jedini koji to rade.

"Vremena se mijenjaju; kao i uvijek, i mi se moramo mijenjati s njima. Više se ne sjećam jasno kad sam prvi put s polica skinuo dva sveska Payne Smithovog prijevoda *Komentara uz Luku* Kirila iz Aleksandrije. Možda je to bilo 2005. Svesci su stajali na otvorenom pristupu u sveučilišnoj knjižnici u Cambridgeu. Zapazio sam ih nekoliko puta dok sam tražio prijevode crkvenih otaca kojima su istekla autorska prava, pa ih smijem skenirati za svoj *website*. Ali uvijek me odbijala veličina Payne Smithovih knjiga. Još su me više odbijale fusnote složene u dva stupca i marginalne bilješke, tako karakteristične za viktorijanske prijevode, tako zahtjevne za kad treba skenirani tekst korigirati, formatirati, linkati fusnote i njihove referencije.

Ali vremena se mijenjaju. Jednog sam ih dana skinuo s police, i odnio niz dugi hodnik do sobe za fotokopiranje te ih, po cijeni od sedam penija za A4 stranicu, nakon nekoliko sati pretvorio u debelu hrpu fotokopija. Odnio sam ih kući, stavio na ormarić gdje i danas stoji hrpa materijala slične prirode. Bar se to nije promijenilo.

Opis direktorija na kompjuteru kaže mi da sam skeniranje počeo 1. veljače 2006, u 22:18. Pomoću HP6350C skenera s uvlakačem za 25 listova, napravio sam 13 poddirektorija od oko 60 stranica u svakome, i počeo OCR [optičko prepoznavanje znakova] obradu prilično nesavršenih slika. Polako sam se probio kroz veći dio prvog sveska, a onda sam stao. Jer su se vremena promijenila dok sam radio na tom tekstu."

Čovjek koji ovo piše zove se Roger Pearse (a ovo je napisao na neonostalgia.com). Otprilike 2006, kad je Pearse poskenirao *Komentare uz Luku* – inače, prevedene sa sirijskog – i ja sam po prvi put saznao za mogućnost da skeniranje postane kompulzivno-opsesivna radnja, da postane ono što je humanističkim znanstvenicima dotad bilo fotokopiranje. Sugerirao nam je to – nama, polaznicima jednog seminara u Bugarskoj – jedan kanadski profesor na radu u Londonu. "Uzmete tekst i skenirate ga", rekao je, demonstrirajući gestama kako se to radi, žmirkajući iza naočala. "Zato da biste ga mogli podijeliti s drugima."

Dajem, a ostaje mi

Ovo je jako važno, i to je pravi razlog zbog kojeg trošimo vrijeme, novce i energiju prenoseći iz Starog u Novo. Ako ti poklonim knjigu, ja je više nemam, i moram si kupiti drugu; ako posudiš knjigu iz knjižnice, ne mogu je posuditi ja; ako sam na drugom kraju svijeta, mogu ti knjigu pokloniti / posuditi samo šaljući je poštom.

Osim ako je knjiga u digitalnom formatu.

Zašto knjižnice ne daju da časopise nosite van? Jer je njihova vrijednost u *potpunosti*, nema iritantnijega od nepotpunog niza – uvijek će vam trebati baš onaj broj koji fali – i ne smije se riskirati rupa u nizu. A opet, naše knjižnice nisu bile dovoljno bogate – ili dovoljno mudre – da nabavljaju više primjeraka istog časopisa. To nije problem kad se radi o novim časopisima, ali što kad oni prestanu biti novi? Što kad vam zatreba neki od Akademijinih Radova, Građa ili Starina iz doba Franje Josipa, *Archiv für slavische Philologie* iz doba kad ga je uređivao Vatroslav Jagić? Da i ne govorimo da možda baš i *niste* u neposrednoj blizini knjižnice koja te časopise ima, ili je možda radno vrijeme te knjižnice završilo. Isto, uostalom, vrijedi i za stare knjige: izdanje iz 1975. možda još možete tražiti u antikvarijatu, ali izdanja iz 1675?

No, jednom kad te tiskovine digitalizirate, i kad potom digitalnu verziju stavite na internet, ta verzija – dok se nešto ne pokvari – ostaje dostupna 24 sata dnevno, sa svakog priključka na Mrežu, ma gdje bio, i u *koliko god primjeraka treba:* svako *downloadanje* stvara novu kopiju.

A zašto to radimo baš mi? Pa možemo, recimo, brigu oko digitalizacije prepustiti onima koji knjige imaju, i koji su plaćeni da ih čuvaju – javnim knjižnicama kao što je Nacionalna i sveučilišna. Ili možemo, recimo, tu brigu prepustiti onima koji su to, bogati i moćni, ionako *već napravili* (ako mislite da sve što skeniramo mi u svojim malim skriptorijima nije već skenirao Google, u okviru svoga gigantskoga Book Search projekta, ljuto se varate). Na guglovsku je konkurenciju, uostalom, mislio i Roger Pearse, kad je stao pitajući se čemu radi to što radi: ono za što su njemu, samome, trebale godine i godine strpljivog rada, u času je – i *iznova* – napravio Google, sa svojim masovnim pristupom, neograničenim *bandwidthom*, i vojskom jeftinih najamnika.

Da, možemo to ostaviti drugima – ali koliko ćemo dugo čekati? I tko će nam *dati* ono što napravi (velik dio knjiga na Google Book Searchu nije dostupan u cijelosti; *ništa* što je digitalizirala NSK Zagreb nije u upotrebljivom obliku dostupno preko interneta)?

Mi to radimo – osim zato što smo genetski slični hrčcima – prvenstveno zato što nam te knjige *trebaju*. Što nam trebaju sada, i što nam trebaju *baš te.* Oprostite, ali ne bavim se ni dječjom književnošću ni Drugim svjetskim ratom ni lingvistikom ni poviješću fizike ni ranim majstorima. Zato sigurno neću digitalizirati *takve* knjige i časopise, niti ću ih koristiti, osim iz razonode. Ali dobro znam što je bitno, krucijalno – i odlično znam što je teško dostupno – na području klasične filologije (osobito latinske) i hrvatskog latinizma (osobito književnog); te mi stvari trebaju svaki dan.

Hrčak i knjižnica

Hrčak radi hrpu jer ga instinkt tjera; ali njemu je do te hrpe i *stalo*, i vezan je uz svaki njezin lješnjak, žir, pšenično zrno. Nasuprot tome, knjižnice su zadužene za sve; Google jede sve. Oni razmišljaju naveliko, uđuture, u milijunima naslova – jedna se Googleova inicijativa i zove "Što biste učinili s milijun knjiga?" – i milijunima terabajta. Njima i *ne smije* biti osobito bitno kakve su te knjige. Ali ja sam hrčak, i to hrčak s posebnim ukusom. Meni ne treba milijun knjiga; treba mi nekoliko stotina, možda nekoliko tisuća, ali *pravih*. Moje su potrebe kvantitetom zanemarive, i zato su u dosegu skriptorija-jednokleka; zato su, eto, skener na mojem stolu i na njega spojen kompjuter učinili, u godinu dana koliko ih imam, za digitalizaciju hrvatskih latinista više od HAZU i NSK zajedno. Na časnu riječ.

Istovremeno, manji broj tekstova omogućuje da radimo na *kvaliteti* njihove digitalizacije, da o njoj razmišljamo, s njom eksperimentiramo. Jer digitalizacija ne završava kad tiskana slova pretvorite u binarne nizove; ona ovdje, zapravo, tek počinje. Tek treba te binarne nizove upotrijebiti za nešto što se s tiskanim slovima *ne može*.

Šalji dalje

Ono što pokreće digitalizacijske hrčke jest, dakle, osobni probitak: te knjige trebaju *meni*. No, digitalni hrčkovluk – za razliku od onoga "analognog" – omogućuje nam da budemo i altruisti, i to bez ikakvog inkomodiranja; u digitalnu knjižnicu-jazbinu možemo pustiti bilo koga, ne bojeći se da će nam nešto odnijeti (jer, sjećate se, dok je svako posuđivanje odnošenje, svako je *downloadanje* umnožavanje).

To je povezano s drugom mojom profesionalnom spoznajom, vrlo ne-hrčkovskom i kontra-hrčkovskom. *Neću stići napraviti sve što vidim da bi napraviti trebalo.* Pustimo sad igru slučaja; ne mora mi nijedna cigla pasti na glavu, ne moram biti James Dean i umrijeti mlad – onoga što bi se moglo učiniti, što bi bilo zanimljivo učiniti, u mojoj struci ionako ima previše, a da bi to sada djelatni stručnjaci – svi zajedno – stigli napraviti do mirnoga kraja svojih karijera. Govorimo, pazite, samo o onom što ja *vidim i znam* da bi trebalo; posve izostavljamo ono što ne vidim, ne znam, dokle moje sposobnosti ne sežu. Tako je u mojoj struci oduvijek i bilo; tako će, po svemu sudeći, i biti.

I to je, uz osobni interes i lakoću izvedivosti, treći motiv koji me pokreće; i nije to toliko uzvišena misija "ostavljanja zadužbine budućim naraštajima" – naraštajima *en gros* za zadužbinu će se fućkati, i to je OK – koliko tomsojerovsko prebacivanje posla na onih pet-šest entuzijasta koje će u sljedećih stotinu godina, iz meni nepojmljivih razloga, intrigirati one stvari koje intrigiraju i mene.

Oni će se, naravno, tužiti da nisam napravio sve što je trebalo onako kako je trebalo, da je ta naša "digitalizacija" bila beznadno manjkava i staromodna, da smo zanemarili baš najvažnije aspekte onoga što smo digitalizirali. Znam, i ja se tako tužim na svoje prethodnike iz doba Franje Josipa, one bradonje s *Vatermörder* kragnima. I to je OK. Ali napravit ćemo – mi u svojim jednočlanim, svjetovnjačkim skriptorijima – koliko znamo i možemo.

Skener je svoje dovršio. Gasimo kompjuter, ajmo doma.

KUJE

SONJECKA

cmyk